

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet u Zagrebu

Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju

KULTURA I IDENTITET ROMA LOVARA U HRVATSKOJ

Diplomski rad

Bojan Kupirović

Mentorica: dr. sc. Jadranka Grbić Jakopović

Zagreb, 2016.

Izjava o autorstvu

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad „Kultura i identitet Roma Lovara u Hrvatskoj“ izradio potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentorice dr. sc. Jadranke Grbić Jakopovoć. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Vlastoručni potpis studenta

SADRŽAJ

Izjava o autorstvu.....	2
1. UVOD.....	5
2. POVIJEST ROMA.....	7
2.1. Legenda o Romskom napuštanju Indije.....	8
2.2. Legenda o kaldejskom podrijetlu Roma.....	9
2.3. Dolazak u Europu.....	10
3. ROMSKA POPULACIJA.....	12
4. NAZIV ROM.....	14
5. KULTURA ROMA.....	16
6. SOCIJALNI USTROJ.....	19
6.1. Obitelj.....	20
6.2. Brak.....	21
6.3. Društvena kontrola.....	21
6.4. Kris.....	23
7. GOSPODARSKI USTROJ.....	25
8. RELIGIJA ROMA.....	27
8.1. Romanipe.....	31
9. ROMSKI KULTURNI IDENTITET.....	32
9.1. Jezik.....	32
9.2. Običaji.....	34
9.3. Glazba.....	37
10. ROMSKI ETNIČKI IDENTITET.....	38
10.1. Odnos Roma prema kulturnom identitetu.....	40
11. ROMI U HRVATSKOJ.....	41
11.1. Metodološke refleksije i napomene.....	44
11.2. Doseljavanje Roma Lovara u Hrvatsku.....	45
11.3. Raseljavanje dubrovačkih Roma Lovara po Hrvatskoj.....	48
11.4. Romi Kalderaši.....	49
11.5. Stradanja Roma.....	50
11.6. Doseljavanje ostalih romskih skupina.....	52
11.7. Subetničke romske skupine u Hrvatskoj.....	52

12. ROMI LOVARI U HRVATSKOJ – ISTRAŽIVANJE.....	54
12.1. Udruživanje Roma Lovara.....	54
12.2. Rad udruge.....	58
12.2.1. Romska kuća.....	60
12.3. Manjina u manjini.....	62
12.4. Uloga institucija i pojedinca u očuvanju i održavanju identiteta Roma Lovara.....	64
12.5. Kultura i identitet Roma Lovara.....	65
12.5.1. Legende.....	66
12.5.2. Naziv Rom.....	67
12.5.2.1. Naziv za nerome.....	68
12.5.2.2. Naziv Lovari.....	69
12.5.3. Deklariranje.....	69
12.5.4. Ulazak u romsku zajednicu i pogled iznutra.....	70
12.5.5. Jezik.....	72
12.5.6. Običaji.....	74
12.5.6.1. Vjenčanje.....	74
12.5.6.2. Trudnoća.....	76
12.5.7. Jurjevdansko umivanje i krijesovi.....	76
12.5.8. Glazba.....	79
12.5.9. Romski sud – kris.....	81
12.5.10. Obitelj.....	83
12.5.11. Uloga djece.....	84
12.6. Religija i vjerovanja Roma.....	85
12.6.1. Talismani, amajlije, zlato.....	87
12.6.2. Homanipe / Romanipe.....	87
12.6.3. Pojam čistoće – mahrima.....	89
12.6.4. Sudbina.....	90
12.7. Odijevanje.....	91
13. ZAKLJUČAK.....	93
LITERATURA.....	95

1. UVOD

Znači oni kad su donijeli remenje došli su po novac. Založili su remenje. Kad su došli vratiti novac tražili su svoje remenje... on njima nije htio vratit. Dakle, već tu rušite prvu predrasudu. Nisu oni željeli prevariti njega već je on želio prevariti njih. I to je činjenica. To je zapis koji stoji, nismo ga izmislili mi niti ga je izmislio ne znam... tamo je zapisan¹.

Kao što u prethodnom citatu kazivačica, koja će u ostatku rada biti predstavljena, opisuje prvi spomen Roma u Hrvatskoj (Dubrovačka Republika), te time opisuje i razbija predrasude o Romima kao kradljivcima i prevarantima, tako je i život autora do pisanja ovog rada bio obojan zavjesom i nepoznavanjem Roma.

Od malih nogu autor je u kontaktu i suživotu s Romima – živjeli su na kraju sela Jalševac Breški kod Ivanić-Grada, majka je išla sa nekima od njih u školu te je pričala dogodovštine iz tih dana, otac je s njima održavao poslovne kontakte te razvijao prijateljstva, autor je u osnovnoj školi sjedio u klupi sa Romom. Ali od tih najranijih dana, autor je o Romima slušao kao o „drugima“. Slušao je kako Cigani krađu, psuju, kako su prljavi i smrde, da su problematični u školi, nepristojni i da ih je bolje izbjegavati. Sve je to opisivalo njih – Cigane.

Ali, postoji jedan problem – tko su ti Cigani? Koja je njihova priča? Zašto su oni drugačiji? To autor u životu nikada nije od nikoga čuo. Autor se sa svojim školskim prijateljem Romom družio i privatno te je nekoliko puta bio kod njega kod kuće kada su pisali zadaće i lektire gdje se i igrao i ručao sa njegovom obitelji. I nije vidio skoro ništa „drugačije“ – kuće, auti, domaće životinje, kamioni, ručak, jastuci na prozoru, sve te stvari imaju i ostali ljudi koji nisu Romi. Jedino što je primijetio je jezik, koji nije bio hrvatski i koji nije razumio.

Upisom diplomskog studija etnologije i kulturne antropologije autoru se otvorio novi svijet i otkrio je nove kulture i različite načine života i shvatio kako je život čaroban i bogat kako je mnogo toga neistraženo. Kada je došlo vrijeme za biranje diplomskog rada autor se odlučio za temu Roma, njihovom životu, kulturi i identitetu, kako bi napokon saznao – TKO SU ROMI. Ali, ovoga puta će to saznati od njih samih, Roma (te stjecajem za autora sretnih okolnosti i od onih koji su se odlučili postati dijelom njihove zajednice), a ne od ostalih ljudi od kojih rijetko koji ima nešto lijepo za reći.

¹ Kazivačica

Rad je podijeljen na nekoliko dijelova. Prvi dio bavit će se teorijskim prikazom Roma temeljenim na dostupnoj literaturi. Prikazat će se opća povijest Roma i selidbe, legende, romska populacija, kultura i običaji Roma, religija, socijalni i gospodarski ustroj te kulturni i etnički identitet. Nakon teorijskog dijela, drugi, istraživački dio rada bavit će se Romima u Hrvatskoj. Prikazat će se statistički podaci o broju Roma u Hrvatskoj i neka sociološka istraživanja. Nakon toga slijedi originalno i ekskluzivno autorovo istraživanje sa subetničkom romskom populacijom Roma Lovara u selu Maglenča pokraj Bjelovara, koji sebe smatraju autohtonim hrvatskim Romima. Autor je u istraživanju saznao kako su Romi Lovari jedna od osam skupina Roma koja živi u Hrvatskoj. Istraživački dio je podijeljen na nekoliko cjelina i istraživanje prikazuje život, kulturu i identitet Roma Lovara u Hrvatskoj – od njihova doseljavanja na prostor današnje Hrvatske, njihovo stradanje za vrijeme Drugog svjetskog rata, osnivanje političke stranke nakon Domovinskog rata kako bi se pozicionirali među ostalim stanovništvom u Hrvatskoj te osnivanje udruge kojom prezentiraju svoju kulturu i identitet s obzirom da nakon Domovinskog rata i doseljavanjem drugih romskih skupina prelaze u manjinu. Prikazat će se rad udruge i velikog projekta Romska kuća, a kruna svega biti će prikaz kulture Roma Lovara iz usta kazivačice, rodom i porijeklom neromkinje, ali osobe koja je udajom ušla u romsku zajednicu i postala njezinim punopravnim članom - takvom se smatra ona sama, ali i svi pripadnici zajednice u koju je ušla. Ona govori o životu, kulturi i običajima Roma. Njezini iskazi su istodobno insajderski i autsajderski, što predstavlja ekskluzivnost u istraživanju.

Ovim radom autor je ispunio svoju želju da se čuje glas pripadnika romske zajednice dok se piše o njihovom životu, kulturi i običajima te se nada da će ovaj rad utjecati i potaknuti druge znanstvenike i sve ljude na veći interes za Rome i njihovu kulturu.

2. POVIJEST ROMA

Skromni su izvori koji eksplicitno govore o podrijetlu i seobi Roma, a većinu izvora o njima su pisali pripadnici neromskih zajednica. Sve do 19. stoljeća kružile su različite hipoteze o podrijetlu Roma i razlozima njihove seobe. Smatra se da su Romi narod podrijetlom iz Indije, a da su ju napustili u 10 stoljeću. Istraživanje Rajka Đurića locira teritorij od kuda potječu Romi u današnjem Pakistanu (Multan, Sindh, Lahore) i dijelovi Indije (Punjab, Rajasthan, Gujarat, Delhi, itd.). Smatra se da je njihov egzodus prema zapadu počeo u vrijeme invazije Indije koju je izvršio Mahmud Ghazni na Indiju početkom 11. stoljeća². Čović pretpostavlja da su Romi ime dobili po Rami, junaku iz epa Ramajana, a pripadnici te zajednice su se nazivali „Ramina djeca“³. Petrovski smatra kako su se Romi počeli seliti iz sjeverozapadne Indije već u prvoj polovici 3. stoljeća i to u više valova, ali kako se, prema nekim autorima, glavna seoba dogodila tek u 12. stoljeću za vrijeme Džingis Kana, a slijedila je druga u vrijeme Tamerlana u 14. stoljeću⁴. Iako indijsko podrijetlo Roma nitko ne dovodi u sumnju, Đurić zaključuje kako se ne može pouzdano odgovoriti gdje su točno bili nastanjeni te su kada i uslijed čega napustili Indiju⁵. Migrirajući iz Indije smatra se da su prošli kroz zemlje koje danas obuhvaćaju granice Afganistana i Irana (od 5. do 7. stoljeća), Armenije i Turske. Osim u Europi, dio Roma živi i na istoku, sve do Irana. Neki Romi su se selili prema jugu, kroz Siriju prema Sjevernoj Africi, dolazeći u Europu preko Gibraltara. Oba migracijska ogranka srele su se u Francuskoj. Što se tiče ljudi koji su slični Romima, a i danas žive u Indiji, za njih se smatra da su porijeklom iz države Rajasthan⁶.

Kod ispitivanja podrijetla romskog naroda neki su se istraživači bazirali na romskim legendama jer su smatrali da tako mogu otkriti činjenice iz njihove kulturne povijesti. Neke legende pričaju o Indijskom porijeklu Roma, dok druga skupina legendi govori da su romski preci živjeli u Egiptu i da su tu zemlju napustili zbog neoprostivog grijeha. Zbog takvih legendi, koje su bile bez povijesne osnove, nastajale su rane znanstvene hipoteze o podrijetlu

² Usp. Šakaja, L. & Šlezak, H.: The romani ("gypsies") in the social space of post-socialist countries: the example of Croatia, str. 389

³ Usp. Đurić, Rajko: Seobe Roma : Krugovi pakla i venac sreće, Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1987., str. 18

⁴ Usp. Petrovski, Trajko: Etničke i kulturne značajke Roma u Makedoniji, doktorska disertacija, Zagreb, 1997., str. 19

⁵ Usp. Đurić, Rajko: Seobe Roma : Krugovi pakla i venac sreće, Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1987., str. 16

⁶ Usp. Vantić-Tanjić, Medina: Istorija, kultura i tradicija Roma, Bospo, Tuzla, 2008., str. 15

Roma. Petrovski zaključuje kako legende o podrijetlu Roma prikazuju raznovrsnost materije te kako oni legendama objašnjavaju zajedničku povijest, ili barem povijest nekih skupina s obzirom da se legende jednih ponekad podudaraju s legendama drugih skupina. On zaključuje kako se u legendama može vidjeti kako se između mitskih i istinskih zemalja mogu vidjeti mjesta koja se nalaze na prostoru između Indije i Egipta na kojima su Romi napravili prvi korak u svojoj povijesti. Primjećuje također kako su u legendama očita nastojanja da se njihova povijest interpretira elementima iz biblijske predaje⁷.

Ipak, nisu samo istraživači koji su legendama pokušali otkriti povijest Roma. Zbog svoje neprestane seobe od istoka prema zapadu, koje nisu rezultat samo društveno-kulturne stvarnosti već i neprestanim progonima, Đurić smatra kako se u takvim uvjetima Romi nisu suočavali s osnovnim pitanjima svoje povijesti: od kuda su došli, što su i kuda idu, nego su se s tim pitanjima, koja su ipak neizbježna, suočavali na mitski, a ne povijesni način⁸.

2.1. Legenda o Romskom napuštanju Indije

Legenda o progonu Roma iz Indije kao razlog progonstva prikazuje kaznu za grijeh incestuozne ženidbe brata i sestre. Nepoznati mag upozorio je indijskog kralja da će neprijatelji napasti njegovo kraljevstvo i uništiti mu obitelj. Ali, napadne li Rome, napadač će biti nemoćan. Zbog toga je kralj pozvao romskog poglavara i u tajnosti mu povjerio jedinicu, kćer Gan. Nju je romski poglavar trebao odgojiti kao svoje dijete. Gan je odrasla u istom šatoru sa poglavarevim sinom Čenom. Jednog dana umre poglavar, a romsko pleme natjera Čena da se odmah oženi. Čen je odbijao sve djevojke koje su mu nudili i zaprijetio je da će se ubiti, jer voli samo svoju "sestru". Čenu je tada majka rekla da Gan nije njegova sestra, nego kćer indijskog kralja, ali da mora čuvati tajnu jer bi, inače, osvajač ubio Gan kao kraljevu kćer. Pleme se podijelilo u dva tabora. U prvom taboru su se okupili oni koji su u svemu podržali novog poglavara Čena, a u drugom taboru su se okupili oni koji su ga zbog braka sa sestrom osuđivali i ne priznavali. Taj drugi tabor protjerao je Čena i njegove sljedbenike iz Indije. Otada Čen i njegovi sljedbenici lutaju zemljom, jer ih je veliki mag prokleo da nikada ne prespavaju u istom mjestu, da ne piju vodu dva puta s istog izvora i da nikada ne pregaze

⁷ Usp. Petrovski, Trajko: Etničke i kulturne značajke Roma u Makedoniji, doktorska disertacija, Zagreb, 1997., str. 16

⁸ Usp. Đurić, Rajko: Seobe Roma : Krugovi pakla i venac sreće, Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1987., str. 5-6

istu rijeku dva puta u istoj godini⁹. Iako je u ovoj legendi vidljivo kako ovo nije pravi incest, čak i prividna veza brata i sestre dostatna je za progon i osuđenost na lutanje. U srž legende utkana je poruka kako su Romi nepravedno prognani, zbog toga što su štitili Indijku Gan. Time se poručuje kako ih drugi narod uvlači u mrežu prikrivanja, a potom ih osuđuje zbog prikrivanja¹⁰.

2.2. Legenda o kaldejskom podrijetlu Roma

Postoji legenda prema kojoj Romi sebe drže starim narodom, potomcima Noinog sina Kaama. Prema legendi, Kaamo se rugao ocu koji se napio te ga je otac prokleo da će biti rob. Jednoga dana narod se pobunio i vratio slobodu te su osvojili zemlju koja se zvala Kaldeja. Kad je ta zemlja postala premala, starješine i vračevi zapovjediše da se narod razdvoji. Najhrabrija skupina je krenula prema Indiji, noseći arku i zbirku svetih knjiga. Prije toga stotine plemena je bilo poučeno u patrinu - umijeću prepoznavanja cestovnih znakova. Jedna skupina tada ode prema Egiptu. Preostali dio sklapa savez s Asircima te s njima gradi Babilon koji postaje njihova prijestolnica. Pred osvajanjima perzijskog vladara Kira, narod napušta Kaldeju - jedan dio ide prema istoku, a drugi prema zapadu. To znači, narod se raspršio na sve četiri strane svijeta. Ova legenda slična je biblijskoj predaji o sudbini Noinih sinova i židovskoj predaji o obećanoj zemlji Judeji. Prema ovoj legendi, ishodišna zemlja Roma je Kaldeja, Asirija i Babilon - bliskoistočni prostor s kojeg su se - nakon Kirova osvajanja, Romi raselili na četiri strance svijeta¹¹.

Osim ovih postoje i drugi rašireni mitovi o tome kako su Romi osuđeni na lutanje jer su odbili pomoći Mariji i Josipu na putu iz Egipta, jer su nagovorili Judu da izda Isusa te jer su iskovali tri čavla kojima je Isus pribijen na križ (dok četvrti čavao, kao prokletstvo, luta od jednog kraja zemlje do drugog i progoni Rome koji bježe od mjesta do mjesta¹².

⁹ Usp. Vantić-Tanjić, Medina: Istorija, kultura i tradicija Roma, Bospo, Tuzla, 2008., str. 15-16

¹⁰ Usp. Dragun, Maja: Podrijetlo, mitologija i vjerovanja Roma, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2000., 320-321

¹¹ Usp. Dragun, Maja: Podrijetlo, mitologija i vjerovanja Roma, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2000., 322

¹² Usp. Martinović Klarić, Irena: Kromosom Y i potraga za novom domovinom : Tragom kromosoma Y od južnoazijskih do balkanskih pustopoljina: genetička prošlost i zbilja Roma i Bajaša, Zagreb, Sveučilišna knjižara, str. 40

2.3. Dolazak u Europu

Petrovski smatra kako su se Romi kroz Aziju selili u velikim skupinama, a da su se nadomak Europe podijelili u tri pravca. Jedna je skupina krenula prema Egiptu i Africi, druga na sjever i zapad, a treća preko Egejskog mora i otočja u južnu Grčku. Grupa koja je krenula prema Egiptu je išla obalom Sredozemlja te se na kraju puta nastanila u Španjolskoj. Pripadnici ove skupine, Gitani, razlikuju se od Roma koji su naselili Španjolsku krećući se preko Balkana i Europe¹³. Što se tiče dolaska Roma u Europu, sigurni izvori spominju da je to bilo u 14. stoljeću. Ranije se spominju na području Grčke i Balkana, dok se u zapadnoj Europi spominju kasnije. Europljani ih otkrivaju s mješavinom čuđenja, uznemirenosti i nerazumijevanja jer se ti ljudi (Romi) koji žive u šatorima nisu uklapali u kategoriju poznatu lokalnim seljacima i građanima, pa su im oni nadijevali različita imena¹⁴. Fernández-Armesto spominje kako neki bizantski tekstovi iz 11. stoljeća navode podatke koji se sa sve većom pouzdanošću mogu dovesti u vezu s Romima. S time bi se složio i Đurić koji kaže kako prvi pisani trag o Romima potječe iz 1068. godine, a zove se „Tekst o životu sv. Đorđa Antonskog“ u kojem se govori o Adsinkanima, te on napominje kako su se znanstvenici složili kako je tu riječ o Romima¹⁵. Fernández-Armesto spominje kako su se Romi pojavili u Zapadnoj Europi – Svetom Rimskom Carstvu, a zatim u Francuskoj i Nizozemskoj već u 15. stoljeću. Romi su putovali u malim skupinama, predvođeni osobom s titulom kao što je grof, vojvoda ili knez od Donjeg Egipta, te su svoje lutanje objašnjavali sedmogodišnjim hodočašćem koje im je nametnuto kao pokora jer su se jednom odrekli kršćanske vjere¹⁶. U 16. i 17. stoljeću značajan broj Roma već se naselio na Balkanu i Centralnoj i Istočnoj Europi. Zbog toga ne čudi da danas, prema podacima Vijeća Europe iz 2010. godine, najveći broj europskih Roma živi u Istočnoj i jugo-istočnoj Europi, najviše u postsocijalističkim zemljama¹⁷. Do početka 16. stoljeća romske su skupine u neprestanom kretanju, zatim dolazi do usporavanja i smanjenja amplitude putovanja, koja se sve više odvijaju u okviru jedne regije ili države. Razlog tome je vjerojatno što su od samog početka u svakoj zemlji postojale skupine koje su smanjile ili

¹³ Usp. Petrovski, Trajko: Etničke i kulturne značajke Roma u Makedoniji, doktorska disertacija, Zagreb, 1997., str. 20

¹⁴ Usp. Liégeois, Jean-Pierre: Romi u Europi. Zagreb, Ibis grafika, 2009, str. 19

¹⁵ Usp. Đurić, Rajko: Seobe Roma : Krugovi pakla i venac sreće, Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1987., str. 7

¹⁶ Usp. Narodi Europe. Priredio Felipe Fernández-Armesto, Zagreb, Naklada Zadro, 1997, str. 391

¹⁷ Usp. Šakaja, L. & Šlezak, H.: The romani ("gypsies") in the social space of post-socialist countries: the example of Croatia, str. 389

obustavile svoja putovanja¹⁸. Mnoge teškoće Roma proizlazile su iz toga što potječu iz kulturno-civilizacijskog kruga koji je bitno različit od europskog. Iz svoje postojbine Romi su donijeli brojne običaje i stavove koji se nikako nisu mogli uklopiti u način života europskog stanovništva¹⁹. Zbog svoje tamnije boje kože, nerazumljiva govora i drugačijeg načina života nisu bili prihvaćeni već su predstavljani kao kradljivci, varalice, ljudi koji pale šume, ubijaju divljač i donose bolest²⁰. U očima stalno naseljenih ljudi oni su bili ljudi bez korijenja i gospodara, činjenica koja se nije slagala s prevladavajućim sustavima vrijednosti koji su se temeljili na posjedovanje zemlje²¹. Nakon prvog vala migracije uslijedio je i drugi – u 16. i 17. stoljeću iz Turske, u 19. st. iz Rumunjske, krajem stoljeća iz Mađarske te tijekom 20. stoljeća između i nakon svjetskih ratova Romi se progone i vraćaju i taj proces se događa po čitavoj Europi. Najveće migracije po broju osoba bile su ona iz Rumunjske u drugoj polovici 19. st. te iz Jugoslavije krajem šezdesetih godina te ponovno migracije iz Rumunjske i Jugoslavije te nekih drugih zemalja početkom devedesetih godina²².

Prije dolaska socijalizma, romske zajednice bile su nomadske ili polunomadske. Tijekom stoljeća nomadizma Romi su razvili način za zarađivanje koji nije zahtijevao fiksnu, veliku i tešku opremu. Seferović spominje kako su Romi od prvih dana nomadskog života razvijali vještine trgovanja što je odgovaralo njihovom načinu života, a trgovali bi predmetima vlastite izrade²³. Zanimanja kojima su se Romi bavili bila su trgovina konjima, kovanje metala, kovanje bakra, proricanje, glazba i zabava. Kasnije, u socijalističkim zemljama, Romi su napustili nomadski način života, pritisnuti politikom nastanjivanja nomada. U Sovjetskom Savezu, Bugarskoj, Čehoslovačkoj, Poljskoj i Rumunjskoj, nastanjivanje nomadskih Roma bilo je provođeno specifičnim vladinim aktima²⁴.

¹⁸ Usp. Liégeois, Jean-Pierre: Romi u Europi. Zagreb, Ibis grafika, 2009., str. 24

¹⁹ Usp. Šućur, Zoran: Romi kao marginalna skupina, Zagreb, 2000., str. 220

²⁰ Usp. Vantić-Tanjić, Medina: Istorija, kultura i tradicija Roma, Bospo, Tuzla, 2008., str. 15

²¹ Usp. Narodi Europe. Priredio Felipe Fernández-Armesto, Zagreb, Naklada Zadro, 1997, str. 391

²² Usp. Liégeois, Jean-Pierre: Romi u Europi. Zagreb, Ibis grafika, 2009, str. 26

²³ Usp. Seferović, Ragib: Prošlost, sadašnjost i budućnost Roma. Zagreb, Unija Roma Hrvatske, 1999, str. 7

²⁴ Usp. Šakaja, L. & Šlezak, H.: The romani ("gypsies") in the social space of post-socialist countries: the example of Croatia, str. 389

3. ROMSKA POPULACIJA

Ne postoji siguran broj romske populacije na svijetu, a razni službeni podaci eventualno daju općenite naznake romskog stanovništva jer su kriteriji određeni političkim putem. Osim toga, većina Roma ne želi se izjasniti kao Rom zbog raznih razloga, najčešće zbog opreza koji su razvili tijekom stoljeća progona²⁵. Đurđević objašnjava kako su današnji položaj Roma u svijetu uvjetovala dva karakteristična oblika suživota. Oni Romi koji su živjeli u izoliranom ruralnom naselju, sačuvali su etničko-kulturnu samosvijest koja pripada njihovoj romskoj skupini. U slučajevima gdje su živjeli zajedno ili izmiješani s lokalnim stanovništvom, godinama gube osobitosti nacionalnog identiteta²⁶. Prema nekim procjenama Roma ima oko 15 milijuna, a prema drugima između 5 i 10 milijuna. Od toga između 6 i 8 milijuna živi u Europi. Najveća koncentracija Roma je na Balkanu, centralnoj Europi, Sjedinjenim Američkim Državama, Rusiji i državama bivšeg Sovjetskog Saveza. Zemlje u kojima živi preko pola milijuna Roma su: Rumunjska, Bugarska, Mađarska, države bivše Jugoslavije i Sjedinjene Američke Države²⁷. Pouzdani demografski podaci o Romima nedostaju zbog nekoliko razloga: zbog migracija, specifičnih odredbi o provođenju popisa stanovništva u pojedinim zemljama, različitog zakonskog tretiranja Roma kao etničke skupine/manjine, te odnosa vlasti zbog kojeg neki Romi ne žele priznati svoj identitet²⁸.

Vantić-Tanjić smatra kako se Romi među sobom dijele po teritorijalnim, kulturološkim i dijalektološkim razlikama u četiri glavne grupe:

- Kaldereši – kovači koji su u centralnu Europu došli s Balkana, a zatim se selili sve do Sjeverne Amerike. Predstavljaju najbrojniju romsku grupaciju.
- Hitanosi – ističu se kao vrsni zabavljači. Uglavnom naseljavaju Pirinejski poluotok, sjevernu Afriku i južnu Francusku.
- Manuši – poznati su kao putujući zabavljači i cirkusanti. Uglavnom naseljavaju pokrajinu Alzas i okolne regije Francuske i Njemačke.

²⁵ Usp. Liégeois, Jean-Pierre: Romi u Europi. Zagreb, Ibis grafika, 2009, str. 31

²⁶ Usp. Đurđević, Goran: Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma – Lovara. Bjelovar, Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, 2009., str. 6

²⁷ Usp. Vantić-Tanjić, Medina: Istorija, kultura i tradicija Roma, Bospo, Tuzla, 2008., str. 17

²⁸ Usp. Posavec, Koraljka: Sociokulturna obilježja i položaj Roma u Europi – od izгона do integracije, Filozofski fakultet, Zagreb, 2000., str. 236

- Romničali – uglavnom naseljavaju Veliku Britaniju i Sjevernu Ameriku²⁹.

Vantić-Tanjić smatra kako svaki Rom živi dva života. Prvi je njegova romska sudbina, život na drumu, u romskim naseljima, a drugi je život u kontaktu s gadžama, neromskim narodom, zato što im je potrebno da osiguraju svoju egzistenciju. U tom drugom životu, Romi se snalaze kako znaju, moraju biti domišljati, prilagodljivi, da nauče što više o većinskom stanovništvu, njihovim navikama i potrebama. Zbog toga Romi moraju naučiti većinski jezik, prihvatiti većinsku religiju i običaje, moraju druge služiti i zabavljati. Zbog toga se nalazi tolika raznovrsnost romske populacije³⁰.

²⁹ Usp. Vantić-Tanjić, Medina: Istorija, kultura i tradicija Roma, Bospo, Tuzla, 2008., str. 17

³⁰ Usp. Vantić-Tanjić, Medina: Istorija, kultura i tradicija Roma, Bospo, Tuzla, 2008., str. 11

4. NAZIV ROM

Postoji mnogo naziva kojim su nazivani Romi. Đurđević spominje kako se prvi povijesni naziv za Rome nalazi u đurđijanskom hagiografskom tekstu o životu sv. Đorđa Antonskog sastavljenom u manastiru Ivron na Atosu. Taj dokument spominje Rome u Carigradu iz sredine 11. stoljeća, a nazivaju se *Adsinkani*. To je đurđijanski oblik grčkog jezika, a na grčkom ta riječ znači nedodirljivi. Taj je naziv bio općeprihvaćen u Bizantu za Rome. Đurđević smatra kako svi ostali nazivi kroz povijest, a i danas, nastaju inačicom te riječi. U dubrovačkim spisima s kraja 14. i početkom 15. stoljeća Romi su dvojako nazivani i bilježeni kao Egipćani-Egiptus, odnosno Egiupach, Jegupach i kao Romi. Izraz Romi pojavljuje se u tri varijante. Najviše je bio u uporabi Cinganus/Zinganus, Jegupach, zatim korumpirani oblik Cingalus i na kraju Azinganus. Đurđević spominje kako ni u jednom raspoloživom dokumentu Romi nisu označeni kao Romi, već se samo nalazi naziv „Hom“ (čovjek), kao naziv kojim su sami sebe oslovljavali u srednjovjekovnom Bizantu. Razne inačice riječi Cigan koriste se kasnije, kao nazivi za romski narod po Europi, a u literaturi se najčešće pronalazi: Latinski-Cingarus, Turska-Cingeneler, Francuska-Tsiganes, Njemačka-Zinger, Rusija-Cjganji, Mađarska-Ciganjiok, Italija-Zingari, Španjolska-Gitanos³¹.

Vanić-Tanjić objašnjava kako Romi sebe nazivaju Romima, dok ih neki pripadnici drugih naroda nazivaju i Ciganima. Taj naziv „Cigani“ koristi se mnogo generacija i ne može se smatrati uvredljivim, iako se posebnim isticanjem i naglašavanjem nazivanjem osobe Ciganom može smatrati uvredljivim, jer tada naziv poprima značenje kradljivcem, čovjekom za čije se poštene namjere sumnja. Ipak, sam naziv Cigan nikada nije bio podrugljiv ili uvredljiv. To dokazuje i činjenica da Romi u svakodnevnoj međusobnoj komunikaciji koriste naziv „Cigani“ za svoj narod³².

8. travnja 1971. godine je u Londonu održan prvi svjetski Kongres Cigana na kojem su donijete odluke o izgledu i usvajanju zastave Roma, službene himne i službenog jezika Roma. Odlučeno je da zastava sadrži dvije osnovne boje koje simboliziraju vječno lutanje Roma – zelena kao simbol neograničenog prirodnog prostranstva i plava kao simbol nebeskog prostranstva, a u sredini zastave je kotač koji označava vječno putovanje Roma. Službenom

³¹ Usp. Đurđević, Goran: Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma – Lovara. Bjelovar, Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, 2009., str. 7-9

³² Usp. Vantić-Tanjić, Medina: Istorija, kultura i tradicija Roma, Bospo, Tuzla, 2008., str. 19

himnom proglašena je pjesma „Gelem, gelem“, a kao službeni jezik prihvaćen je jezik Roma – Lovara. Kao jedinstveni svjetski naziv za Cigane usvojem je naziv „Htom“, što na romskom – lovarskom jeziku znači čovjek. Đurđević napominje kako glas ht ne postoji u grafijskom sustavu, pa se zbog lakšeg pisanja primjenjuje oblik izgovora tog glasa kao glas r. Tako nastaje riječ/etnonim Rom, ime kojim se nazivaju i danas u Hrvatskoj. Romi se ne bi trebali osjećati poniženim ili omalovaženi niti nazivom Cigani ako je izgovoren ispravnom intonacijom, što znači Ciganin za mušku osobu i Ciganka za žensku osobu³³.

Naziv Rom u prijevodu znači „čovjek“ ili „muž/suprug“ i on se koristi kao zajedničko ime za sve pripadnike različitih plemenskih skupina, koje su raseljene po cijelom svijetu, a koje imaju zajedničko porijeklo (Indiju) i odrednice nacionalnog identiteta, bez obzira na povijesne i lokalne nazive³⁴. Dragun primjećuje kako naziv “Rom” - čovjek znači da Romi sebe doživljavaju kao pripadnike ljudskog roda, a tek sekundarno pripadnicima romskog naroda³⁵.

³³ Usp. Đurđević, Goran: Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma – Lovara. Bjelovar, Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, 2009., str. 10

³⁴ Usp. Vantić-Tanjić, Medina: Istorija, kultura i tradicija Roma, Bospo, Tuzla, 2008., str. 19

³⁵ Usp. Dragun, Maja: Podrijetlo, mitologija i vjerovanja Roma, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2000., 317

5. KULTURA ROMA

Kultura Roma afirmira čovjeka i životne vrijednosti, među kojima sreća, ljubav i sloboda zauzimaju središnje mjesto. U njoj je naglašeno da je smisao čovjekova postojanja biti, a ne imati³⁶. Romi unutar svoje kulture imaju elemente indijske, perzijske, judeo-kršćanske, egipatske i europske kulture te znatnu arhetipsku građu vezanu uz predarijske i pretkršćanske kultove velikih božica plodnosti (Kali, Ištar, Astarte, Sarai, Izide i Crne Sare)³⁷. Romska kultura je raznovrsna i ne postoji univerzalna kultura, ali postoje neke odrednice koje su zajedničke za sve Rome: odanost obitelji, vjerovanje u Boga i đavla, vjerovanje u sudbinu i prilagodljivost na promjenjiva stanja. Postoje i neke negativne karakteristike: poistovjećivanje s kulturom većinskog naroda i pad kulturnog identiteta Roma pod naletom drugih kultura, gubljenje vlastitog jezika. Specifični elementi romske kulture su jezik, glazba, religija i običaji³⁸. Karakteristična romska kultura može se izgraditi iz svega što se usvoji od gadža i zbog toga je teško reći koji se dio njihove kulture može pripisati samo njima. U svojim narodnim pričama Romi bi pokupili motive u raznim zemljama kroz koje su prolazili i davali im romski ton³⁹. Ipak, Đurić naglašava kako su Romi u pojedinim sredinama, pogotovo na Balkanu, bili nosioci kulture te spominje Tihomira Đorđevića koji je utvrdio da su Romi kao stručni obrtnici donosioci zanatske kulture, a drugi istraživači ističu i poznavanje ljekovitog bilja, narodne medicine i veterine⁴⁰. Romi naglašavaju kako je romska obitelj svetinja. Romske obitelji su velike s puno djece, velika važnost se pridaje upravo obiteljskim svečanostima kao što su vjenčanja, krštenja i pogrebi. Obitelj lako nađe razlog da se druže i zabavljaju⁴¹.

Romska kultura je verbalna, i to utječe na promjenljivost i percepciju njezinih elemenata. Ne postoje izvorni romski tekstovi o podrijetlu, povijesti, jeziku, sustavu vjerovanja, moralnom kodeksu ili običajima. Umjesto detaljnih opisa unutarne organizacije života i običaja romskih skupina, u tekstovima se najčešće nalaze stereotipni prikazi izgleda, načina zarađivanja i

³⁶ Usp. Đurić, Rajko: *Seobe Roma : Krugovi pakla i venac sreće*, Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1987., str. 228

³⁷ Usp. Dragun, Maja: *Podrijetlo, mitologija i vjerovanja Roma*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2000., 318

³⁸ Usp. Vantić-Tanjić, Medina: *Istorija, kultura i tradicija Roma*, Bospo, Tuzla, 2008., str. 22

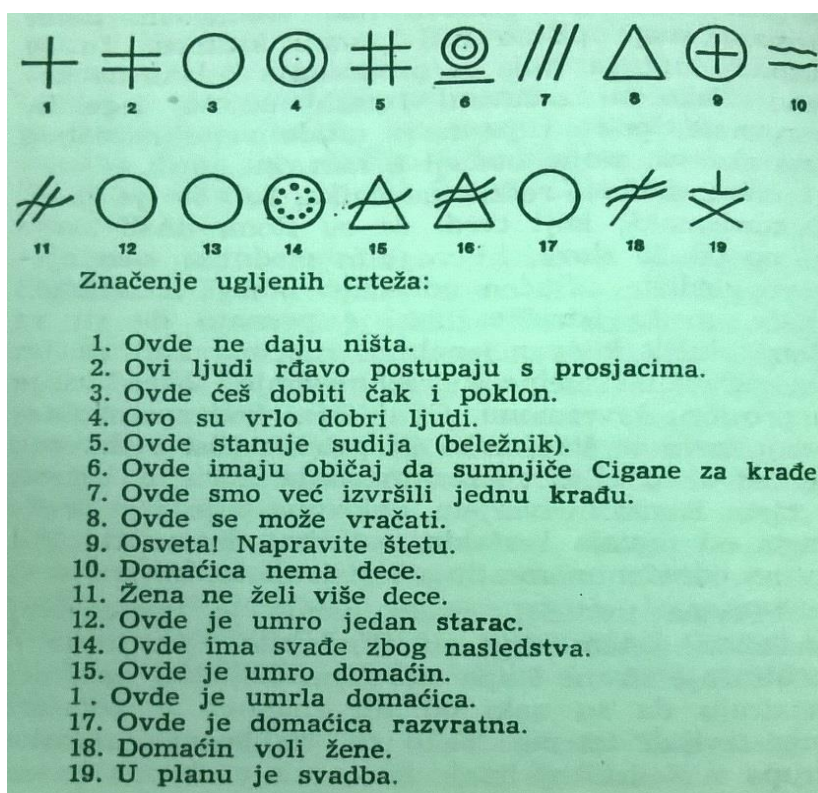
³⁹ Usp. *Narodi Europe*. Priredio Felipe Fernández-Armesto, Zagreb, Naklada Zadro, 1997, str. 393-394

⁴⁰ Usp. Đurić, Rajko: *Seobe Roma : Krugovi pakla i venac sreće*, Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1987., str. 228

⁴¹ Usp. Štambuk, Maja: *Romi u Hrvatskoj devedesetih*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2000., str. 292.

ekscenčnih događaja (egzotična odjeća, trgovina konjima, hiromantija i gatanje žena, dječje džeparenje, krađe u kojima sudjeluju svi članovi skupine)⁴².

Iako je romska kultura usmena kultura, tj. Romi nemaju svoje pismo niti pisanu kulturu, Đurić objašnjava kako je prema tradiciji svako pleme imalo svoj znakovni sistem čije su šifre bile ugravirane s unutrašnje strane štapa starješine. Istraživači su ustvrdili da postoji čitav sistem koji se koristi za obavješćavanje i sporazumijevanje. Ali tu je riječ o posebnom znakovnom sistemu, a ne o pismu. Pitanje o pismu se postavilo kada su znanstvenici počeli proučavati romski jezik i zapisivati narodno stvaralaštvo te kada se počelo stvarati na romskom jeziku⁴³. Neki od primjera znakovnog sistema prikazani su na slici.



Slika: Znakovi koji se ispisuju na nekom vidljivijem mjestu i njihova značenja

Izvor: Đurić, Rajko. Seobe Roma: Krugovi pakla i venac sreće⁴⁴

⁴² Usp. Posavec, Koraljka: Sociokulturna obilježja i položaj Roma u Europi – od izгона do integracije, Filozofski fakultet, Zagreb, 2000., str. 230.

⁴³ Usp. Đurić, Rajko: Seobe Roma : Krugovi pakla i venac sreće, Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1987., str. 230

⁴⁴ Usp. Đurić, Rajko: Seobe Roma : Krugovi pakla i venac sreće, Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1987., str. 16

Socijalna organizacija temelji se na odnosima proširene obitelji, a karakterizira je plemenska skupina osnovana na rođaćkim vezama i koja se prepoznaje po dijalektu, običajima i zanimanjima (ranije). Razlike među plemenskim skupinama su velike, ali kako se svaka od njih širi preko nacionalnih državnih granica, uočavaju se i sličnosti. Zbog toga ne postoji jedinstven, opće prihvaćeni kriterij podjele. Svaka skupina smatra te razlike značajne te sebe drži autentičnim Romima, iako ne poriču drugima pripadnost zajedničkom korpusu⁴⁵.

Jedna od najpoznatijih osobina romskog načina života bila je stalna mobilnost. Nomadizam je dio romske tradicije, ali je sigurno imao i funkciju sprečavanja asimilacije i gubitka etničkog identiteta. Nomadski stil života povezan je s određenim zanimanjima koje su poticale Rome na migracije. Takav način života s vremenom je razvio odgovarajuće običaje, norme i tipove ponašanja, oblikujući specifičnu tradiciju⁴⁶. Nomadski način života danas nije važno obilježje Roma – više od 50 posto Roma živi sedentarno.

⁴⁵ Usp. Posavec, Koraljka: Sociokulturna obilježja i položaj Roma u Europi – od izгона do integracije, Filozofski fakultet, Zagreb, 2000., str. 231

⁴⁶ Usp. Šućur, Zoran: Romi kao marginalna skupina, Zagreb, 2000., str. 221

6. SOCIJALNI USTROJ ROMA

Romsko društvo bazirano je oko grupe bliskih srodnika koji u tradicionalnim romskim zajednicama formiraju jedno domaćinstvo.

A. Frasier navodi sljedeću raščlambu romske socijalne strukture:

- pleme – zajednica povezana rođачkim vezama (sastavljena od dva ili više klana), specifičnog dijalekta i običaja. Kalderaši pleme nazivaju *natsia*, Lovari i Ćurari "rasa".
- klan tj. rod – naziva se i vitsi. Klan je jedinica specifičnog romskog imena (po pretku, životinji ili osobini), velike funkcionalne vrijednosti, osobito za Rome koji se prvi puta susreću i pokušavaju odrediti pripadnost.
- obitelj – *familia* – obitelj uključuje tri generacije (roditelje, oženjene sinove sa suprugama i djecom).
- družina – *kumpania* – nije nužno grupirana prema rodbinskim ili krvnim vezama nego je stvorena gospodarskim razlozima, a mogu je činiti ljudi iz različitih plemena, klanova ili proširenih obitelji. Na čelu družine je *Rom baro* (veliki čovjek) koji je vođa i veza s neromima⁴⁷.

Đurić spominje kako je Durkheim romsku zajednicu označio kao tip „segmentarnog društva“ koje počiva na krvnom srodstvu. Osnovna ćelija zajednice je cara (čerga) koja je obično zajednica triju generacija. Više čergi čine njamo (rod), a više rodova stvaraju vitsu. Vitsa nastaje srodstvom, bilo po muškoj ili ženskoj liniji, dok kod Roma u Španjolskoj značajnu ulogu ima kumstvo. Veličina vitse varira, može imati od desetak do nekoliko stotina cara. Nad njom ima vlast starješina koji se naziva „šero Rom“ što znači „glava Rom“ koji se bira na određeno vrijeme ili doživotno, zavisno od njegovog ugleda, inteligencije i autoriteta. Titula starješine nije nasljedna, a plemenske starješine su međusobno jednake jer ne postoji hijerarhija koja bi se zasnivala na važnosti pojedinog plemena. U pojedinim plemenima vlast

⁴⁷ Usp. Posavec, Koraljka: Sociokulturna obilježja i položaj Roma u Europi – od izгона do integracije, Filozofski fakultet, Zagreb, 2000., str. 238.

je imala žena, phuri dej, a ulogu starješine najčešće je stjecala zahvaljujući vjerovanju da raspolaže natprirodnim moćima⁴⁸.

6.1. Obitelj

Važnost obiteljskih vrijednosti vidljiva je u načinu privređivanja – djeca se rano uključuju, zbog čega često ne dobivaju konvencionalnu institucionalnu izobrazbu, ali stječu različite vještine. Velika uloga je uloga majke koja se brine o dnevnim potrebama obitelji. Socijalne navike su ostale gotovo iste: sklonost neprekidnom kontaktu s rođacima, kućni se život koncentrira u jednoj prostoriji. Obitelj ima veliku kulturnu funkciju jer se u njoj događa generacijski prijenos sustava kulturnih vrijednosti zbog slabe zastupljenosti Roma u obrazovnom sustavu koji ne uključuje njihove kulturne sadržaje⁴⁹.

Zbog migracija u nekim zemljama romske zajednice se strukturiraju prema vremenu doseljavanja pojedinog plemena ili skupine ili prema geografskom području s kojeg su se doselili. U tom kontekstu govori se o indogenoj – starosjedilačkoj, nekoliko "novijih" i o upravo pristiglim skupinama. Primjer Italije govori kako postoje postoje:

- Sinti – Romi starosjedioci, doselili između 15. stoljeća i Prvog svjetskog rata
- Kalderaši, Lovari i Ćurari – Romi drugog vala, doselili sredinom 19. stoljeća nakon ukidanja ropstva u prostorima današnje Rumunjske
- Romi Slaveni, Harvati, Istriani – Romi trećeg vala, došli nakon Prvog svjetskog rata
- Recentni useljenici s prostora bivše Jugoslavije⁵⁰.

Liégois objašnjava kako unutar romske društvene organizacije odnosi između različitih grupa održavaju dinamičnost i ravnotežu sustava. Grupe postoje jedna za drugu i jedna kroz drugu, u neprekidnoj suradnji i borbi za utjecaj. Ta društvena organizacija je politička, politički život je snažno razvijen i prisutan u svim odnosima. Zbog svoje dinamičnosti Liégois zaključuje

⁴⁸ Usp. Đurić, Rajko: Seobe Roma : Krugovi pakla i venac sreće, Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1987., str. 244-246

⁴⁹ Usp. Posavec, Koraljka: Sociokulturna obilježja i položaj Roma u Europi – od izгона do integracije, Filozofski fakultet, Zagreb, 2000., str. 238.

⁵⁰ Usp. Posavec, Koraljka: Sociokulturna obilježja i položaj Roma u Europi – od izгона do integracije, Filozofski fakultet, Zagreb, 2000., str. 238 – 239.

kako se Romi ne mogu gledati kao statično društvo te kako aktualne društvene transformacije ne vode prema uniformnosti te kako to nije društvo u kojem se stapaju grupe različitog podrijetla⁵¹.

6.2. Brak

Bračne veze su temeljni element društvene organizacije Roma, koje joj daju stabilnost, ali i promjene. Osim što je brak važan za pojedinca jer mu daje društvenu ulogu zrelog čovjeka, on je važan i za cijelo društvo, jer je to sjedinjenje dva čovjeka, odnosno rezultat društvenog dogovora između grupa kojima pripadaju. Uvjeti sklapanja braka razlikuju se od grupe do grupe, ali grupa u načelu mora prihvatiti vezu da bi bila valjana. Bez obzira događaju li se pregovori prije ili kasnije, obitelji ujedinjuju pojedince te u širem smislu zajednica je ta koja spaja dvije obitelji odobravajući sjedinjenje između dva bića. Za grupe koje žele sačuvati svoju koheziju idealno je sklapanje što većeg broja brakova unutar grupe, ali uvijek postoji raskorak između ideala i stvarnosti, između onoga što je društveno poželjno ili planirano te onoga što je ostvarivo ili potrebno te zbog toga i najkonzervativnije grupe katkad odstupaju od pravila. S jedne strane je moguće da se taj ideal bračnih veza između bliskih grupa ostvaruje dolazi do razvijanja mikrodruštva koja će biti razdvojena jedna od drugih. S druge strane, grupe se moraju prilagoditi okolnostima kao što su geografske udaljenosti, lokalne prilike u kojima su različite grupe došle u kontakt. Te situacije odlučuju hoće li se bračne veze ostvariti, kako često te hoće li to postati trajna značajka. Ipak, općenito vlada mišljenje, što je većinom i u praksi, da nije moguć brak sa gadžom⁵².

6.3. Društvena kontrola

Što se tiče društvene kontrole, ona je široko rasprostranjena te ima veliko značenje jer je zajednica važnija od pojedinca. Postoji cijeli niz pravila i zabrana od kojih se mnoga odnose na čistoću i pojam čistoće. Većina pravila temelji se na dihotomiji između čistih i nečistih osoba i predmeta i između načina ponašanja koji omogućuju održavanje stanja čistoće i načina ponašanja koje nosi opasnost da će ih uprljati i učiniti nečistim. Niz tih pravila

⁵¹ Usp. Liégeois, Jean-Pierre: Romi u Europi. Zagreb, Ibis grafika, 2009, str. 69-70

⁵² Usp. Liégeois, Jean-Pierre: Romi u Europi. Zagreb, Ibis grafika, 2009, str. 70-72

temeljno je načelo podjela i distinkcija u zajednici, a primarna distinkcija je ona između romskog i ne-romskog svijeta – družiti se s ne-Romima donosi opasnost od mogućeg prljanja⁵³. Distinkciju Romi/gadže (naziv za nerome) spominje i Fonesca koja napominje kako većina Roma još strastveno vjeruje da su gadže opasni, da im nije za vjerovati, da ih se, u interesu opstanka zajednice, treba izbjegavati osim kod sklapanja poslova. Gadže se smatra mahrime, onečišćenima, te održavati nepotrebne odnose s njima znači izlagati se riziku kontaminacije⁵⁴. Gadže su nečisti jer nemaju znanja o kodeksu čistoće⁵⁵. Nakon toga slijedi distinkcija između različitih grupa koja pokazuje u tuđe ponašanje koje je sinonim nečistoće te postoji i jasna distinkcija između grupe i pojedinca kojeg grupa smatra nečistim zato što je počinio neko zabranjeno djelo. Tim pravilima grupi je dozvoljeno da se zaštiti od takvih pojedinaca služeći se sankcijama koje mogu ići od doživotnog izгона iz grupe do uskrate objeda za zajedničkim stolom. U većini grupa kršenje zakona povlači postupak suđenja. Ako je počinjena greška ona se mora ispraviti kako bi se uspostavio red. Ovi dogovori pokazuju vid političke organizacije koji održava ravnotežu unutar skupine u nedostatku središnje vlasti. Najvažniji je konsenzus pa se u grupama u kojima ne postoje kontrolni mehanizmi pojačavaju neformalni elementi – prati se svaka riječ i postupak i procjenjuje ga se u odnosu na društvene vrijednosti. Kada postoji romski sud, on se temelji na zajedničkoj želji da se reguliraju sporovi koji bi mogli ugroziti društveni poredak i potkopati temelje društva. Taj sud čine muškarci, te je svaka glava obitelji automatski član tog suda, te su oni tipični predstavnici cijele zajednice i biraju se iznova pri svakom vijećanju suda prema svom ugledu i poštovanju koje uživaju u zajednici. Čini se kako kod Roma ne postoji pojam vođe nego je najvjerojatnije samo riječ o odgovornosti. Da bi netko bio odgovoran mora biti poštovan, a da bi bio poštovan mora zaslužiti priznanje ostalih. Odgovornost se može steći samo uz odobravanje cijele zajednice i pojedinac mora doći do te uloge preko ostalih članova⁵⁶.

⁵³ Usp. Liégeois, Jean-Pierre: Romi u Europi. Zagreb, Ibis grafika, 2009, str. 72

⁵⁴ Usp. Fonesca, Isabel: Sahrinite me uspravno – Cigani i njihov put, Zagreb, Naklada Pelago, 2005, str. 19

⁵⁵ Usp. Martinović Klarić, Irena: Kromosom Y i potraga za novom domovinom : Tragom kromosoma Y od južnoazijskih do balkanskih pustopoljina: genetička prošlost i zbilja Roma i Bajaša, Zagreb, Sveučilišna knjižara, str. 47

⁵⁶ Usp. Liégeois, Jean-Pierre: Romi u Europi. Zagreb, Ibis grafika, 2009, str. 72-75

6.4. Kris

Riječ „kris“ potječe iz grčkog jezika i znači sud, presuda. Ona označava pojam pravde te se odnosi i na ustanovu koja je odgovorna za rješavanje sporova koji nastaju unutar care (čerge), vitse (plemena) itd. Svaki se slučaj detaljno ispita te ga presudi nepristrano tijelo koje može jamčiti da će stranke poštovati sporazum. Stranke moraju povesti sa sobom grupu svjedoka u svoju korist, a sudac mora biti čovjek koji nije u srodstvu ni s jednom od stranaka, mora biti nepristran i prihvatljiv za obje strane. Grupa neutralnih promatrača čini neku vrstu porote te oni mogu preuzeti i ulogu pomiritelja. U slučaju da se spore dva različita plemena, običaj nalaže da se obrate poglavaru trećeg plemena. Sudac ne prihvaća slučaj sve dok obje strane ne obećaju da će se podčiniti presudi krisa. Zbog toga se polaže zakletva. Stranke na kris dovode svjedoke, zastupnike, odvjetnike koji u ime stranke iznose i brane slučaj. Svjedoci moraju biti što neutralniji. Svatko tko je zainteresiran ima pravo prisustvovati na suđenju, pa i da postavlja pitanja. Sudac surađuje s porotom nastojeći da postigne suglasnost mišljenja kako bi se došlo do konačne odluke. Ako se ne postigne suglasnost, proglašava se da je suđenje „neispravno provedeno“ pa se mora održati novo. Kris raspravlja i sudi o različitim slučajevima, a najčešće o imovinsko-pravnim i brakorazvodnim slučajevima. Mirovno suđenje među zavađenim grupama je delikatne prirode jer zbog bračnih i socijalnih veza dugotrajna zavađa među grupama prijeti da se pretvori u sukob širih razmjera. Mada nevoljko, obje strane obično pristaju da izađu pred kris i pomire se, po mogućnosti da to bude prihvatljivo i za jednu i za drugu stranu. Postoji slučaj koji je ekvivalent krivičnog prava, a taj se kris saziva u slučaju krivičnog djela (krađe, silovanja, ubojstva i slično). Iako se takva djela odnose na pojedinca, ona se tretiraju kao povreda koja se tiče čitave grupe, a ne samo žrtve i njezine obitelji. U tome leži osnova romskog shvaćanja zakona i krivice. Europski kazneni zakon je svjetovni i razlikuju se „zločin“ i „griješ“. Neki zločini ne moraju biti tretirani kao grijeh (npr. prebrza vožnja). Ova dihotomija je nepoznata u romskoj tradiciji, već su za njih grijesi zločini, i zbog toga podliježu krisu. Pravda Roma naglašava zakon u slučajevima koji se tiču imovine, ortaštva i razvoda. Novac prelazi iz ruke u ruku da bi se nadoknadila „pogreška u računu“ ili izjednačila vrijednost. Međutim, mahrime, silovanje i ubojstvo su u nadležnosti kaznenog zakona. Presuda protiv mahrime proglašava krivca licem izvan romske zajednice jer je on „zagađen“ i nosi opasnost zaraze po zajednicu. Nitko mu ne smije spomenuti ime, da s njim spava jede ili uopće druži. Ukoliko se osoba proglašava doživotno za mahrime, to je najteža kazna – „živa smrt“, te su u prošlosti takvi osuđenici najčešće izvršavali samoubojstvo. Smrtna kazna se ne izriče jer je to u suprotnosti s romskim

vjerovanjem – to bi bilo nasilno uzimanje života te na taj način remećenje toka sudbine i to bi moglo izazvati osvetoljubivost duha ubijenog čovjeka⁵⁷.

⁵⁷ Usp. Đurić, Rajko: Seobe Roma : Krugovi pakla i venac sreće, Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1987., str. 247-253

7. GOSPODARSKI USTROJ

Romi su od davnine poznati po sposobnosti prilagođavanja okolini i novim situacijama te su često dobro iskorištavali manjkavosti privrede te korisno proširili svoje tradicionalno zanimanje skupljača i sitnih preprodavača⁵⁸. Tradicionalna zanimanja Roma kao monoprofesionalni plemenski ustroj tijekom vremena je zamijenjen ovisno o prilikama sredine, te se članovi jedne skupine istodobno bave s nekoliko poslova. Općenito, Romi su kroz povijest obavljali zanimanja koja su imala malen ugled u društvima u kojima su Romi obitavali. Mnoga zanimanja naslijedili su od predaka (koja su naučili u Indiji, Armeniji, Iranu - zemljama bogatim rudama). Njihovi preci se najvjerojatnije nisu bavili zemljoradnjom niti stočarstvom nego pomoćnim obrtima i poslovima. U vrijeme njihova dolaska na naše prostore stanovništvo se uglavnom bavilo zemljoradnjom, a bavljenje nekim obrtima bilo je ispod ljudskog dostojanstva, što je dobro došlo Romima obrtnicima. S obzirom da su potrebe za obrtima bile ograničene, oni su se raspršili po većim područjima. S druge strane, Romi su se često bavili obrtima koji su im jamčili nezavisnost u odnosu na većinsko stanovništvo i koji su se uklapali u njihov način života. Uz to, kao što je slučaj i s drugim nomadskim narodima, Romi imaju drukčiji odnos prema radu i vremenu - radili su toliko da zadovolje svoje potrebe⁵⁹. Petrovski primjećuje kako je jedno od najstarijih zanimanja kojima su se Romi bavili glazba i ples, a zatim dolazi izrada raznih predmeta od metala (kovački obrt), drveta, gipsa, a u novije doba i plastičnih masa. Uz to, prilikom dolaska u Europu, poznata romska „vještina“ bila je gatanje i proricanje budućnosti (Roma so dikhena fali)⁶⁰. Štambuk se slaže sa Posavec kada navodi kako se Romi u predindustrijsko vrijeme nisu mnogo razlikovali od ostalog stanovništva s obzirom na formalnu naobrazbu, te su bili konkurentni i traženi sa svojim tradicionalnim zanimanjima (kotlari, košaraši, proizvođači drvenih predmeta, svirači, trgovci konjima, kovači, potkivači itd.). No, modernizacija društva (industrijalizacija i obrazovanje) stvorili su sve veći jazi između Roma i većinskih naroda⁶¹. Do danas su Romi zadržali svoju tradicionalnu težnju da budu vlastiti poslodavci. Među engleskim Romima dugo je vremena bilo sramotno raditi za nekog drugog. U Istočnoj Europi integracija u

⁵⁸ Usp. Draganić, Dragica: Mi nismo Cigani, ali oni drugi jesu gadže, u: Simboli identiteta (studije, eseji, građa), Zagreb, Hrvatsko etnološko društvo, 1991., str. 245

⁵⁹ Usp. Šućur, Zoran: Romi kao marginalna skupina, Zagreb, 2000., str. 216

⁶⁰ Usp. Petrovski, Trajko: Etničke i kulturne značajke Roma u Makedoniji, doktorska disertacija, Zagreb, 1997., str. 42

⁶¹ Usp. Štambuk, Maja. Naseliti se i ostati svoj. U: Kako žive hrvatski Romi, str. 18

nacionalnu radnu strukturu je bila veća, ali najčešće kao nekvalificirana, slabo plaćena radna snaga. Štambuk spominje kako većina Roma s područja istočne i srednje Europe neprijeporno živi u lošijim životnim uvjetima od Roma u bogatijim europskim zemljama⁶². Tijekom vremena uočava se promjena u zanimanjima – od tradicionalnih (trgovci konjima, glazbenici, glazbari, košaraši, kovači i izrađivači metli) prema novim (prodaja sagova, starog željeza, tekstila, rabljenih automobila i slično) zanimanjima, ovisno o potrebama tržišta. Ponegdje se uočava generacijski kontinuitet – primjer je kada cijele obitelji žive i rade u cirkusu (Italija i Francuska). Ponekad dolazi do socijalne stratifikacije romske zajednice – pojava materijalno i financijski bogatijih obitelji koje zauzimaju visok status. U istraživanjima položaja romskih i neromskih radnika u Europi i Indiji uočene su velike sličnosti: u obje sredine romski radnici imaju mnogo niži status, slabije su plaćeni, teže napreduju i više teže stjecanju određenih statusnih simbola (automobil) kako bi bili prihvaćeni. Pogoršane gospodarske prilike dovode i do unutrašnjih migracija Roma što dovodi do slabljenja skupne homogenosti i obiteljskih veza kod sedentarnih Roma⁶³.

⁶² Usp. Štambuk, Maja. Naseliti se i ostati svoj. U: Kako žive hrvatski Romi, str. 13

⁶³ Usp. Posavec, Koraljka: Sociokulturna obilježja i položaj Roma u Europi – od izгона do integracije, Filozofski fakultet, Zagreb, 2000., str. 240.

8. RELIGIJA ROMA

Vantić-Tanjić spominje kako su Romi, prije dolaska u Europu, iz Indije krenuli kao pogani, te oni nemaju neku vlastitu religiju kojoj pripadaju, a kojom bi se razlikovali među drugim narodima. Romi se brzo prilagođavaju religiji naroda zemlje u kojoj žive, a to znači da Romi ne zna za odanost religiji. S obzirom da su prihvatili vjeru zemlje u kojoj žive, među Romima ima mnogo katolika, pravoslavaca, protestanta i muslimana⁶⁴. Seferović smatra kako Romi u biti nisu nikada do kraja prigrlili nijednu religiju vjerujući da je Bog na Zemlju postavio samo čovjeka, a čovjek je „izmislio“ vjere⁶⁵. Petrovski spominje kako Romi, kad su napuštali Indiju, nisu „ponijeli“ božanstva sa sobom, već su u svom jeziku imali samo jednu riječ kojom se označavao Bog – *Del* ili *Deval*⁶⁶. Bog nije samo svemoćno biće, apsolutni stvaralac, već je Bog i ono što se vidi na nebu, kao i samo nebo, a prema mitovima, Bog je išao i po zemlji. On je utjelovljenje sile dobra, pravde i istine, ali njegova sila istovremeno prožima prirodu i svakodnevni život ljudi. Nasuprot Bogu je beng (đavo) koje je suučesnik u stvaranju svijeta. Osim Boga, koji je utjelovljenje dobra, i đavla koji je utjelovljenje zla, postoji još mnoga bića koja djeluju u svijetu prema principu čisto – nečisto. Pojam mahrime, za koji ne postoji adekvatan izraz u europskim jezicima, obuhvaća ideju narušavanja sklada svemira. Prema Romima, sve ima svoje odgovarajuće mjesto u svemiru. U skladu s tim je izveden čitav niz pravila i zabrana u smislu što jest, a što nije dozvoljeno, od hrane i pića, stanovanja i svakodnevnog života, pa do obreda i svetkovina. Prema ovom shvaćanju, nebo pripada zvijezdama i duhovnim bićima kao što su anđeli i nerođene duše. Nebo je stanište onih bića koja su moćnija od smrtnih, tj. svetija. Osim prostorne, postoji i vremenska dimenzija kozmičkog sklada, a kombinacija prostora i vremena čini dinamičku komponentu univerzuma iz čega nastaju razvojni ciklusi. To znači da onaj tko je u ovom času smrtnik u zemaljskom okružju, bio je jednom nerođena duša u nebeskom okružju kuda će se i vratiti poslije smrti. To unosi nijansu u pojam mahrime – životni ciklus čovjeka stiče razna dopuštenja u skladu s vremenskim stupnjevima. Beba, koja je stigla iz staništa nerođenih duša, nosi svoj izvorni

⁶⁴ Usp. Vantić-Tanjić, Medina: Istorija, kultura i tradicija Roma, Bospo, Tuzla, 2008., str. 27

⁶⁵ Usp. Seferović, Ragib: Prošlost, sadašnjost i budućnost Roma, Zagreb, Unija Roma Hrvatske, 1999, str. 14

⁶⁶ Usp. Petrovski, Trajko: Etničke i kulturne značajke Roma u Makedoniji, doktorska disertacija, Zagreb, 1997., str. 101

imunitet koji se postepeno gubi. Zbog toga djeca mogu činiti stvari koje su za odrasle nedopustive te se podvode pod pojam mahrima⁶⁷.

U vjerovanjima Roma vidljiva je velika raznolikost u običajima i vjerovanjima, sa analogijama u europskom folkloru, uz dvije iznimke – strah od prisutnosti duha umrle osobe te romski kodeks čistoće⁶⁸.

Liégeois religiju kod Roma promatra na tri razine: a) kao oblik prilagodbe okolini b) kao komponentu kulture i c) kao sredstvo postizanja nekih oblika psihološke ravnoteže i društvene i kulturne reorganizacije. On smatra kako je religija oblik prilagodbe okolini u situaciji kada grupa mora usvojiti njena uvjerenja kako bi izbjegla dodatne pritiske. Zbog toga postoji povezanost između usvojene religije i dominantne religije u zemlji u kojima Romi žive. Ipak, to ne znači da su te prilagodbe ostale površne ili oportunističke jer se dio vanjskih obreda i vjerovanja uvijek apsorbirao u romski kulturni sklop te oni organizirani u „romski“ obrazac⁶⁹.

Romi najčešće prihvataju vjeru okruženja u kojem žive, ali tradicionalna teritorijalna podjela religija (muslimani na Istoku) migracijama je narušena. Kao što je ranije rečeno, danas u većini europskih zemalja zajedno žive Romi katolici, muslimani, pravoslavci, protestanti, pentekostalci. Romi u vjerskom životu reflektiraju svoje životne navike i običaje. Tako katolički Romi iz Španjolske i Francuske hodočašće u Saintes-Maries-de-la-Mer gdje se odaje počast Kali Sari (Crnoj Sari), između 24. i 26. svibnja, te se to hodočašće rabi za desetodnevno okupljanje i život u podignutim logorima gdje traže izgubljene rođake, razmjenjuju iskustva te izražavaju svoju radost plesom i glazbom⁷⁰. Saintes-Maries-de-la-Mer je najveći romski vjerski praznik, a osim njega, velik je i Sainte Anne de Beaupre u Quebecu, Kanadi, gdje se odaje počast Svetoj Ani 26. srpnja. Ti godišnji vjerski praznici služe kao društvena okupljanja Roma na koja dolaze mladi i stari, bogati i siromašni⁷¹.

⁶⁷ Usp. Đurić, Rajko: Seobe Roma : Krugovi pakla i venac sreće, Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1987., str. 232-233

⁶⁸ Usp. Posavec, Koraljka: Sociokulturna obilježja i položaj Roma u Europi – od izгона do integracije, Filozofski fakultet, Zagreb, 2000., str. 231.

⁶⁹ Usp. Liégeois, Jean-Pierre: Romi u Europi. Zagreb, Ibis grafika, 2009., str. 89-90

⁷⁰ Usp. Posavec, Koraljka: Sociokulturna obilježja i položaj Roma u Europi – od izгона do integracije, Filozofski fakultet, Zagreb, 2000., str. 239.

⁷¹ Usp. Vantić-Tanjić, Medina: Istorija, kultura i tradicija Roma, Bospo, Tuzla, 2008., str. 28

Vantić-Tanjić navodi jednu srpsku poslovicu koja prikazuje labilnost vjere kod Roma:

- „Kakve si vjere, more? – pitali Roma.

On odgovori:

- Kakve hoćeš, gospodaru!“

Ona smatra kako razlog ove labilnosti nije u odricanju od vjere, već što zbog ekonomskom stanja Romima nije omogućeno striktno izvršenje određenih vjerskih normi i ritualnih obreda. Uz to, nije zanemariv broj Roma koji nisu u stanju prepoznati svoje konfesionalno porijeklo, tj. ne znaju koju vjeru tradicionalno ili aktualno ispovijedaju. Vantić-Tanjić spominje da se skoro 90% Roma vjeroispovjedno izjašnjava, da su svjesni svoje religijske i konfesionalne pripadnosti, bez obzira na kvalitetu tog deklariranja koju mnogi predstavljaju kao problem ili činjenicu da ih ono često razjedinjuje. Vjera većine Roma predstavlja kombinaciju religija društva kojem pripadaju i osobnih vjerovanja koja su sa sobom donijeli iz Indije. Skup propisa i zabrana nazivaju romipen i ono životu daje ‘red’⁷².

Liégeois pak spominje kako su u mnogim zemljama crkve dugo isključivale Rome iz svojih redova ili se uopće nisu na njih obazirali osim kad ih je trebalo odbaciti ili preobratiti te zbog toga gotovo ne postoji redoviti odlazak u crkvu kod Roma čak ni u zemljama gdje velik broj Roma spada u praktične vjernike. To je zbog toga što okolina ne prihvaća Rome koji bi se osjećali nepoželjno, kako od strane vjernika tako i od strane svećenika⁷³.

Iako su iz praktičnih razloga prihvatili vjeru onih sa kojima svakodnevno dolaze u kontakt, osobnoj vjeri Roma često su priključena i vjerovanja u natprirodno, predznakove i kletve. Ta vjerovanja variraju među različitim romskim grupacijama, ali su važan činilac u njihovim životima. Romi vjeruju u svoje moći, kao što vjeruju i u vidarske moći. Neki Romi se bave proricanjem sudbine, ali isključivo u odnosu na gadže, što nekima služi i kao izvor prihoda, ali to ne rade među sobom. Vračara je uvijek žena i ona se naziva drabardi. Koncept proricanja sudbine sadrži nekoliko nezavisnih elemenata koji se pogrešno objedinjuju u jednu stvar. Jedan element je proricanje budućnosti pod nazivom drabripe, ili drabarimos. Drugi element odnosi se na vidarske moći, što Romi prakticiraju između sebe. Ovaj element se naziva “savjetovanje”. Obje ove stvari se zasnivaju na vjerovanju u natprirodno. Amajlije i talismani su također uobičajeni kod Roma, kao zaštita od nesreće ili u cilju izlječenja. Žena-

⁷² Usp. Vantić-Tanjić, Medina: Istorija, kultura i tradicija Roma, Bospo, Tuzla, 2008., str. 27

⁷³ Usp. Liégeois, Jean-Pierre: Romi u Europi. Zagreb, Ibis grafika, 2009., str. 90

vidarka, koja prepisuje tradicionalne lijekove, naziva se drabarni ili drabengi. Neki Romi u džepovima nose kruh kao zaštitu od nesreće ili bibaxt i duhova koji se zovu mulo. Neki Romi potkovicu smatraju za sretnu amajliju, baš kao što je to običaj i kod drugih naroda. Razne vrste ljekovitih trava koriste se kao prevencija ili za liječenje mnogih bolesti. Romi smatraju da je bolest neprirodno stanje koje nazivaju prikaza, te ima mnogo natprirodnih načina za koje se vjeruje da mogu da je izliječe ili spriječe. Travarstvom se bave podjednako i muškarci i žene. Neke od tih trava zaista i imaju ljekovita svojstva, pored već ustanovljenih “natprirodnih” osobina⁷⁴.

Važno je spomenuti kako kod Roma nema podjele na religiju i druge društvene i kulturne karakteristike već se religija duboko proživljava – većina vjerskih obreda povezana su s reguliranjem društvenih običaja i razvojem sustava pravila i to osobito kroz opozicijske odnose čisto/nečisto, dobro/loše, Rom/nerom. Sveto je uvijek dio svakodnevnog života, a svakodnevni život se eksplicitno i implicitno referira na sveto⁷⁵.

Fernández-Armesto kao jednu od općih značajki Roma, bez obzira na vjeru, spominje sjećanje na pokojnike te strah da će ih stalno proganjati duh preminulog. Ipak, romski pogrebni običaji uvelike se razlikuju jer su često povezani s prihvaćanjem drugih religioznih uvjerenja ili narodnih običaja⁷⁶.

Seferović zaključuje kako je svim Romima zajedničko da ne znaju ni za raj ni za pakao već za njih postoji samo priroda koja ih je vjekovima pratila na njihovim stazama te spominje legendu koja se prenosi od koljena na koljeno: „U vrijeme svoje najveće moći, romski car Penga sagradio je nebesko svetište. Bilo je to vrlo vrijedno i neobično svetište. Njegova neobičnost se očitovala u materijalu od kojeg je bio sagrađen. Bio je sagrađen od najfinijeg punomasnog sira. Ali Romi, neprestano izloženi životnim nedaćama i najčešće gladni, navalili su na božju kuću i za tri je dana pojeli.“ Zbog toga će svaki Rom reći: „Mi svoje svetište nemamo, jer smo ga pojeli“⁷⁷.

⁷⁴ Usp. Vantić-Tanjić, Medina: Istorija, kultura i tradicija Roma, Bospo, Tuzla, 2008., str. 28

⁷⁵ Usp. Liégeois, Jean-Pierre: Romi u Europi. Zagreb, Ibis grafika, 2009., str. 90

⁷⁶ Usp. Narodi Europe. Priredio Felipe Fernández-Armesto, Zagreb, Naklada Zadro, 1997, str. 394

⁷⁷ Usp. Seferović, Ragib: Prošlost, sadašnjost i budućnost Roma, Zagreb, Unija Roma Hrvatske, 1999, str. 14-15

8.1. Romanipe

Romanipe je tradicionalni romski zakon i romski sistem pravila i vrijednosti za obrazac nacionalnog identiteta. On se sastoji od principa:

- **Važnije je “biti” no “imati”**
- **Phralipen - bratstvo** - uzajamna pomoć, podrška, solidarnost i zajednička odgovornost; kolektivni život nasuprot individualnom životu
- **Pakiv - vjera/vjerovanje** - (uključujući vjeru u Boga), čast, poštenje, pomirenje, poštovanje, povjerenje, balansiranje
- **Baxt - vjera, sudbina, dobra sreća** - nasuprot bibaxt - loša sreća (koja se događa kada se prekrše pravila o čistoći)
- **Ćacipen - istina, iskrenost, pravda**
- **Užo (čist)** - nasuprot melalo (nečist), u ovom kontekstu morala su se poštovati stroga pravila, u suprotnom slijedi kazna čiji je cilj vraćanje ravnoteže u život zajednice
- **Porodica = zajednica** - u smislu pripadnosti, solidarnosti i zajedničke odgovornosti
- **Kult starih - o phuro** - kao veza sa prošlim iskustvom i model identiteta (vezano za tradiciju, pretke)
- **Dualizam** - Dobro i zlo jednako postoji u svijetu; Del (Bog) i Beng (Đavo) jednako su važni i pojedinac bi trebao uzimati u obzir i jedno i drugo
- **Vječna sadašnjost** - prošlost nije važna, pošto je već prošla, a budućnost je poznata jedino Bogu, pa se, prema tome, računa samo sadašnjost
- **Romani kriss** - običajna pravda, tradicionalni pravni sistem i pomirenje, ponovno ujedinjenje
- **Distributivna pravda** - čija je namjena ne da kazni onog tko je kriv, već da nadoknadi štetu i osigura pomirenje između strana (svako je bio u pravu na svoj način, ili su obje strane bile djelomično u pravu)⁷⁸.

⁷⁸ Usp. Vantić-Tanjić, Medina: Istorija, kultura i tradicija Roma, Bospo, Tuzla, 2008., str. 30

9. ROMSKI KULTURI IDENTITET

Rezultati istraživanja koje je proveo Todorović pokazuju kako Romi, kao odrednice koje prikazuju posebnost romske zajednice, posebno naglašavaju tri segmenta: *glazba, jezik i običaji*⁷⁹.

9.1. Jezik

Petrovski napominje kako je romski jezik jedina knjiga koju su Romi uzeli sa sobom iz Indije te kako ona (jezik kao knjiga) predstavlja njihovo kolektivno pamćenje te je svjedočanstvo svijesti Roma o svijetu, sebi i drugima jer se u njemu najčvršće očuvao oblik kulture Roma⁸⁰.

Liégeois spominje kako priče koje opisuju dolazak Roma u Europu između ostalog uključuju čuđenje lokalnog stanovništva pred onim što je za njih bio nerazumljivi žargon. Činjenica da su nomadi (Romi) dolazili i odlazili, da nisu imali pravi dom i domovinu, nije bila u skladu s „pravim“ jezikom te se stoljećima smatralo da Romi govore žargonom koji su sami izmislili kako bi se tajno sporazumijevali, a da ih nitko drugi ne razumije. Tek je u 18. stoljeću otkriveno indijsko podrijetlo njihova jezika⁸¹.

Romski jezik, *romani chib*, smješta se u porodicu dravidskih jezika sjeverozapadne Indije na temelju komparacije s tamošnjim jezikom, a svrstava se u skupinu dardu jezika⁸². Demir smatra kako romski jezik potječe iz staroindijskog sanskrta koji je u svojoj izvornoj formi imao 48 glasova, a sada ima 36/37 glasova⁸³. Ne postoji standardni romski jezik, nego postoji samo dijasustav do određenog stupnja povezanih dijalekata oblikovanih pod utjecajem jezika zemalja u kojima žive ili u kojima su duže boravili, te je zbog toga u nekim slučajevima međusobno nerazumljivi⁸⁴. Petrovski spominje kako je romski jezik pretrpio utjecaje iz perzijskog, armenskog, grčkog, turskog, rumunjskog, mađarskog, njemačkog, engleskog,

⁷⁹ usp. Todorović, Dragan: Kulturni identitet Roma, Univerzitet u Nišu, str. 64

⁸⁰ Usp. Petrovski, Trajko: Etničke i kulturne značajke Roma u Makedoniji, doktorska disertacija, Zagreb, 1997., str. 35

⁸¹ Usp. Liégeois, Jean-Pierre: Romi u Europi, Ibis grafika, Zagreb, 2009, str. 45

⁸² Usp. Dragun, Maja: Podrijetlo, mitologija i vjerovanja Roma, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2000., 319

⁸³ Usp. Demir, Ljatif: Romski jezik, u: Jezik, historija i kultura Roma, Udruženje Kali Sara - Romski informativni centar, Sarajevo, 2010., str. 9

⁸⁴ Usp. Posavec, Koraljka: Sociokulturna obilježja i položaj Roma u Europi – od izгона do integracije, Filozofski fakultet, Zagreb, 2000., str. 230.

talijanskog, španjolskog i slavenskih jezika⁸⁵. Zbog toga se romski jezik naziva i "jezikom nepismenih ljudi". Osobe koje govore romski jezik često rabe fonetske konvencije vlastitog jezika čime narušavaju konzistentnost ortografije i izgovora. Različite geografske lokacije, socijalni, politički i etnički utjecaji vodili su do promjena u romskom jeziku. Tako danas nalazimo 60 dijalekata koji su u ranijim klasifikacijama često razvrstavani prema nelingvističkim kriterijima, kao npr. podjela prema nazivu skupine i vrste zanimanja kojima se ona bavi, kao Kalderaši – kotlari od rumunjskog caldera-kotao, no često skupine različitih dijalekata dijele ista zanimanja. Često dolazi i do situacija povezivanja ili djelomičnog preklapanja različitih dijalekata, što je osobito za Rumunjsku, ali i nastajanje novih. Zbog svega ovoga često se rabi podjela u tri stratum dijalekata: balkansko-karpatsko-baltički, gurbetsko-čergarski i kalderaško-lovarski⁸⁶. Većina Roma govori nekom varijantom romskog jezika, za koji su analize pokazale da je on blisko povezan sa indoeuropskim jezicima koji se govore u sjevernoj Indiji i Pakistanu. Jezik je jedino što su Romi ponijeli iz Indije. Taj jezik je svjedok materijalne i duhovne kulture kojoj su nekada pripadali, a u isto vrijeme sadrži elemente kultura drugih naroda, sa kojima su dolazili u dodir tokom svog dugog putovanja. Svakodnevnom upotrebom romski je jezik preživio i poprimao elemente većinskog stanovništva. Zbog toga svi Romi ne govore isti romski jezik. On se razlikuje po dijalektu, ovisno o zemlji ili regiji iz kojeg dolazi⁸⁷. Približavanju romskog i drugih jezika pridonosi i to što su gotovo svi Romi bilingualni, ali zbog toga što romski jezik nema standard dovodi do smanjene jezične kompetencije u drugom i svakom sljedećem jeziku. Osim toga, romskim jezikom nastoji se dokazati povijesno indijsko podrijetlo i njegove preciznije odrednice⁸⁸.

Ipak, Liégeois spominje kako je do razmjene između romskog i drugih jezika dolazilo u oba smjera te kako vjerojatno ne postoji europski jezik koji nije posudio nekoliko riječi iz romskog, često i preko nekog žargonskog izraza. Primjeri su brojniji primjeri su u Andaluziji (ples flamenco, *cante jondo*) te Engleskoj i Walesu gdje oni koji se žele baviti skupljanjem starih automobila i željeza moraju poznavati *anglo-romski* vokabular⁸⁹.

⁸⁵ Usp. Petrovski, Trajko: Etničke i kulturne značajke Roma u Makedoniji, doktorska disertacija, Zagreb, 1997., str. 35

⁸⁶ Usp. Posavec, Koraljka: Sociokulturna obilježja i položaj Roma u Europi – od izгона do integracije, Filozofski fakultet, Zagreb, 2000., str. 237.

⁸⁷ Usp. Vantić-Tanjić, Medina: Istorija, kultura i tradicija Roma, Bospo, Tuzla, 2008., str. 23

⁸⁸ Usp. Posavec, Koraljka: Sociokulturna obilježja i položaj Roma u Europi – od izгона do integracije, Filozofski fakultet, Zagreb, 2000., str. 237.

⁸⁹ Usp. Liégeois, Jean-Pierre: Romi u Europi. Zagreb, Ibis grafika, 2009, str. 46

Komunikacija na romskom jeziku zadržava se u obiteljskom i rodbinskom krugu, eventualno sa susjedima i prijateljima. U bitci protiv zaborava romskog jezika najvažniji korak je poštovanje romskog jezika među samim Romima⁹⁰. Liégois primjećuje kako kod Roma postoji bliska veza između društvenog položaja i jezičnog ponašanja: kada Rom razgovara s drugim, on se služi jezikom na taj način da istakne svoju različitost, ali i da unutar okvira sličnosti pronađe zajedničke crte s drugim. Jezik dobiva veliku važnost kao element identiteta pojedinca i kao element koji će biti priznat od drugih. Također, Romi se pomoću jezika mogu distancirati od strane okoline u kojoj žive tako što ih ona neće moći razumjeti. To može za njih biti izvor ponosa, ali i izazvati osjećaj nadmoći. No među mladim ljudima primjećuje se želja da se ta pojava prevlada i da se romski jezik prizna kao poseban jezik⁹¹.

9.2. Običaji

U romskom jeziku ne po stoji riječ „običaj“ već za običajne postupke i radnje Romi obično kažu puranimata (starina). Oni smatraju da su to prastare i ustaljene navike, što i jesu formalne odlike običaja⁹².

Romska plemena nemaju istu definiciju o tome tko su i što su Romi. Ono što za jednu grupu može biti romsko, za drugu može predstavljati nešto strano. Romska kultura je raznovrsna, sa raznim običajima i tradicijama, ali sva plemena imaju svoje vlastita vjerovanja i principe. Zbog toga ne postoji jedno pojedinačno pleme koje sebe može nazvati “pravim” Romima. Vantić-Tanjić navodi običaje koji prate Rome: običaji o rođenju djeteta, svadbeni običaji, rođendani, imendani, posmrtni običaji, pobratimstvo i posestrimstvo, ramazan i Bajram, krsna slava (Đurđevdan, Petrovdan, Velika Gospojina, Sveta Petka-Paraskeva, Sveti Arhangel Mihail, Sveti Nikola), godišnji praznici (Badnjak, Božić, Vasilica, ispraćaj zime o Svetom Atanasu - 31. siječanj, Marta, Poklade uskršnjeg posta, Todorova subota, Tetka Bibija, Lazareva subota, Veliki petak, Uskrs, Dodole)⁹³.

Todorović također navodi kako se svoj kulturni identitet romski narod čuva njegovanjem osobnih tzv. *romskih praznika* (Vlasuljica, Đurđevdan, Bibija). Vasilica i Đurđevdan

⁹⁰ usp. Todorović, Dragan: Kulturni identitet Roma, Univerzitet u Nišu, str. 68

⁹¹ Usp. Liégeois, Jean-Pierre: Romi u Europi. Zagreb, Ibis grafika, 2009, str. 56

⁹² Usp. Đurić, Rajko: Seobe Roma : Krugovi pakla i venac sreće, Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1987., str. 253

⁹³ usp. Vantić-Tanjić, Medina: Istorija, kultura i tradicija Roma, Bospo, Tuzla, 2008., str. 30

(“Erdelez”) predstavljaju nadreligijske, višednevne i jedinstvene praznike svih Roma svijeta. Zgusnutom simbolikom običaja i rituala prizivaju se zdravlje i sreća u novom godišnjem ciklusu, učvršćuju postojeći obiteljski i rodbinski odnosi i osnažuje veza sa tradicijom⁹⁴.

Seferović spominje kako svi Romi, bez obzira na religijsku opredijeljenost, slave Đurdevdan (6. svibnja) kao najveći romski blagdan. Iako se on ne obilježava jedinstveno, čest je običaj da se tog dana Romi bude u četiri sata ujutro, odlaze do obližnje rijeke, muškarci na jednu, a žene na drugu obalu, razgolićuju se i skaču u vodu. Nakon toga se oblače i pjevajući trgau grane s drveća kojima kite ulazna vrata i prozore kada se vrate kući. Tada se kolju janjci i priprema ražanj te slijede obiteljski posjeti najstarijoj osobi u obitelji pri čemu se uz pjesmu obilazi i cijelo naselje⁹⁵.

Đurić smatra kako su običaji koji se odnose na osobni i obiteljski život najčešće vezani za rođenje, a oni su povezani s običajima koji se odnose na trudnu ženu. Trudnica (*khamni romni*) uživa mnoge povlastice u romskoj zajednici. Romi kažu da trudna žena „nosi dvije duše“ i trude se da joj u svakom pogledu život postane što ugodniji. U osnovi te pažnje je briga o zdravom i sretnom porodu. Postoje mnoga vjerovanja i praznovjerja vezane za trudnoću. Trudnica ne smije reći vrijeme trudnoće da bi se dijete rodilo zdravo, ne smije jesti načeto voće, ako krade voće onda rukama ne smije dodirivati lice jer će dijete imati oznaku na licu veličine ukradene voćke, ne smije vidjeti mrtvaca jer će dijete imati „mrtvačku boju“. U slučajevima kada se to ne može izbjeći, trudnici se veže crveni konac oko ruke. Dužnost nalaže da se trudnoj ženi ponude hrana i piće, od nje se ne smije ništa sakriti. Ne smiju joj se pokazivati ružne stvari, već samo one koje nadahnjuju ljepotom. Čekajući trenutak rođenja, trudnica neprestano treba misliti na lijepe ljude i da se nalazi u društvu najljepših jer na koga u tom času bude mislila ili koga vidi, na njega će nalikovati dijete. Đurić zaključuje kako je to u osnovi staro indijsko vjerovanje, a i običaji iz Kamasutre su nalagali da se pred trudnicom izlažu slike i predmeti koji nadahnjuju ljepotom. Osim ovih postoje i pravila kojih se trudnica treba pridržavati da bi imala „lak porođaj“⁹⁶.

Svadbeni običaji oduvijek su predstavljali najbogatiju ceremoniju u romskom životnom ciklusu jer bračni život Rom shvaća kao samostalnost i osobnu zrelost dvoje ljudi koji zajedno mogu postići više. Prema staroindijskim običajima se prije vjenčanja ispituju predznaci,

⁹⁴ usp. Todorović, Dragan: Kulturni identitet Roma, Univerzitet u Nišu, str. 66

⁹⁵ Usp. Seferović, Ragib: Prošlost, sadašnjost i budućnost Roma, Zagreb, Unija Roma Hrvatske, 1999, str. 16

⁹⁶ Usp. Đurić, Rajko: Seobe Roma : Krugovi pakla i venac sreće, Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1987., str. 254-255

naročito u ponašanju mlade. Ako spava ili plače kad dođu prosci, ne sklapa se brak. Prilikom prosidbe presudnu riječ su imali roditelji, a u nekim plemenima je to još uvijek slučaj. Kalderaši su kupovali djevojku. Romski naziv za svadbu je *bijav* ili *abijav*⁹⁷. Običaj je praćen višednevnim okupljanjem rodbine, prijatelja i poznanika, a tijekom kojeg bi se provođenjem ustaljenih radnji oslikavali položaj žene i muškarca, ekonomska moć porodice, složeni rodbinski odnosi i dr. Zasnivanje bračne zajednice popraćen je nizom magijskih obreda posvećenih sreći, blagostanju, slozi i uvećavanju potomstva supružnika⁹⁸. Ceremonijal poštenja (pativ ili paći) bio je vrlo bitan i on se nekada obavljao i pred mladinim roditeljima. Ako je mlada bila nevina, pred mladinog se oca stavlja praseća ili janjeća glava. U suprotnom otac dobiva čašu bez dna i u nju mu toče piće što obično završava svađom i tučom. Ponekad, da bi se spasila djevojačka čast, klala se kokoš i košulja se mazala krvlju⁹⁹.

Romska kultura smrti odolijevala je zubu vremena i promjena. Pogrebnim ritualima obilježavano je zatvaranje biološkog kruga, a živi su podsjećani na korijene u vjeri. Romi u ponašanju prema pokojniku preslikavaju iskustva svojih susjeda, ali i čine neka odstupanja od vjerskog obrasca. Na primjer, pokojnik pravoslavne vjere obitelj će pokopati po svim pravilima pravoslavlja, ali će najčešće izostajati pozivanje svećenika na pokopu. Ili će opremanje pokojnika pratiti izvođenje rituala iz predkršćanskog perioda, kao što su stavljanje kruga i novca u desnu ruku, povlačenje crvenog konca kroz rukav, probadanje pokojnikove pete iglom da se ne bi povampirio ili sahranjivanje lutke sa pokojnikom¹⁰⁰.

Kao relativno izvorno romski običaji, Fraser navode sljedeće običaje:

- ugovaranje braka između očeva budućih supružnika, u suradnji s ostalim muškim članovima klana, uz isplatu bogate naknade ocu buduće nevjeste
- sklapanje braka simboličnim bijegom
- u slučaju preljuba, rastave ili većih sukoba saziva se Romski sud *Kris romani* koji je sastavljen muških članova različitih klanova

⁹⁷ Usp. Đurić, Rajko: Seobe Roma : Krugovi pakla i venac sreće, Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1987., str. 259

⁹⁸ usp. Todorović, Dragan: Kulturni identitet Roma, Univerzitet u Nišu, str. 66

⁹⁹ Đurić, Rajko: Seobe Roma : Krugovi pakla i venac sreće, Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1987., str. 260

¹⁰⁰ usp. Todorović, Dragan: Kulturni identitet Roma, Univerzitet u Nišu, str. 68

- strah od prisutnosti umrle osobe – razvili se posebni pogrebni običaji – uništava se imovina pokojnika, u Engleskoj kamp-kućicu pokojnika prodaju neromima
- romski kodeks čistoće – biti proglašen nečistim predstavlja najveću sramotu i "socijalnu smrt" jer sve što nečista osoba dotakne nečisto je za druge ljude¹⁰¹.

I Martinović Klarić spominje Frasera kojega je shvatila da prepoznaje dvije tradicije koje nemaju pandane u europskoj folklornoj baštini. Prva je tradicija vezana uz strah i štovanje *mule* ili duše pokojnika, a druga uz izbjegavanje svih oblika fizičke i simbolične nečistoće ili mahrima¹⁰².

9.3. Glazba

Zbog odsustva pisanog jezika i etničkog teritorija, glazba je oduvijek bila obilježje romskog nacionalnog i kulturnog identiteta. Jedino su svojom glazbom Romi primani među "gadže", a da se iza tih poziva nije skrivala sumnja ili strahovanje. Uz zanatstvo, osjećaj za glazbu je vjekovni označitelj romskog statusnog identificiranja i egzistencijalnog opstanka. Zbog svoje vještine u sviranju instrumenata, pjevanju i igri bili su nezamjenjivi sastojak karnevalske dekoracije, nezaobilazna cirkuska atrakcija, krotitelji medvjeda i drugih životinja, dvorske lude, itd. Glazbena kultura prenosila se s koljena na koljeno i postajala prepoznatljivim znakom romskog etnosa. Udaračkim, puhačkim i gudačkim instrumentima (bubnjevi, tarabuke, trube, violine) opjevano je prokletstvo lutalaštva, turobna svakodnevnica, nesretne ljubavi kao i ženska ljepota, vatreni zanos i neobuzdani temperament. Melodije romske glazbe prikrivaju sjetu, tugu i gorčinu povrijeđenog naroda, prigušenu bol ljudi željnog većinskog prihvatanja i priznavanja¹⁰³.

¹⁰¹ Usp. Posavec, Koraljka: Sociokulturna obilježja i položaj Roma u Europi – od izгона do integracije, Filozofski fakultet, Zagreb, 2000., str. 240.

¹⁰² Usp. Martinović Klarić, Irena: Kromosom Y i potraga za novom domovinom : Tragom kromosoma Y od južnoazijskih do balkanskih pustopoljina: genetička prošlost i zbilja Roma i Bajaša, Zagreb, Sveučilišna knjižara, str. 46

¹⁰³ usp. Todorović, Dragan: Kulturni identitet Roma, Univerzitet u Nišu, str. 64-65

10. ROMSKI ETNIČKI IDENTITET

Osjećaj pripadnosti romskom etničkom identitetu ostvaruje se poistovjećivanjem jedinke sa grupom, njenim naslijeđem, dostignućima i simbolima. Iako su znanstvenici skeptični prema teoriji o zajedničkoj etničkoj svijesti Roma i radije naglašavaju unutrašnju diferenciranost, splotom povijesnih okolnosti, postoje sličnosti zasnovane na karakteru romske kulture koja ima univerzalno značenje za sve pripadnike romskoga naroda. Andrzej Mirga i Lech Mroz, pozivajući se na američkog antropologa Matt Salo-a, navode sedam kriterija koji ispunjavaju pojam romskosti. To su:

- a. pripadanje grupi rođenjem, *potpuna porodica* - rođenjem se stupa u mrežu srodstva i uzajamnih obaveza iz kojih proizlaze privilegije i grupna prava
- b. *grupna solidarnost* - odnosi se na sve članove prema neromima, “Mi, Romi” - “Gadže, neromi”
- c. *romski jezik* - znanje i uporaba romskog jezika osigurava komunikaciju unutar grupe te je jasna granica prema neromima
- d. *phuripen* (starost) - specifičan odnos poštovanja prema starijima unutar romske obitelji jer starost označava posjedovanje autoriteta u skladu sa funkcijom koju vrši
- e. model ekonomske aktivnosti koju ne kontroliraju gadže
- f. velika prostorna pokretljivost
- g. pridržavanje pravila ceremonijalne čistoće (*magerdo* ili *mahrino*) - postoje dvije kategorije prljanja: unutrašnja i vanjska. Unutrašnja razlikuje dva nivoa: *bare magripen* (prijestupi najveće društvene štetnosti: suradnja s policijom, ubojstvo Roma, potkazivanje, krađa od suplemenika, ovi prijestupi rezultiraju doživotnim udaljavanjem iz grupe bez mogućnosti povratka) i *tikne magripen* (mala prljanja: doticaj muškarca s prostitutkom, korištenje oštrog ili metalnog predmeta u tuči s Romima, ranjavanje konja ili psa, ovi prijestupi povlače privremeno udaljavanje iz grupe). Vanjska kategorija prljanja uključuje negativno ponašanje neroma, koje ugrožava romski svijet, što rezultira sa minimumom sfere doticaja, kao i određivanjem medijatora, najčešće romskih žena¹⁰⁴.

¹⁰⁴ usp. Todorović, Dragan: Kulturni identitet Roma, Univerzitet u Nišu, str. 58-59

Rajko Đurić smatra kako je Romanipe zajednički imenitelj svega što se vjeruje da čini bitne karakteristike Roma kao grupe ljudi koji po svom etničkom i povijesnom porijeklu te socijalnim, kulturnim, jezičnim i drugim osobinama i povijesnoj sudbini i svijesti predstavljaju posebnu društvenu zajednicu. Osman Balić, Rom sa zapaženom ulogom u europskim okvirima zadužen za integraciju Roma objašnjava značaj Romanipea kao sistem pravila i vrijednosti za obrazac identiteta, tradicionalni zakon u istom smislu kao i Dharma za hindu kulturu. Na temelju ovoga Todorović zaključuje da su elementi romskosti:

- a. *jezik* - sredstvo komunikacije i određivanja položaja pojedinca u zajednici
- b. *međusobna komunikacija* - dualizam u govoru, način da se kaže željeno čak i kada nije moguća direktna komunikacija
- c. *nomadstvo, porijeklo, pleme, "endaj" ili "vitsa"* - proširena romska obitelj (prilikom pozdravljanja ne pita se kako si ti već kako ti je obitelj)
- d. *glazba, igra, ples, običaji i sistem vrijednosti* - poštovanje kao vrijednost i način ponašanja
- e. *tradicionalna zanimanja* - izazov za mlade Rome je odluka koje romske tradicije sačuvati i prenijeti u budućnost
- f. *tradicionalna nošnja, udaja i ženidba, uloga žena i muškaraca u romskoj obitelji* - uloga žena Romkinja u romskoj obitelji
- g. *djeca i međusobni odnos između generacija u okviru 'vitse'* - postupanje prema djeci i starijim Romima
- h. *tradicionalna medicina, solidarnost* - solidarnost je kao strategija preživljavanja osnovni princip u romskoj obitelji i zajednici
- i. *pravičnost - Romski sud*
- j. *odnos prema Bogu i religijama* - Romi su pripadnici skoro svih religija, ali se što se svugdje provlači kao zajednička nit je Romanipe kao religija Roma, kao Biblija romskog naroda jer regulira život, ponašanje i odnose unutar i van romske zajednice¹⁰⁵.

¹⁰⁵ Usp. Todorović, Dragan: Kulturni identitet Roma, Univerzitet u Nišu, str. 60-61

10.1. Odnos Roma prema kulturnom identitetu

Bitno pitanje za očuvanje romskog identiteta je odnos romskog naroda prema vlastitoj tradiciji, a Todorović napominje kako su se u dosadašnjim istraživanjima nametnula dva moguća odgovora. Romi spadaju u grupu prema kojoj većinski narodi i druge etničke manjine gaje predrasude i stereotipe što im onemogućava da razvijaju više stupnjeve adaptacije i integracije na nivou primarnih i socijalnih veza. Život Roma izvan perifernih naselja oduvijek je bio praćen željom da budu dobro prihvaćeni od svojih susjeda. Stoga jedan broj romskog etnosa izabira "etničku mimikriju" kao strategiju opstanka - velik broj romskih obitelji koje su uspjele da se istrgnu iz okova siromaštva, promijene životnu sredinu ili na bilo koji način uspiju u životu, veoma često se prestaju identificirati kao romske. Također je poznata i prilagodljivost Roma većinskom stanovništvu u sredinama u kojima žive. Razlozi ovakvom ponašanju su pronađeni u bijegu od tegobne svakodnevice i zaštiti od pojedinačne ili institucionalne diskriminacije što je nerijetko za posljedicu imalo asimilaciju u većinsko okruženje. Drukčiji odgovor sadržan je u razvijenoj svijesti pojedinca o pripadnosti romskom narodu, zauzimanje za očuvanje ključnih vrijednosti romskog identiteta i inzistiranje na jednakost uz zadržavanje prava na različitost¹⁰⁶.

Hrvatić navodi dva karakteristična oblika suživota koja su oblikovala suvremeni položaj Roma: a) ako su živjeli u relativno izoliranom, zasebnom naselju – očuvali su samosvijest (nacionalnu i kulturnu), ali uz zaostajanje i siromaštvo u odnosu na okružje dok u b) slučajevima gdje žive zajedno ili izmiješano s većinskim lokalnim stanovništvom, vremenom bi gubili odrednice nacionalnog identiteta kroz asimilacijske procese, ali bi značajno poboljšali životni standard¹⁰⁷.

¹⁰⁶ Usp. Todorović, Dragan: Kulturni identitet Roma, Univerzitet u Nišu, str. 62-63

¹⁰⁷ Usp. Hrvatić, Neven. Kultura i izobrazba Roma. U: Romi u Hrvatskoj danas : Zbornik izlaganja i rasprava : okrugli stol održav 26. i 27. lipnja 1997. godine, ur. Dušanka Pribićević-Gelb. Centar za direktnu zaštitu ljudskih prava, Zagreb, 1998, str. 15

11. ROMI U HRVATSKOJ

Broj Roma u Hrvatskoj konkretno se može pratiti od 1948. godine kada je proveden prvi popis stanovništva nakon Drugoga svjetskog rata. Te godine je zabilježeno 405 Roma, gdje Pokos citira Žerjavića koji je zaključio kako je za vrijeme NDH poginulo 17 tisuća Roma. Godine 1953. popisan je 1261 Rom, a 1961. godine popisano je 313 Roma što se objašnjava povećanjem broja Rumunja kojih je 1953. bilo 418, a 1961. se broj popeo na 1053 osobe. Zbog toga Pokos smatra kako je to pogreška pri popisivanju podataka, pa su Romi dijelom „postajali“ Rumunji. Nakon 1961. godine broj Roma ponovno raste, 1972. popisano je 1257, 1981. godine 3858, 1991. godine 6695 osoba, 2001. godine 9643 osoba, a 2011. godine Romom su se izjasnile 16.976 osoba. Ovakav veliki porast stanovništva Pokos objašnjava kako pripadnici romskog stanovništva ranije nisu sudjelovali u popisu ili da se nisu izjasnili kao Romi. Pokos procjenjuje kako u Hrvatskoj živi između 30 i 40 tisuća Roma¹⁰⁸. Sa ovime se slaže i Tatalović koji smatra kako se mnogobrojni Romi etnički izjašnjavaju na drugačiji način zbog straha od diskriminacije - najčešće kao Hrvati¹⁰⁹.

U Hrvatskoj postoji nekoliko istraživanja kojima su znanstvenici pokušali saznati kojoj vjeroispovijesti Romi u Hrvatskoj pripadaju, govore li romski jezik, te koja su obilježja etničkog identiteta Roma u Hrvatskoj.

Terensko istraživanje provedeno 2004. godine pokazuje kako se gotovo polovica Roma u Hrvatskoj izjavljuju pripadnost katoličkoj vjeri (49,1%). Slijede pripadnici islamske vjeroispovijedi (27,7%), te pravoslavne (15,6%).

¹⁰⁸ Usp. Pokos, Nenad. Demografska analiza Roma na temelju statističkih podataka. U: Kako žive hrvatski Romi, str. 37-38

¹⁰⁹ Usp. Nacionalne manjine u Hrvatskoj, dostupno na: <http://www.nacionalne-manjine.info/manjine.php> (5.5.2016.)

	Zagreb	Sisačko- moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- posavska	Osječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Većina rimokatoličke vjeroispovijedi	14,4	51,0	97,5	,0	5,0	52,5	1,0	91,7	100	49,1
Većina islamske vjeroispovijedi	69,4	0,0	0,0	97,8	6,0	0,0	96,9	0,5	0,0	27,7
Većina pravoslavne vjeroispovijedi	5,4	39,6	0,0	1,1	73,0	33,3	0,0	0,0	0,0	15,6
Nitko ne pripada ni jednoj vjeroispovijedi	6,3	4,2	2,5	0,0	6,0	3,0	1,0	7,9	0,0	4,1
Članovi su pripadnici različitih vjeroispovijedi	4,5	5,2	0,0	1,1	10,0	11,1	1,0	0,0	0,0	3,4
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Slika: Kućanstva prema vjeroispovijedi članova

Izvor: Štambuk, Maja. Obilježja romskih obitelji - kućanstava¹¹⁰

Isto istraživanje pokazuje kako 73,6% Roma u istraživanim kućanstvima govori romski jezik, a dok ih 15,3% uopće ne govori.

	Zagreb	Sisačko- moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- posavska	Osječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Svi govore	48,2	85,4	93,8	34,4	54,0	65,0	89,8	98,1	68,0	73,6
Samo neki govore	22,3	8,3	6,3	22,2	16,0	20,0	9,2	1,9	0,0	11,1
Nitko ne govori	29,5	6,3	0,0	43,3	30,0	15,0	1,0	0,0	32,0	15,3
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

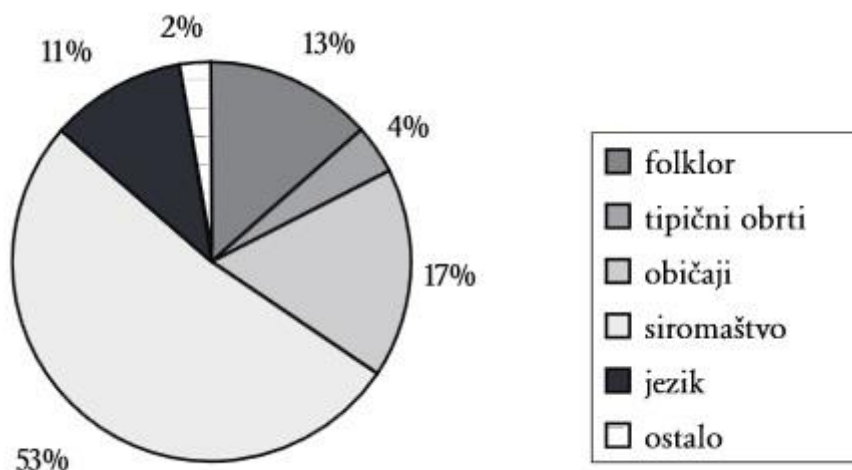
Slika: Govore li članovi kućanstva neki od romskih dijalekata?

Izvor: Štambuk, Maja. Obilježja romskih obitelji - kućanstava¹¹¹

¹¹⁰ Usp. Štambuk, Maja. Obilježja romskih obitelji – kućanstava. U: Kako žive hrvatski Romi, str. 106

¹¹¹ Usp. Štambuk, Maja. Obilježja romskih obitelji – kućanstava. U: Kako žive hrvatski Romi, str. 107

Anka Mišetić provela je empirijsko istraživanje romskog stanovništva u Hrvatskoj u kojem je ispitanike tražila da izdvoje obilježje koje najbolje opisuje Rome kao posebnu etničku i društvenu skupinu, i koje bi se našlo u središtu romskog identiteta. Rezultati na slici pokazuju kako su elementi romske tradicije (folklor, običaji, jezik, obrti) zasjenjeni siromaštvom (53%) zbog čega Mišetić zaključuje kako je socioekonomski aspekt identiteta potisnuo njegove tradicionalne sociokulturne sastavnice¹¹².



Slika: Što po mišljenju ispitanika najbolje opisuje Rome

Izvor: Mišetić, Anka. Sociokulturna obilježja romskoga stanovništva¹¹³

Nakon većinske skupine koja se sklona opisati siromaštvom dolazi skupina za koje su folklor i običaji odrednice koje opisuju Rome kao etničku i društvenu skupinu (ukupni udjel 30%). Mišetić smatra kako toj grupi identitet određen tradicijskim naslijeđem što im kao zajednici jamči kontinuitet s prošlošću, te im omogućuje da se integriraju kao zajednica, obnove solidarnost unutar zajednice i revitaliziraju svoj identitet. Jezik, kao odrednicu romskog identiteta, prepoznaje 11% ispitanika, ali autorica napominje kako su se ispitanici izjasnili kako 27,9% ispitanika kod kuće govori romski te 19,5% i romskim i hrvatskim jezikom što znači da se i jezik kvalificira kao odrednica romskog identiteta¹¹⁴.

¹¹² Usp. Mišetić, Anka. Sociokulturna obilježja romskoga stanovništva. U: Kako žive hrvatski Romi, str. 114

¹¹³ Usp. Mišetić, Anka. Sociokulturna obilježja romskoga stanovništva. U: Kako žive hrvatski Romi, str. 114

¹¹⁴ Usp. Mišetić, Anka. Sociokulturna obilježja romskoga stanovništva. U: Kako žive hrvatski Romi, str. 115

Ipak, ova istraživanja nisu dovoljna, jer ne ulaze u dubinu – ne daju informaciju kojoj romskoj skupini pripadaju Romi koji su intervjuirani, kojim dijalektom govore, kako žive i kako se deklariraju. Ove informacije su općeniti prikaz površinskih obilježja Roma.

U sljedećem dijelu rada biti će opisana romska skupina Lovari. Pokušat će se prikazati način života, kultura, jezik, religija, i kontekst života ove skupine u Hrvatskoj i na taj način doći do konkretnijih informacija i pogleda na život Roma Lovara u Hrvatskoj.

11.1. Metodološke refleksije i napomene

Terensko istraživanje za diplomski rad provedeno je u dva dijela. Prvi odlazak na teren bio je 2. svibnja 2016., a drugi 11. svibnja 2016. godine. Do osoba za intervju autor je došao preko svog oca koji je godinama u kontaktu sa Romima na području Bjelovarsko-bilogorske županije iz poslovnih razloga. S obzirom da je on razvio dobre kontakte, pa i prijateljstva, dvije obitelji su prihvatile poziv za razgovor. Prvi odlazak na teren dogodio se u selu Narta i rezultati nisu bili očekivani. Naime, otac je kod prvog gospodina (anonimno) došao nenajavljeno i rekao autoru ovog rada da pričekaj u autu, a on će pitati gospodina želi li razgovarati. Nakon 10 minuta otac se vratio i rekao kako su naišli na problem: gospodin kaže da može razgovarati, ali kako on nije Rom. Oca je to iznenadilo, jer godinama s njim posluje, pa iako nije gospodin rekao da je Rom, otac je smatrao da jest. Prvi razgovor prošao je zanimljivo jer je gospodin mnogo pričao o Romima u okolici, iako je bilo mnogo dvoznačnosti i nepodudarnosti. Gospodin je pričao o prošlosti, o stradanjima Roma na tom području, i načinu života Roma. Pričao je i o svojoj obitelji i tu je autor došao do nepodudarnosti jer je gospodin pričao kako je njegov djed govorio jezikom koji on nikada nije naučio, i kako je djed mijenjao prezime, i kako je postojao naziv za njih. Nadalje, supruga gospodina je Romkinja, čak je rekao iz koje skupine – Kotlarka. Prvi razgovor je protekao ugodno i bio je savršen za informiranje o terenu i istraživanju, ali je otvorio mnogo pitanja i nedoumica, koja su se nastavila i dalje. **Jer se gospodin deklarirao kao Hrvat i da nije različit ni po čemu od ostalog stanovništva.** Drugi razgovor bio je kod obitelji s kojom je otac tijekom godina poslovnih kontakata sklopio prijateljstvo i sudjelovao u nekim obiteljskim događajima kao što su krštenja i rođendani. Oni su unaprijed znali za razgovor i autor ovog rada je bio najavljen. I drugi razgovor nije donio očekivane rezultate. Nakon što je autor rada detaljnije objasnio o čemu će biti razgovor, najstarija gospođa u kući rekla je kako će dati odgovore na ono što zna. Već na početku razgovora svi u kući su rekli kako oni ne

znaju odgovore o ničemu što ih autor pita, jer oni nisu Romi. Nakon toga autor je zaključio kako je i ovdje došao u slijepu ulicu. Ipak, dogodilo se *čudo*. Mladi gospodin, sin od najstarije gospođe, dao je informaciju kako u selu Maglenča, koje je u blizini, postoji Romska kuća, muzej koji su otvorili Romi i kako bi tamo možda mogli saznati više informacija. Autor ovog rada i otac nisu trošili vrijeme i ubrzo su bili na putu za Maglenču. Tamo su stupili u kontakt sa voditeljem Romske kuće i udruge Lovara gospodinom Goranom Đurđevićem koji je dao neke informacije o udruzi te je dogovoren daljnji kontakt. Ovaj gospodin se odmah deklarirao kao Rom i izuzetno je susretljiv. Drugi odlazak na teren održao se 11.5.2016. godine u selu Maglenči, u Romskoj kući, gdje je održan nestrukturirani intervju sa kazivačicom Slađanom Đurđević, suprugom gospodina Gorana Đurđevića jer je on netom bio operiran i nije mogao razgovarati. Ona je kao rođena neromkinja, ali Romkinja prema deklariranju dala mnogo informacija o povijesti Roma Lovara, njihovoj kulturi nekada i danas, te projekte kojima Romi Lovari na tom području njeguju i štite svoju kulturnu baštinu i identitet. Razgovor s kazivačicom neromkinjom, ali i deklariranom i od strane romske zajednice kao takvom prihvaćenom, autor smatra neobičnim terenskim iskustvom i doživljajem: emskim i etskim istovremeno.

11.2. Doseljavanje Roma Lovara u Hrvatsku

O dolasku Roma na područje Europe postoje mnoge teze i mišljenja koja su navedena na početku rada, ali općenito je poznato da su Romi u Europi bili poznati već u 14. stoljeću, a u Bizantu već sredinom 11. stoljeća, kada se pomiču u Carigrad. F. Miklošić primjećuje nazočnost mnogih armenskih riječi u svim dijalektima europskih Roma te zaključuje kako su Romi u Bizant došli iz Armenije, gdje su najvjerojatnije dugo boravili, a u koju su došli iz Perzije. Nije utvrđeno točno kada su došli u Bizant, ali Đurđević pretpostavlja da se to dogodilo u prvoj polovici 11. stoljeća, kada su Selduci napali Armeniju i izazvali pomicanje naroda iz Armenije prema bizantskoj Anatoliji. Također nije moguće utvrditi kada su Romi prešli na tlo Trakije, ali siguran spomen u prisustvu u današnjoj Grčkoj nalazi se u praktikumu manastira Ksiropotama na Atosu iz 1325. – 1330. godine gdje je zabilježeno da Ana, kći Limoćervla, ima muža „Egipćanina“. Đurđević je pronašao podatke prema kojima izgleda da su Romi bili nastanjeni krajem 13. ili početkom 14. stoljeća na Krfu, a da također postoji mogućnost da su bili nastanjeni i u drugim područjima Bizanta koji su se nalazili u mletačkom posjedu u sklopu venecijanske Romanije. Time se zaključuje kako su u drugoj polovici 14.

stoljeća Romi bili prisutni u južnim dijelovima Balkanskog poluotoka te se ta činjenica dovodi u vezu s prodorom Osmanlija u Malu Aziju, a zatim i njihovim prelaskom u Europu zauzećem Čimpe kod Galipolja 1354. godine. Njihova napredovanja na sjever uvjetovala su pokrete Roma koji su se sklanjali na mletačke posjede na kopnu i otocima te širenje u grupama po još neosvojenim dijelovima tadašnjeg Balkana¹¹⁵.

Iz tog vremena Đurđević je otkrio prvi spomen o Romima na području današnje Hrvatske. On potječe iz Dubrovnika i kaže: „**5. prosinca 1362. godine „Egipcani“ Vlaho i Vitani zatražili su u kneževoj kancelariji da im zlatar Raden Bratoslavić, vrati osam srebrnih remena, koje su kod njega deponirali DAD Monumenta Ragusina, III, RefXXI, 1 (1895), 245J. Tadić, Pisma i uputstva Dubrovačke Republike, 1 (1935, 101)**“¹¹⁶.

Đurđević smatra kako ovaj dokument prikazuje da su Vlaho i Vitani bili stalno naseljeni u Dubrovniku, a tu pretpostavku dokazuje na osnovu njihovih imena Vlachus i Vitanus. Kod osobnog imena Vlasuis, to ime se u Dubrovniku u 15. stoljeću javlja kao Vlaho. Također, karakteristikom dubrovačkih osobnih imena smatra se oblik Vitani(a), izveden od Vitus, Vita. Osim toga, o stalnoj ili povremenoj prisutnosti Vlahe i Vitana u Dubrovniku govori podatak da se zlatar Raden nije pojavljivao u kneževoj kancelariji, pa je obnovljen poziv istoga sadržaja 11. prosinca iste godine. To znači da su u prvoj polovici prosinca 1362. godine Vitani i Vlaho sigurno boravili u Dubrovniku¹¹⁷.

Na osnovu arhivskih dokumenata nemoguće je utvrditi brojčano stanje Roma u Dubrovniku u 15. stoljeću jer su spomeni u aktima bili navedeni prema slučajevima kako su zabilježeni dolaskom Roma u kancelariju. Prema tim zapisima, tijekom stoljeća je u Dubrovniku bilo 26 odraslih Roma, 1 Romkinja, 4 žene Roma te dvoje djece iz bračnih i vanbračnih veza s Romima. Ti brojevi sigurno ne odgovaraju stvarnom stanju, a Đurđević pretpostavlja da je u Dubrovniku u 15. stoljeću živjelo više od 100 Roma, računajući da je jedna romska obitelj prosječno brojila 5 članova. Đurđević se pita tko su ti Romi i je li riječ o istim ili različitim skupinama. Kao djelomični odgovor navodi osobna imena sa prezimenima Roma koja su zapisana u dubrovačkoj arhivskoj građi, i koja dokazuje da su današnji Romi Lovari potomci

¹¹⁵ Usp. Đurđević, Goran: Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma – Lovara. Bjelovar, Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, 2009., str. 13-14

¹¹⁶ Usp. Đurđević, Goran: Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma – Lovara. Bjelovar, Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, 2009., str. 14

¹¹⁷ Usp. Đurđević, Goran: Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma – Lovara. Bjelovar, Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, 2009., str. 15

autohtonih hrvatskih Roma Lovara. On spominje također kako ostaje neriješena pretpostavka jesu li Romi stvarno došli u Europu iz Egipta ili je riječ o ranoj srednjovjekovnoj legendi, ali prikazuje kako je Sihabedin Abdul Abas Ahmed (koji je umro 1341. godine) u djelu „Putovanje očima u kraljevstvo raznih krajeva“ govorio o akrobatima Lorima (koje je De Goeje uspoređivao s Romima), koji žive u Egiptu i Siriji. Ti Romi danas su deklarirani kao autohtoni njemački Romi Sinti i prepoznatljivi su po svojim zanimanjima. U drugoj polovici 15. stoljeća bizantski kroničar Nidifor Grigora objavio je tekst o akrobatima koji su došli iz Egipta i koji su zabavljali stanovništvo. Ostaje činjenica da se riječ Egipćani u mnogo varijanti održala kao etnik za Rome u nekim krajevima. Tako možemo vidjeti da su Vlaho i Vitan nazvani „Egipćani“ te Đurđević donosi zaključak za dubrovačke Rome – Vlaho i Vitan, ili njihovi očevi, su došli u Dubrovnik iz područja gdje je prevladavao naziv za Rome Egipćani. Naziv Jeđupi koji se spominje u 15. stoljeću ukazuje na udomaćivanje tog imena za Rome na području Dubrovačkog prostora u 16. stoljeću¹¹⁸.

U arhivima Dubrovačke Republike iz 15. stoljeća Romi su uglavnom navedeni kao Zingano, Zingani, Zinganus, Cingalus, Cinganus i nekoliko izuzetaka koji ih navode kao Jeđupe. Nije utvrđeno da primjena ovog etnonima znači da su pravci pristizanja u Dubrovnik bili drugačiji od pravca Vlahe i Vitana. Đurđević se za hipotetsko iznošenje pravca služi analizom imena pronađenih u dokumentaciji:

Croutatin (Hrvatini) Dimitrouich, 1423. god, otac Dmithar

Radossauus Cheruatinouich (Hrvatinić), 1458. god, otac Croutatin

Oliueria, 1474. god

Dmithar Giurheuvich (Đurđević), 1485. otac Jurag

Stephanus Giurgeuich (Đurđević), 1486. otac Jurag

Medus Stipanaouich (Stipanović), 1488. god, otac Stepan

Iuan Sainouich Dictus Oliuerich, 1490. otac Sain

Đurđević napominje kako se osobna imena dubrovačkih Roma iz 15. stoljeća ne razlikuju od imena ostalog stanovništva kod kojih su ona bila ili tradicionalna ili unijeta s novim

¹¹⁸ Usp. Đurđević, Goran: Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma – Lovara. Bjelovar, Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, 2009., str. 15-16

došljacima iz dubrovačkog bližeg ili daljeg kopnenog zaleđa. Navedena imena pripadaju kategoriji grčkih starokršćanskih imena s različitim vijekom postojanja u primorskim gradovima. Prezimena dubrovačkih Roma Giurgeuich (Đurđević), Ceruatinouich (Hrvatinić), Stipanouich (Stipanović), Šainouich (Šainović), tipični su patronimi koji nisu dobili oblik ustaljenih prezimena. To pokazuje da su rodonačelnici romskih obitelji u Dubrovniku u prvoj polovici 15. stoljeća mogli doći u Dubrovnik iz bilo kojeg područja okolice, a djeci su davali imena društvene sredine u kojoj su se uklopili u Dubrovniku. Đurđević tako zaključuje kako su srednjovjekovni Romi, kao i njihovi potomci iz kasnijih stoljeća, poprimili imena sredine u kojoj su živjeli, prilagođavajući se na taj način okolini. To znači da oni već tada nisu poznavali svoja autohtona romska imena. On također zaključuje kako, da bi prihvatili imena uobičajena za jednu sredinu, trebali biti nastanjeni u toj sredini barem dvije generacije što znači da je u područjima odakle su došli u Dubrovnik sigurno bio veći broj Roma. Ostaje pitanje jesu li Romi dolazili u Dubrovnik bježeći pred turskim osvajačima ili su privučeni mogućnošću za zapošljavanje i zaradu u Dubrovniku¹¹⁹.

11.3. Raseljavanje dubrovačkih Roma Lovara po Hrvatskoj

Romi Lovari su trgovali u samom Dubrovniku i izvan njega te je trgovina ono što je ih je ponukalo na migraciju i raseljavanje po Hrvatskoj, najviše u tadašnju „Slavoniju“ koja je 1743. godine sjedinjena s ostalim dijelovima Hrvatske. Tako oni dopijevaju do velikih gradskih središta Varaždina i Zagreba. Podaci o Romima u „Slavoniji“ nalaze se u izvještaju od 1698. – 1702. godine o oporezivanju stanovništva gdje se navodi ubiranje poreza od naseljenih i putujućih osoba, pa se tako od trgovaca po sajmovima, te od svakog naseljenog ciganskog gazde godišnje ubire 6 guldena. Varaždin je 1756. – 1776. godine bio glavni grad Hrvatske, a to razdoblje prekida požar 1776. godine i grad gubi značaj, a tamošnji Romi prelaze u područja gdje su već u većem broju živjeli Romi Lovari, današnja Bilogora, Moslavina i Podravina. Tu ih zadržava teritorij bogat konjima i stokom, koji su osnova njihove trgovine. Prema „Conscriptio Zingarorum“ iz 1781. godine u svim županijama Slavonije bilo je 1326 Cigana, a u vojnoj krajini upisanih je bilo 1982 Cigana. Dijelovi Slavonije i Srijema bili su uređeni kao vojna krajina, koju je Marija Terezija administrativno uredila na 11 regimenti. Njezine naredbe o uređenju života Cigana imale su veliki utjecaj na

¹¹⁹ Usp. Đurđević, Goran: Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma – Lovara. Bjelovar, Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, 2009., str. 15-16

asimilaciju i naseljavanje Roma. Ti propisi i naredbe su bile na snazi do 1783. godine, a zaboravile su se nakon 1871. godine kada je ukinuta vlast vojne uprave u krajini i uvedena građanska uprava prema kojoj se Cigane ostavilo da žive „kao što im krv nalaže“ što je značilo većinom na kraju sela, u kućama od zemlje ili drveta, kao trgovce konjima, glazbenike i konjokradice. Nakon ukidanja Varaždinskog generalata to je područje podijeljeno na dvije podžupanije, Križevačku i Bjelovarsku, koje se 1886. godine spajaju u jednu pod nazivom Bjelovarsko-križevačka županija. Na području te županije 1888. godine djelovale su 33 općine i u rijetko kojoj nisu bili naseljeni Romi Lovari. Radi velike mogućnosti trgovanja u tim općinama, najgušće naseljene Romima Lovarima bile su tadašnje općine Kapela, Veliki Grđevac, Pitomača, Severin, Ivanić – Kloštar, Novigrad, Virje, Ivanska, Sokolovac i Popovača¹²⁰.

11.4. Romi Kalderaši

Pojava Roma Kalderaša u Hrvatskoj iz Ugarske u kotar Koprivnica i kotar Đurđevac zabilježeno je u matičnim knjigama župe Pitomača od 1768. – 1857. godine. Ti Romi bili su specifični po svijetloj puti te plavoj ili zelenoj boji očiju što je bila suprotnost s Romima Lovarima koji su bili tamne puti i većinom smeđe boje očiju. Đurđević pretpostavlja kako su pridošli Romi nakon seobe sa Tibeta živjeli nekoliko stoljeća na području Khorosan (Indija) od kuda su u 5. stoljeću pred najezdom Huna napustili Indiju i zadržavaju se u pustinji Tar, a dio odlazi u grad Karači u Pakistanu. Tamo su se podijelili u dvije skupine, jedna je krenula prema Grčkoj od kuda su došli u Dubrovnik, a druga prema sjeveru prema Karpatima od kuda su došli u Ugarsku. Na području Mađarske prvi puta se spominju 1416. godine, a neki izvori tvrde 1241. godine u vrijeme provala Tatara. Do 1728. godine Romi su mirno živjeli u Mađarskoj, ali tada su lažno optuženi za kanibalizam i smrt 84 osobe zbog čega su krenuli u migracije u Srbiju gdje su iz straha mijenjali svoja prezimena u srpska i pridružili se Srbima u borbi protiv Turaka. U razdoblju od 1892. do 1895. godine dolazi do nasilnog pokrštavanja Roma na pravoslavnu vjeru. Njihova težnja za očuvanjem katoličke vjere natjerala je mađarske Rome iz Srbije skupine Kalderaši prezimenima: Jovanović, Mihajlović, Nikolić, Parapatić, Jurković, Kovačević, Stevanović, Stefanović te skupine Roma Šijaka prezimena: Ivanković, Radelić, Ivanović, Bugarinović, Hudorević, Udorović, Tojanović i Pavlović na

¹²⁰ Usp. Đurđević, Goran: Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma – Lovara. Bjelovar, Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, 2009., str. 29 - 30

prelazak u Hrvatsku gdje najviše naseljavaju područje Bjelovara, Koprivnice i Đurđevca jer se na tim područjima susreću sa već naseljenim Romima Lovarima. Kasnije, prema navodima 1909. godine, iz Mađarske bježeći od novouvedenog propisa „žigosanja Roma“ dolazi još dio Roma Kalderaša prezimena: Horvat, Bogdan i Oršoš. Oni se naseljavaju na području uz Lovare i prethodno pristiglim mađarskim Romima iz Srbije¹²¹.

Dolazak novih skupina Roma u tadašnju Hrvatsku, koji se od Roma Lovara razlikuju po kulturnoj baštini, vjeri i po dijalektu romskog jezika, teško je bilo znati koliko je Roma ukupno bilo u to vrijeme u Hrvatskoj. Okvirni broj prikazuje podatak iz popisa stanovništva Kraljevine Jugoslavije od 31. ožujka 1931. godine u kojemu se navodi da se 64909 stanovnika izjasnilo da im je materinji jezik „ciganski“. Precizniji podatak možemo pronaći u „Godišnjaku banske vlasti Banovine Hrvatske“ od 18. kolovoza 1940. godine kada se „ciganskim“ kao materinjim jezikom izjasnilo da govori 14879 osoba ili 0,37 posto stanovništva¹²².

11.5. Stradanja Roma

Romi su u Hrvatskoj živjeli bez većih opasnosti po život sve do prosinca 1939. godine kada je Njemačka donijela zakonsku odredbu „protiv ciganske opasnosti“. Te odredbe nisu služile samo njemačkim političkim vlastima već i policiji okupiranih zemalja i državama saveznicima Trećega Reicha, što znači i u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. 30. travnja 1941. godine donesena je zakonska Odredba o rasnoj pripadnosti i Odredba o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskog naroda. Obje odredbe su bile kopije nacističkih zakona kojima se utvrđivalo tko je „čisti arijevac“, a tko nije. Istog dana donesena je Zakonska odredba o državljanstvu prema kojoj je državljanin NDH mogla biti samo osoba arijevskog podrijetla. Protiv svih drugih osoba nearijevskog podrijetla primjenjivat će se drugačiji odnos, što znači represivne mjere iseljavanja, istrebljenja i nasilja. U tom se zakonu precizno navodilo koja se osoba ima smatrati Židovom ili Romom, a četvrta točka odredbe glasi: „Kao Rom u smislu ove zakonske odredbe vrijedi osoba koja potječe od dvaju ili više predaka drugoga koljena koji su Romi po rasi“. Nakon toga slijedila je Uputa za sastav izjave o rasnoj pripadnosti 3. srpnja 1941.

¹²¹ Usp. Đurđević, Goran: Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma – Lovara. Bjelovar, Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, 2009., str. 30 - 32

¹²² Usp. Đurđević, Goran: Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma – Lovara. Bjelovar, Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, 2009., str. 32

godine na temelju koje je Ministarstvo unutrašnjih poslova donijelo odluku o obaveznom popisu Cigana. Kao nearijci, osim Židova i Roma u toj odredbi nalaze se i Tatari, Kalmiki, Armenci, Perzijanci, Arapi, Malajci i crnci. U Bosni i Hercegovini ovakva je odluka izazvala burne reakcije među neromskim muslimanskim stanovništvom i oni su stali u obranu Roma muslimana te se 26. i 27. srpnja 1941. godine sastala komisija u koju su sačinjavali akademici, povjesničari, rektor Islamske škole i kustos zemaljskog muzeja i koji su izradili elaborat u kojem se branilo uvjerenje prema kojem se Romi muslimani smatraju romskog podrijetla, ali su se miješanjem s domaćim stanovništvom potpuno asimilirali što ih više ne svrstava među pripadnike te rase. Nakon toga Ministarstvo unutrašnjih poslova NDH donosi odluku da se Romi muslimani, pod nazivom Bijeli cigani, izuzmu iz popisa Cigana koji je bio napravljen za traženu evidenciju NDH. Nažalost, to nije vrijedilo za ostale Rome te je 19. svibnja 1942. godine donesena odluka prema kojoj nepošteđene Rome Lovare kao i ostale skupine katoličkih Roma s područja Hrvatske odvođe u Jasenovac. Kako bi ubrzali proces, ista zapovijed stoji i u naređenju „Vrhovnog oružničkog zapovjedništva“ upućenog svim Domobranskim oružničkim pukovnijama kako bi „pomogli ili pružiti pomoć“ pri prikupljanju Cigana i njihova prevođenja u Jasenovac. Time počinje „konačno rješenje ciganskog pitanja u NDH“¹²³.

Đurđević navodi kako su neki Romi Lovari uspjeli kupiti propusnice i pobjeći u Italiju od kuda su brodom odlazili u Brazil i sjevernu Ameriku. Masovna uhićenja i odvođenja Roma u Jasenovac odvijala su se od 20. svibnja 1942. godine kada su masovno odvođeni i pogubljeni u selima Uštici i Gradini u broju između 20 i 27 tisuća; djece, žena i muškaraca. Za razliku od ostalih zatočenika pri dolasku u logor, Rome nisu ni upisivali u popis zatočenika, samo se prvih dana postojanja logora sastavljao nekakav poimenični popis Roma uz pomoć zatočenika Židova koji su radili u logorskoj upravi. Kako su kasnije svakodnevno počeli dolaziti veliki željeznički transporti Roma, tek su se vodile evidencijski brojevi teretnih vagona kojima su dovoženi. Pokolj je trajao sve do kraja 1942. godine, a to dokazuje izvještaj vojnog obavještajnog oficira njemačkog poslanstva u Zagrebu od 18. studenog 1942. godine: „Među Romima ostali su živi samo u Bosni muslimanski, dok su ostali, bez obzira što su bili katolici i glasači dr. Mačeka, ubijeni“. Zahvaljujući dobrosusjedskim odnosima, neromi su uspjeli sačuvati neke „svoje Cigane“ s kojima su bili godinama u slozi. Koristila su se potkupljivanja, kupovanja slobode od domobrana i mjesnih ustaša, pa i priključenja muškaraca partizanima i

¹²³ Usp. Đurđević, Goran: Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma – Lovara. Bjelovar, Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, 2009., str. 33 - 35

domobranima te su se i na taj način nekolicina ljudi spasila i to najviše na području Bilogore i Podravine. Prvi poslijeratni popis stanovništva od 31. ožujka 1948. godine pokazuje kako je popisano 405 Cigana, većinom Roma Lovara¹²⁴.

I kazivačica objašnjava kako su se Romi spašavali u to vrijeme i objasnila situaciju.

Nakon Drugog svjetskog rata ostalo je svega 405 Roma i to su oni koji su imali dovoljno zlata da otkupe svoj život, odnosno su imali dobre kumove i prijatelje jer oni su ovdje bili domicilno stanovništvo, znači oni su se pokumljavali, oni su se družili, oni su normalno funkcionirali i jedanput kad vas prepoznaju kao nekog tko ih poštuje, prihvaća kao čovjeka, onda ste stekli prijatelja.

11.6. Doseljavanja ostalih romskih skupina

Nakon Drugog svjetskog rata Hrvatsku naseljavaju Romi drugih skupina: Khanjari (kokošari, posljednji čergari) iz Srbije i Crne Gore, pravoslavne vjere (1960. godine), Ludari (najbliži Bajašima, koritari) iz Srbije, pravoslavne vjere (1960. – 1965. godine), Horahaji iz Bosne, Makedonije i Kosova, muslimanske vjere (Arlije, Aškalijske, Gopti, Gurbeti, kovači, mečkari 1965., 1970., 1980., 1988., 1993., 1994. godine) te Sinti (cirkusanti, lunapark 1975. godine) iz Austrije i Italije, katolici poput Lovara. Danas, doseljene skupine uz prethodno prisutne Rome Bajaše (Koritari, dolaze iz Rumunjske preko Mađarske 1909. – 1915. godine), Rome Kalderaše (kotlari) i Šijake (metlari, iz Mađarske, Srbije i Rumunjske 1892. – 1914. godine) i Rome Lovare (koji su danas u manjini) čine osam skupina Roma u Hrvatskoj¹²⁵.

11.7. Subetničke romske skupine u Hrvatskoj

U Hrvatskoj živi osam Romskih skupina, a to su Lovari, Kalderaši, Bajaši, Arlije, Gopti, Horahai, Khanjari i Šijaci, a međusobno se razlikuju prema jeziku, vjeri te načinom života, što se slaže s tezom kako su prilagođavali većinskom stanovništvu u kojem žive.

¹²⁴ Usp. Đurđević, Goran: Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma – Lovara. Bjelovar, Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, 2009., str. 36 - 37

¹²⁵ Usp. Đurđević, Goran: Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma – Lovara. Bjelovar, Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, 2009., str. 37

Romi Lovari su skupina Roma koja je u Hrvatskoj naseljena još od 14. stoljeća, najprije u Dubrovniku, a potom diljem Hrvatske. U Hrvatskoj su Lovari manjina, ali u svijetu od ukupno oko 16 milijuna Roma, ima oko 13 milijuna Lovara. Oni govore najzastupljeniji romski dijalekt *romani chib* i katoličke su vjeroispovijesti. Čuhn timer sazna je i prenosi na svom blogu kako riječ *lovari* dolazi od riječi *lova*, što znači novac, a budući da su izrazito okrenuti trgovini, to ih ime karakterizira. Kod Lovara je značajan kult konja, koje su koristili za trgovinu, a i bili su stručnjaci za njihovo liječenje. Koritari govore romski dijalekt *ljimba d' bjaš*, a Kalderaši i Lovari govore *romani chib*¹²⁶. Kazivačica opisuje i neke ostale skupine.

Za Šijake i Kinderaše karakteristično je da još uvijek žive u velikim zajednicama, oni žive u svojoj kući, svi su oni dobro situirani, bave se trgovinom, ali ne na području na kojem žive već se bave raznoraznom trgovinom dakle proizvodnjom ručnih radova, suđa, bilo kakvih predmeta koje na jednoj strani kupe, a na drugoj prodaju, ali ne na području na kojem žive. Područje na kojem žive je područje na kojem žive, to je zaštićeno i tamo donose sav svoj utržak, sav svoj kapital, grade velike kuće koje bogato opremaju i na taj način kao drže svoj ugled, svoju poziciju, a trgovinom i svojim poslom bave se na drugim terenima, ali uvijek idu u zajednicama, znači nikad neće otići jedna obitelj, uvijek su to dvije tri četiri obitelji, rodbinski povezane ili ekonomski povezane, ali uvijek je zajednica.

¹²⁶ Usp. <https://robertinacuhn timer.wordpress.com/tag/romska-etno-kuca/> (13.6.2016.)

12. ROMI LOVARI U HRVATSKOJ - ISTRAŽIVANJE

Istraživanje je provedeno 11.5.2016. godine sa gospođom Slađanom Đurđević. Kazivačica je supruga gospodina Gorana Đurđevića, Roma Lovara, te su zajedno osnovali udrugu Lovara.

12.1. Udruživanje Roma Lovara

Prvo društvo Roma osnovano je 1978. godine na području grada Bjelovara, a kazivačica objašnjava kako je postojao konkretan cilj.

To je bilo kulturno umjetničko društvo, ali je zaštitilo pripadnike Roma na tom području i učinilo ih prepoznatljivim odnosno asimiliranim među većinskim stanovništvom jer nikad nisu imali nekakvih problema ili sukoba sa većinskim stanovništvom.

Onda je 1990-ih, kako je počeo period rata i političkih previranja, osnovana prva politička organizacija Roma u Hrvatskoj, pod nazivom Stranka Roma Hrvatske, također u Bjelovaru, a inicijatori su bili obitelj Đurđević, a kazivačica Slađana Đurđević napominje kako se manje-više uvijek vrte jedno te isti ljudi koji jesu tu i pokušavaju nešto promijeniti. Stranka je osnovana kao odgovor na političko stanje rata u kojem se zemlja nalazila.

Dakle 1991. godine osnovana je prva politička Stranka Roma Hrvatske, ali ne s pretenzijama da dođe na vlast već da bi pozicionirala položaj Roma na tom području. Tada je bilo mnogo romskih obitelji koje su imale veliki kapital (imovinu, kuće, okućnice) i većinom je to bila starija populacija jer su svi mladi manje-više bili na radu u inozemstvu. Početkom rata, 1991. godine, kada je krenula međuljudska netrepljivost, Romi su bili u nezavidnoj poziciji – za Hrvate su bili ekstremna desnica, a isto tako i za Srbe što znači da su bili ili ustaše ili su bili četnici. Romi su se željeli pozicionirati i zato je osnovana stranka koja bi ukazala sugrađanima da su tu, da imaju imovinu, da postoje, da poštuju norme društva i da su tu doma. Tijekom tog razdoblja bilo je dragovoljaca koji su sudjelovali u akcijama, većinom su bili poslovi patronaže, dežuranja na određenim destinacijama u sklopu rata i financijska pomoć za oružje, dakle da se pokaže da su žitelji grada u kojem žive.

Nakon završetka rata, uvođenjem demokracije, upravo ta Stranka Roma Hrvatske, koja i nije bila s pretenzijama doći na vlast već čisto da bi zaštitila poziciju Roma, polako počinje biti okosnica formiranja svih romskih udruga. Uvođenjem demokracije, ustavnog zakona o

nacionalnim manjinama, Romi konačno počinju biti priznati kao nacionalna manjina u Hrvatskoj i ta stranka u principu potiče organiziranje Roma po Hrvatskoj kroz udruge.

Nakon Domovinskog rata doseljavaju se druge romske skupine koje su brojčano znatno veće od autohtonih Lovara i prema riječima kazivačice, pokušavaju svoju kulturu koju donose sa sobom sa područja Bosne i Hercegovine, južne Srbije, Kosova, Makedonije, većinski pravoslavne i muslimanske vjeroispovijesti, nametnuti kao kulturu hrvatskih Roma. Zbog toga dolazi do promjene u romskom stanovništvu Hrvatske jer tradicijske autohtone skupine na području hrvatske su bili Lovari, Bajaši i Kalderaši. To su manje-više bili katolički Romi koji su se međusobno razlikovali po tradicijskoj kulturi i tradicijskim zanimanjima.

Kazivačica napominje kako Romi Lovari imaju one osnove tradicijske kulture, upravo romske tradicije.

To su određene stavke, od odijevanja, glazbe (žičana), religije (većinom katoličke vjeroispovijesti), kao i većina Roma na području Hrvatske. Nakon rata dolaze druge skupine među tradicijske autohtone skupine na području Hrvatske (Lovari, Bajaši i Kilderaši) koje su manje-više bile sve katolički Romi koji su se razlikovali međusobno po tradicijskoj kulturi i tradicijskim zanimanjima. Za Lovare je bilo klasična trgovina, uzgoj stoke (prvenstveno konja) i trgovina konjima dok su žene sakupljale ljekovito bilje. Za Bajaše je bilo karakteristično nadničarenje, bavljenje ratarstvom (uzgoj sezonskog voća i povrća) i povrća i nadničarenje kod većinskog naroda, te izrada proizvoda od drveta, kotlarenje ili popravak tih kotlova, dakle bakrenih proizvoda. Za Kalderaše je bilo karakteristično nadničarenje kod većinskog naroda, ali i bavljenje raznoraznim vidovima trgovine i sakupljanje sekundarnih sirovina. Nakon Domovinskog rata dolaze Arlije, Gopti i Horahai, skupine koje su pravoslavne ili muslimanske vjeroispovijesti sa svojim tradicionalnim zanimanjima, a ono što je prepoznatljivo u Hrvatskoj je to je da su brojčano velike zajednice koje naseljavaju područja velikih gradova.

S vremenom je došlo do nejedinstva između skupina te je Udruga izvornih Roma - Lovari formirana 2001. godine i to kao refleks na općenito stanje među Romima u Hrvatskoj. Kazivačica napominje kako su došle nove skupine Roma koje su pokušavale nametnuti svoju tradiciju i kulturu kao kulturu hrvatskih Roma i onda jednostavno se kao refleks na to pojavilo organiziranje udruge izvornih Roma s osnovnim ciljem da zaštiti tradiciju, jezik i običaje autohtonih Roma Lovara, odnosno prezentirati i informirati javnost o postojanju romske tradicije kulture i jezika i razlika unutar romske zajednice. Kao problem se navodi činjenica

što su Lovari u tih deset godina doseljavanja nakon Domovinskog rata, a doseljava se i dalje, prešli u manjinu među romskim skupinama u Hrvatskoj.

Kazivačica iznosi mišljenje kako danas, prema zadnjem popisu Republike Hrvatske, od nekakvih 16976 Roma, prema procjenama ima 1200 Roma Lovara.

Od toga je službeno deklariranih možda 600-tinjak. Od toga ih je nekakvih 380 na području Bjelovarsko-bilogorske županije, a procjenjuje se da na razini ove županije ima upravo 1000 Lovara.

Ove brojke rezultiraju time da je doslovce nadmoćnije postaju druge romske skupine koje su brojčano veće, jače i velika stvar je upravo to da je formiranjem Udruge izvornih Roma Lovara došlo do informacije da postoje razlike među Romima, da svaka romska skupina ima određenu tradicijsku kulturu koja je sukladna kulturi većinskog naroda, ali na području gdje oni većinom borave.

Dakle, za Lovare je upravo karakteristično ovo područje i kultura koju su oni negovali ovdje. Od prvog spominjanja u Dubrovačkoj Republici kreće raseljavanje i oni tek krajem 19. i početkom 20. st. intenzivnije naseljavaju ova područja i tu se lociraju kao autohtono, domicilno stanovništvo, a oni se toliko asimiliraju da polako gube identitet. Svoju tradicijsku kulturu njeguju unutar svoja četiri zida (jezik i općenito tradicijska obiteljska kultura). A vani oni se ne deklariraju kao Romi, ne ističu svoju nacionalnu pripadnosti, na ovom području nećete naći niti ulicu, a kamoli naselje koje su isključivo samo romsko. Oni žive u svojim objektima, ali žive asimilirano sa većinskim stanovništvom, i funkcioniraju kao većinski narod.

Kao problem ovog područja kazivačica navodi kako prvo trebate osvijestiti same Rome o postojanju vlastite tradicije, jezika i kulture da bi se oni to kasnije transformirali, pokazali u javnosti.

Tako da za razliku od ostalih romskih skupina u Hrvatskoj, Lovari imaju problem da su malobrojni, da se vrlo teško okupljaju, da se ne prezentiraju u javnosti, dakle svaki onaj uspješniji Rom, onaj koji je obrazovan, koji je pozicioniran, ima i zanimanje i posao ili je uključen je u društvo ne želi istaknuti da je Rom jer uvijek imaju predrasudu koju vuku sa sobom kroz povijest jer su uvijek osuđivani, proganjani, a najbitniju stavku je odigrao upravo Drugi svjetski rat. Dakle genocidom u Jasenovcu stradali su Romi upravo s ovog područja. Zato što država Hrvatska nikad nije donijela nikakav proglas ili dekret ili dokument kojim bi

zaštitila pripadnike vlastitog, vlastitih Roma, autohtonog stanovništva, za razliku od Vrhbosne koja je imala interni dekret dakle, potpisan ugovor s Pavelićem gdje je jasno stajalo da su Romi muslimanske vjeroispovijesti bijele puti i pošteđeni od genocida u Jasenovcu, što je rezultiralo time da jednostavno muslimanski Romi sa krajnjih rubova Hrvatske i Bosne su bili pošteđeni genocida, a upravo Romi s ovog područja su bili deportirani i stradali u Jasenovcu.

Tijekom razgovora o stradanjima Roma Lovara za vrijeme Drugog svjetskog rata, kazivačica prikazuje nezadovoljstvo Roma Lovara sa aktualnom politikom i smatra kako Romi Lovari nisu adekvatno predstavljeni u politici.

Ako se vratimo na taj genocid koji sam rekla, to vam je taj revolt autohtonih domaćih Roma jer oni osjećaju tu povezanost i moralnu nepravdu koja se dešava na taj način da pripadnici muslimanskih Roma nose vijenac u Jasenovcu, a koji tamo nemaju svoje mrtve već katolici, dakle Lovari s ovog područja imaju svoje mrtve tamo, ali su malobrojniji i ne koriste beneficije hrvatske države kao što to koriste Romi došljaci muslimanske vjeroispovijesti nakon Domovinskog rata i mislim da je to isto djelomično revolt bio i organiziranja udruge i svega ovoga što se dešava tu. Ja kažem oni pate tiho, a ovi ostali Romi pate glasno, javno. Zato što su mnogobrojniji i činjenica je da se drže zajedno, jer Romi muslimanske vjeroispovijesti se intenzivnije doseljavaju nakon Domovinskog rata, naseljavaju veće gradove, Pula, Rijeka Split, Zagreb, i s obzirom da su veća zajednica, pojedinci su i bolje obrazovani od prosjeka i normalno, osnovna dnevna djelatnost im je obilaženje državnih ureda i traženja prava koja država nudi. I u tome su uspješni tako da imamo i saborskog zastupnika koji je pripadnik Roma muslimanske vjeroispovijesti koji je tu od Domovinskog rata, koji je prošao iz bivšeg sistema u sustav hrvatske vojske i na taj način preživio - kao što kažu. A to je malo revoltiralo autohtono i rezultiralo time da naši programi i projekti i slično smatraju se neprioritetnim u odnosu na programe i projekte ostalih romskih zajednica jer oni se još uvijek bave državljanstvom Hrvatske, ostvarivanjem dokumentacije, identiteta Roma u Hrvatskoj, a to je recimo ono s čim Romi na ovom području nemaju problema.

12.2. Rad udruge

Udruga izvornih Roma - Lovari osnovana je 2000. godine, a službeno registrirana 2001. godine u Bjelovaru sa glavnim ciljem pomoći Romima i očuvanje autohtone skupine hrvatskih Roma - zaštititi jezik, kulturu i običaje autohtonih hrvatskih Roma Lovara, smanjiti predrasude i informirati javnost o postojanju romskih skupina unutar jedinstvenog romskog naroda.

Uvođenjem demokracije u RH intenzivnije se doseljavaju pripadnici ostalih romskih skupina koji pokušavaju svoj jezik, običaje i tradiciju nametnuti kao tradiciju hrvatskih Roma što je za Lovare koji su stoljećima na ovim područjima bilo neprihvatljivo.

Preostali autohtoni hrvatski Romi smatraju da im je moralna obaveza pomoći Romima te očuvati jezik i kulturu autohtonih hrvatskih Roma kao i izvorne običaje za buduće generacije.

Kazivačica opisuje današnje stanje romskih udruga u Hrvatskoj i dodatno objašnjava razlog osnivanja Udruge izvornih Roma – Lovari, da bi se svaka skupina prezentirala svoju kulturu.

Znači ja sam pripadnica većinskog naroda koja je udajom sa pripadnikom manjinskog naroda, dakle ušla u obitelj koja se tradicijski bavi promoviranjem romske tradicije kulture odnosno okupljanjem Roma na ovom području. Dakle moj svekar, Stevo Đurđević je jedan od 7 Steve Đurđevića na području Bjelovarsko-bilogorske županije, dakle to je ono o čemu pričamo, oni međusobno možda nisu rodbina, ali nose isto prezime, vrlo često ponavljaju ista imena i to je ono što je prepoznatljivo na ovom području i bilo koga od većinskog naroda ili njih same da pitate nikad nije bilo sukoba većih.

Samim tim, od udruge, stranke, nizom udruga, danas imate oko 176 romskih udruga na razini Hrvatske, to dovoljno govori o tome koliko je šaroliko, koliko je raznoliko, koliko su nejedinstveni, ali poanta je u tome da većina udruga zastupaju određeni lideri koji pokušavaju promovirati isključivo sebe i rade za osobnu korist. To se prepoznaje nakon određenog perioda, vidi se kako to funkcionira. No međutim, potrebno je prepoznati Rome Lovare kao autohtonu skupinu, što nije dobro prihvaćeno od strane ostalih skupina, jer naša ideja je bila da svaka romska skupina se deklarira kao skupina i da promovira svoju kulturu, jezik i običaje ne zato da bi bili nejedinstveni, već zato da bi pokazali bogatstvo kulture, to nije bilo u startu dobro prihvaćeno, ali sad imate nekoliko udruga koje su deklarirane upravo po skupinskoj pripadnosti i koje ističu pravo tu razliku u tradicijskoj kulturi na što smo izuzetno ponosni jer prva misao je dakle 2001. bilo formiranje kulturno edukativnog centra u

kojem bi bila prezentirana tradicija, kultura i običaji, ali upravo Lovara kao romske skupine. Jer ideja je bila da se u svim središtima gdje žive pripadnici Roma organizira jedan takav centar koji bi njima omogućio zajedničko druženje, prepoznavanje, njegovanje vlastite tradicije, a javnosti će pokazati bogatstvo romske kulture, tradicije i različitosti unutar romskih skupina.

U početku je udruga brojala oko stotinjak članova, no radom i djelovanjem članstvo se osipalo i nakon preregistracije u Udrugu Lovari - Romska kuća i usklađenja Statuta s novim Zakonom o udrugama broji dvadesetak članova od kojih je njih desetak aktivno.

Puno je simpatizera, prijatelja te dobrovoljaca koji prate i pomažu rad Udruge koja se iskristalizirala na ovom području kao prepoznatljiva i jedina koja na ovaj način promiče i prezentira kulturu manjinske zajednice Roma u Hrvatskoj. Surađivati s Romima i okupiti ih oko zajedničkih ciljeva i projekata nije lako, no upornim i kontinuiranim radom polako se dolazi do cilja.

Vodstvo Udruge godinama je na plećima obitelji Đurđević koji su postali gotovo zaštitni znak Roma ovog kraja kao i prepoznati romski aktivisti koji se godinama angažiraju za zaštitu jezika, tradicije i kulture svoje romske zajednice. Prvi predsjednik udruge bio je i ostao kao počasni član Goran Đurđević koji je inicijator svih sadržaja, a ujedno i autor prve knjige o Romima Lovarima u Hrvatskoj „Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma Lovara“ koja je ujedno i sažetak izložbe postavljene u prostoru Romske kuće, a sadašnji predsjednik je Giuliano Đurđević. Sjedište Udruge je preregistracijom premješteno iz Bjelovara u Maglenču bb, područje Općine Veliko Trojstvo i dalje na nivou Bjelovarsko – bilogorske županije, gdje je i postavljen projekt Romske kuće. U periodu od 2003. do 2008. godine udruga je svoje djelovanje uskladila s djelovanjem Vijeća romske nacionalne manjine grada Bjelovara, koje je bilo nositelj dijela aktivnosti udruge tako da je u to vrijeme bio osnovan **Centar savjetovanja** kao poseban zajednički program Vijeća i Udruge financiran od Grada Bjelovara. Formiran je ured koji je bio spona između Roma svih skupina koje žive na razini grada i županije i svih institucija i ustanova koje mogu, žele i moraju pomoći Romima pri ostvarivanju njihovih ustavnih i ljudskih prava.

Program je djelovao do kraja mandata Vijeća i pokazao se kao vrlo uspješan jer je upravo taj način rada probudio zajednicu i ukazao na potrebu sustavne pomoći Romima kao marginaliziranoj skupini.

Udruga je tada, uz program Centra, u prostoru Udruge postavila i mini knjižnicu, kao i pokrenula literarnu radionicu te postavila i prvi postav Stalne izložbe o Romima Lovarima što je stvorilo sasvim drugačiju sliku u javnosti o samim Romima kao i potaklo druge romske skupine na organiziranje i aktivniji rad. Značajniji projekt Udruge tada bio je i suradnja s drugim romskim udrugama te pokretanje prvog integracijskog romskog vrtića u županiji“ Pinokio“ koji danas bilježi 12 godina postojanja i rada u organizaciji Naučno-istraživačke udruge Roma Lovara. Preseljenjem sadržaja iz bivšeg sjedišta radi nemogućnosti sufinanciranja sadržaja od strane lokalne zajednice i pokretanje projekta Romske kuće koji je zamišljen kao temelj buduće prve romske zadruge, zajednički je projekt udruge i fizičkih osoba vlasnika zemljišta i objekata te ima funkciju kulturno-edukacijskog centra dok ostale sadržaje poput revitalizacije mini knjižnice, suvenirnice i etno restorana planiraju realizirati kroz neke buduće projekte.

12.2.1. Romska kuća

Romska kuća je prva i jedina tradicionalna drvena kuća autohtonih hrvatskih Roma Lovara u Hrvatskoj, a službeno je otvorena u travnju 2010. godine u selu Maglenča povodom Svjetskog dana Roma, 8. travnja. To je turističko-kulturni objekt koji istovremeno nudi atraktivnu i autentičnu turističku uslugu prezentacije romske povijesti, tradicije, jezika i običaja kao sastavnog dijela bogate hrvatske baštine te mnogih proizvoda po kojima su Romi Lovari nekada bili prepoznatljivi. U Romskoj kući smještena je stalna izložba o povijesti autohtonih hrvatskih Roma Lovara koja je tiskana na platno panoima te eksponati budućeg etno postava kao što je manji dio konjičke opreme, odjeća, obuća, nakit te namještaj i oprema karakteristična za tu romsku skupinu te proizvodi od lavande koje izrađuju sami Romi, članovi udruge. Pri gradnji romske etno-kuće, pazilo se na svaki detalj. Adaptirana je stara drvena građevina i pretvorena u arhitektonski prikaz drvene kuće Roma s početka 20. stoljeća. Ujedno je I. faza projekta budućeg izletišta koje bi objedinjavalo kulturno-edukativne, rekreativne i gastronomsko- smještajne kapacitete s naglaskom na manjinsku kulturu Roma Lovara.

Osnovni cilj bilo je uspostaviti kulturno – edukativne sadržaje kojima bi se razbijale predrasude o Romima i pokazalo javnosti da postoji i pozitivna strana romske tradicije, a ujedno stvoriti i ekonomski održive sadržaje kojima bi se omogućilo zapošljavanje mladih Roma s područja županije.

Na ulazu u imanje simboličan je putokaz na kojemu se mogu vidjeti pravci prema velikim europskim gradovima gdje Romi još traže svoje mjesto pod suncem, a sam ulaz u kuću okrenut je prema istoku na kojem sunce najprije izlazi. Ispred ulaza je i stablo jabuke kao simbol plodnosti i blagostanja u obitelji¹²⁷. Sve su daske, kojima su s vanjske strane obijeni zidovi od ilovače i pljeve, zabijane kovačkim čavlima. Pored Romske kuće 2012. godine izgrađena je Eko sušara za ljekovito bilje.

Objekt prvenstveno služi za sušenje lavande, koja je 2011. godine posađena na imanju kao plantaža s 3500 sadnica radi prikaza tradicijske biljke romske tradicijske kulture za koju se smatra da su je upravo Romi s Mediterana donijeli u središnju Evropu, a ujedno objekt je i sjedište manifestacijskih događanja na otvorenom.

To je prvi nasad lavande na Bilogori, a od lavande se proizvode promidžbeni suveniri. Zainteresiranim posjetiteljima nudi se prezentacija povijesti i običaja Roma, arhitektura drvene Romske kuće te stalne trojezične povijesno dokumentarne izložbe o Romima Lovarima, razgledavanje nasada lavande i unutrašnjosti Romske kuće te najam za sve vrste događanja. Sav ostvareni prihod ide u korist Udruge Lovari i služi za daljnju promidžbu i održavanje "Romske kuće" te nasada lavande kao i realizaciju programa kuće, za što se izdaje potvrda o donaciji udruge¹²⁸. Prihod od ulaznica, donacije te prihod od realiziranih projekata i državnog proračuna kao i volonterski rad članova te članarine članova udruge čine financijsku konstrukciju za održavanje i rad Romske kuće.

Kuća je otvorena za javnost prema najavi i upitu za posjet, a dobrodošli su svi oni koji žele upoznati i naučiti nešto o Romima. Najčešće su to osnovnoškolci, srednjoškolci, mladi, rekreativci, profesori, umirovljenici, turisti i izletnici raznih dobnih skupina i profesija.

Svi oni dolaze s predrasudama i potkovani onim što društvo stvori kao predodžbu o Romima, a odlaze ugodno iznenađeni svim onim što vide i čuju i vide o stvarnom životu Roma kao manjine u svijetu i Hrvatskoj. Sami Romi upoznaju detalje povijesti koje nisu znali što ih ojača kao Rome dok većinski narod upoznaje povijest i običaje Roma za koje nisu ni znali da postoje.

¹²⁷ Usp. Romska kuća, Turistička zajednica Bjelovarsko-bilogorske županije, dostupno na: <http://www.tzbbz.hr/turisticka-ponuda/bjelovar/romska-kua> (27.6.2015.)

¹²⁸ Usp. Romska kuća, Bilogorski turistički put, dostupno na: http://bilogorski-turisticki-put.hr/?page_id=134 (27.6.2015.)

Romska kuća postala je prepoznatljivost Roma u Hrvatskoj i vrlo je bitna za život Roma Lovara s obzirom na situaciju u kojoj se nalaze na razini države.

Ona je i muzej i etno kuća i edukacijski centar i dokaz manjinskog identiteta ovog kraja i zaštitni znak suživota i tolerancije, te dokaz da je život s Romima u zajednici moguć!

12.3. Manjina u manjini

Kao što je opisano u prethodnom dijelu rada, danas, Romi Lovari u Hrvatskoj čine manjinu među ostalim romskim skupinama koje intenzivnije naseljavaju Hrvatsku u zadnjih 40 godina, pogotovo nakon Domovinskog rata, dok u svijetu čine većinu. Kazivačica napominje kako od 15 milijuna Roma koliko se procjenjuje da ih ima u svijetu Romi Lovari čine većinu - 13 milijuna što je rezultiralo time da je upravo romski jezik koji govori ta skupina – Homani chib - koji se ujedno smatra izvornim romskim jezikom, službeni jezik Roma u svijetu, dok mu u Hrvatskoj prijete izumiranje.

U Hrvatskoj ni nemamo standardizirani romski jezik jer većinu čine Romi Bajaši koji uopće ne govore romski jezik već dijalekt starorumunjskog jezika – ljmba d bajaš - koji pokušavaju nametnuti kao jezik autohtonih hrvatskih Roma.

Romi Lovari, koji se smatraju autohtonim hrvatskim Romima jer su se prvi doselili na prostore današnje Republike Hrvatske, prvi spomen datira iz 1362. godine u Dubrovačkoj Republici, te koji su se tijekom vremena prilagodili i asimilirali sa većinskim stanovništvom, danas se nalaze u nezavidnoj poziciji. Zbog velikog stradanja tijekom Drugog svjetskog rata, i doseljavanjem ostalih romskih skupina, pogotovo nakon Domovinskog rata, oni danas postaju brojčano najslabija romska skupina. Kazivačica je iznijela mišljenje kako danas, prema zadnjem popisu Republike Hrvatske, od nekakvih 16976 Roma, prema procjenama ima 1200 Roma Lovara, od toga je njih 600-tinjak deklariranih.

Spletom društvenih, političkih i demografskih okolnosti njihova pozicija se dodatno oslabila jer se njihovi interesi i pozicije nisu zastupale ni na političkoj razini. Oni sami smatraju kako ih današnji predstavnik Roma u saboru ne razumije i ne zastupa zbog toga što je on Rom druge skupine i zbog toga se više bavi njihovim pitanjima i problemima, koji su drugačiji od problema Roma Lovara. Zbog svih ovih okolnosti došlo je do situacije da se ostale, brojnije skupine nameću kao nositelji kulture Roma u Hrvatskoj što Romima Lovarima ne odgovara,

jer su ostale skupine samo dio kulture Roma u Hrvatskoj, a Lovari sebe smatraju, s obzirom na doseljavanje u Hrvatsku te razvitka kulture sukladnoj kulturi većinskog naroda gdje borave, autentičnima i nositeljima kulture Roma u Hrvatskoj.

S obzirom na relativno različit društveni život od novodoseljenih skupina, Romi Lovari morali su se okrenuti sami sebi i sami pronaći način kako da održe i predstave svoj identitet neromima, ali i Romima koji su zbog povijesnih okolnosti zaboravili svoj identitet, te da se pozicioniraju unutar romske manjine. Ipak, oni se bore za prava svih Roma jer uviđaju kako u društvu postoje mnoge predrasude i diskriminacija, te kako se svi Romi nalazi u sličnim problemima. Dugogodišnjim radom u udruzi, kazivačica spominje kako postoje mnogi problemi i kako je borba vrlo teška, ali kako su rezultati vidljivi i kako su se Romi Lovari pozicionirali među ostalim romskim skupinama. Upravo svojim mukotrpnim radom, Romi Lovari, iako malobrojni, prepoznati su kao čuvari romske kulture i tradicije te kao najveća spona u odnosu sa neromima, što i nije za čuditi s obzirom da vjekovima žive u suradnji s većinskim stanovništvom. Svoj identitet izgrađuju i održavaju upravo suradnjom sa većinskim stanovništvom u susjedstvu. Rad, borbu i rezultate predstavlja kazivačica.

Romi Lovari u Hrvatskoj prepoznatljivi su upravo po sadržajima koji su postavljeni na području naše Bjelovarsko-bilogorske županije. Upravo kroz Udrugu izvornih Roma Lovara, izložbu, prvi romski vrtić u Hrvatskoj, jedinstveni projekt Romske kuće koja je sad postala i turistička atrakcija ovog kraja, ali i države, stvoreni su temelji za pomnije istraživanje Roma u Hrvatskoj kao i stvoren prepoznatljivi identitet Roma Lovara kao sastavnog dijela bogate hrvatske kulturne baštine. Iako malobrojni u odnosu na druge skupine, Udruga je svojim radom kao i zaslužnim pojedincima pozicionirala Lovare na mjesto nositelja kulturnog identiteta Roma u Hrvatskoj ukazujući na opstojnost i autentičnost manjinske kulture te zajednice kao sastavnog dijela kulturnog identiteta hrvatske zajednice na ovom području. Udruga je postala poželjan partner u razvojnim projektima ovog kraja kako socijalnim tako i gospodarstvenim, te poduzetničkim što je značajan pomak u odnosu na položaj od prije dvadesetak godina kada se Rome svrstavalo u nižu kategoriju stanovništva. Romi Lovari postali su ravnopravni sugrađani, vrijedni pažnje i poželjni za susjeda, što je izuzetno velik napredak u odnosu na ostale romske skupine koje, iako znatno brojnije, još uvijek pokušavaju izgraditi vlastiti identitet i pronaći zajednički jezik s većinom na područjima koja nastanjuju.

12.4. Uloga institucija i pojedinaca u očuvanju i održavanju identiteta Roma Lovara u Hrvatskoj

Kazivačica objašnjava kako u Hrvatskoj nema niti jedne institucije koja se bavi očuvanjem i održanjem identiteta Roma Lovara već sve što je načinjeno i učinjeno za Rome počiva na civilnoj inicijativi tj. udrugama koje kroz svoje programe, ciljeve i vizije pokušavaju zaštititi identitet, kulturu i običaje kao i jezik te tradiciju romske manjinske zajednice.

Sve što je učinjeno za sve Rome u Hrvatskoj, a posebno za Lovare od 1990-te godine, krenulo je upravo iz Bjelovara i od Đurđevića. Još 1978. godine u Bjelovaru je osnovano prvo „Društvo Roma“ pod vodstvom Steve Đurđevića - Dona koje je postalo zaštitni i prepoznatljivi znak Roma Lovara ovog kraja.

Početkom Domovinskog rata 1991. godine, na inicijativu Roma ovog kraja, osnovana je prva politička organizacija Roma u Hrvatskoj – „Stranka Roma Hrvatske“ i prvi predsjednik bio je upravo Stevo Đurđević - Don, a prvi članovi obitelj i Romi s područja grada i okolnih naselja.

Stranka je osnovana ne s ciljem da sudjeluje u vlasti već da pozicionira Rome u državi kako bi se zaštitila imovina i životi pripadnika te manjine u Hrvatskoj i pokazalo javnosti da su godinama ovdje te da poštuju sustav i društvo u kojem žive. Romi su sudjelovali u Domovinskom ratu braneći svoje domove i obitelji rame uz rame uz hrvatske dragovoljce i branitelje jer su upravo Hrvatsku doživjeli kao svoj dom i otadžbinu u kojoj žive stoljećima još od prvog zapisa iz 1362. godine iz Dubrovačke Republike i prezimenima koja i danas nose, a koja su još tada upisana u arhivima.

Od 1995. do 2000. godine osnivaju se podružnice Stranke Roma po Hrvatskoj na područjima koja naseljavaju Romi i pokreće se formiranje i organiziranje romskih udruga po skupinskoj romskoj pripadnosti, opet na inicijativu Roma iz Bjelovara. Udruga izvornih Roma Lovara osnovana je 2001. godine u Bjelovaru te su počeli raditi na zaštiti i promociji romske kulture.

Na čelo udruge imenovan je Goran Đurđević; sin Steve Đurđevića – Dona, koji polako no sigurno na osnovu činjenica i predanog rada na istraživanju i promociji romske kulture i identiteta mijenja javnu svijest o Romima te nastoji ispraviti povijesnu nepravdu nanijetu njegovoj manjinskoj zajednici kroz diskriminaciju, omalovažavanje i ono najgore, genocid koji su preživjeli samo pojedinci iz zajednice kao najupečatljiviji dokaz netrpeljivosti prema nekome tko je samo nešto drugačiji no zbog toga nimalo manje vrijedan.

Nakon mnogih godina rada kazivačica spominje kako se događaj od velike kulturne važnosti dogodio se 2004. godine.

Prvi put u povijesti Hrvatske uz pomoć Ministarstva kulture i Savjeta za nacionalne manjine RH postavljamo u prostoru Udruge u Bjelovaru prvu i jedinstvenu Izložbu o povijesti i običajima autohtonih hrvatskih Roma Lovara kojom i službeno započinjemo mijenjati većinsku svijest o Romima promocijom postojanja tradicijske kulture Roma u svijetu i Hrvatskoj.

Nakon postavljanja izložbe slijedile su knjige, publikacije, tribine, radionice, predavanja, suradnja s lokalnim ustanovama i organizacijama, radio emisije, javni nastupi zaslužnih pojedinaca i slično, što je dodatno povećalo vidljivost Roma i njihove kulture u javnosti što je naravno uvijek korak naprijed u borbi protiv diskriminacije, predrasuda te očuvanja i održavanja identiteta Roma, kao i Roma Lovara.

Kazivačica smatra kako postoje veliki rezultati i uspjesi u radu udruge, no kako se uvijek nalaze problemi i poteškoće, te upravo navodi malobrojnost zajednice Roma Lovara, ali kako ih to ne sprječava u radu i daljnjim projektima jer je njihova vizija jasna. Upravo se tu vidi uloga i značaj pojedinaca za očuvanje i održavanje identiteta Roma Lovara u Hrvatskoj.

Lokalna zajednica prepoznaje napore i prati rad udruge kao i državne institucije, no naravno uvijek u skladu s proračunskim mogućnostima što je i manje nego nedovoljno za sve zamišljeno kroz programe i projekte Udruge. Većinske romske skupine preuzimaju vodeće pozicije kao i zaslužni politički podobni pojedinci što donosi i određene opstrukcije našim projektima i nastojanjima. Naš rad polako postaje temeljen na upornosti i odlučnosti pojedinaca što nas ponovno vodi do Đurđevića za koje se kaže da su najmalobrojniji, no najglasniji Romi u državi, a neki kažu i jedini Romi – svi ostali postali su „Cigani“ u kontekstu svega lošeg što većina pod ovim nazivom podrazumijeva i dosada je koristila kao sliku o Romima.

12.5. Kultura i identitet Roma Lovara

U nastavku rada prikazat će se informacije o načinu života, legendama, običajima, jeziku i kulturi Roma Lovara koje su prikupljene od kazivačice.

12.5.1. Legende

Kazivačica napominje kako se manje-više cijela romska povijest se temelji na legendama i mitovima jer oni sami nikad nisu pisali povijest, da su relativno i danas još nisko obrazovani, i da su manje-više romska povijest mitovi i legende i ono što su ne Romi pisali o Romima.

Mitovi od kojih sve kreće. Ima nekoliko, ali ona na kojoj sve temeljimo je najbezazlenija ja kažem. U principu kaže: Bog je dijelio zemlju narodima, i prvo ju je ponudio Romima. A s obzirom da Romi nemaju nekakav osjećaj materijalne pripadnosti vezanog za određeno područje, nisu imali, a nemaju ni danas, oni su to odbili. No međutim kad su vidjeli da je Bog podijelio, svi narodi su uzeli sebi dio zemaljske kugle kao vlastitu zemlju, uočili su da bi bilo dobro da neki dio zemaljske kugle bude dio njihova matična država, i vratili su se kod Boga s molbom da bi dobili neki dio zemaljske kugle postao njihova matična država. Međutim, Bog je bio lagano uvrijeđen jer su prvo njegovu ponudu odbili, ali u međuvremenu je podijelio svu zemlju i nije im imao što ponuditi, ali im je rekao: nemam zemlje koju vam mogu dati da bude vaša matična zemlja, ali vam dajem snalažljivost i sposobnost da opstanete kao narod. Dakle, svuda ćete putovati, svuda će vas prihvaćati kao strance, nigdje nećete biti dobrodošli, ali ćete biti dovoljno sposobni i snalažljivi da opstanete kao narod. I to je neka legenda na kojoj temeljimo cijelu ovu našu priču.

To je priča koju prepričavaju i to je temeljna okosnica zašto oni i dan danas lutaju i zašto oni traže svoje mjesto pod suncem i zašto nigdje nisu prihvaćeni, jer na kraju krajeva, koliko god borave na određenom području, koliko god su asimilirani, oni su ipak drugačiji, oni su ipak drugi i oni su oni koji nemaju državu.

Tu famu za zlatom, za žutom bojom, je da se smatraju potomcima potonule Atlantide. Dakle, nepostojećeg kontinenta koji je davno potonuo, ali za kojeg se još uvijek nadaju da će izroniti na kojem se štovao kao bog sunce. Dakle bog sunce, žuta boja, sunce kao izvor svjetlosti, kao izvor života. I najsličnije je, sunce sjaji žutim sjajem, najsličnija plemenita kovina je zlato i zlato je nešto što je njima kroz povijest omogućilo i zaštitu i preživljavanje i spašavanje. Dakle, nešto u što vjeruju, nešto što smatraju svojom zaštitom i njima zlato nije isključivo monetarna vrijednost, nije valuta, nije isključivo bogatstvo već je zlato poveznica i sa bogom ocem, praocem, dakle bogom sunce, i ujedno i njihova amajlija. To ja navedem kao poveznicu bez obzira kojeg su materijalnog statusa – dakle vrlo često ćete vidjeti u današnjim uvjetima slabije situirane Rome koji su po smetlištima ili po kontejnerima, dakle socijalno ugroženi, ali koji imaju i zlatni lanac i zlatni prsten i ogrlicu, dakle to je ono jedino što imaju, ali to nije

nešto što promovira njihov status nego nešto što im je osnovna poveznica s nadom u život! Dakle, to je druga legenda.

Kao i u prvoj legendi, u legendi o potomcima Atlantide vidimo kako Romi i dalje praktično žive tu legendu noseći zlato kao amajliju.

Kazivačica je nabrojala još nekoliko kratkih legendi koje objašnjavaju razloge lutanja Roma po svijetu.

Naime, smatraju se prognanicima, prokletnicima zato što netko kaže da su upravo bili kovači tradicijski po zanimanjima, da su skovali čavle za Isusa s kojim je on pribijen za križ i otuda su prokleti, a jedna od legendi govori o tome i da su potomci Kajina koji je ubio svog brata Abela i zbog toga su prokleti i cijeli život lutaju i nalaze se s druge strane, dakle oni koji nisu sljedbenici Boga.

12.5.2. Naziv Rom

Kako bi autor ovog rada osjećao sigurnost i poštovanje prema ovom narodu, trebalo je otkriti koji naziv za Rome je „dozvoljen“, a koji je uvredljiv. Kazivačica objašnjava i raščističuje tematiku o različitim nazivima Roma, te što je dozvoljeno, a što nije.

Ako oslovite Ciganina, nećete mu reći Cigan nego Ciganin. Isto tako, Ciganka je Ciganka, ali opet pazite na intonaciju i u kojem kontekstu. Ako to izgovorite u kontekstu nekakvog verbalnog ponižavanja onda oni to prepoznaju i doživljavaju kao uvredu. Ali inače je to njihov naziv i oni će uvijek za sebe reći da su Ciganin ili Ciganka, nego što će reći da su Romi. Dakle, drugi ih nazivaju Ciganima i oni sebe, prihvatili su taj naziv jer ih to prati kroz cijelu povijest. Ali znate kako li je nastalo ime? Dakle, riječ čovjek, pravilno se izgovara hom, sami se nazivaju homi ili homnji – žena je homnji. Trebalo bi se službeno pisati htom. Ali zbog lakšeg pisanja i lakšeg izgovora prihvaćeno je hom, odnosno Rom. U principu čovjek, tako oni sami sebe nazivaju i to je prvi put u povijesti, upravo na svjetskom kongresu, donesena odluka da je to jedinstven naziv za sve pripadnike tog naroda, to je bio jedinstven slučaj u povijesti da su prihvatili naziv za jedan narod, za jednu skupinu, upravo onako kako oni sebe nazivaju. Dakle, to je išlo nešto što je trebalo kompenzirat svu onu patnju romskog naroda kroz povijest da je konačno onaj pogrdni naziv, koji im je netko nametnuo jer Ciganin, odnosno Cigani nastaje od starogrčke riječi asciganos, a to je bio naziv kojim je

onaj grčki monah na gorju Atos nazvao posebnu skupinu koja se tamo doselila. Inačica tog naziva, on u prijevodu asciganos znači nedodirljivi, jer je po onom proglasu on dao naputak svom žitlju da je stigla skupina određenih koji su tamo gdje jesu, ali da ne moraju se s njima družiti i nazvao ih nazivom asciganosi, kao nedodirljivi, u stilu ne dirajte ih. I onda se inačica te riječi kroz cijelu povijest koristila kao naziv za Rome, a oni su sebe nazivali kako su nazivali dakle Hom, po njihovom autohtonom izgovoru. I tek je 1971. godine, dakle nakon maltene 1000 godina svijet prihvatio njihov naziv za njih same. To se smatralo velikim napretkom, velikim ustupkom, velikim povijesnim događanjem za taj narod.

12.5.2.1. Naziv za nerome

Kao što je prikazano u prethodnom dijelu rada, u literaturi se spominje ime koji Romi koriste za pripadnike drugih naroda. Kazivačica objašnjava koristi li se od dan danas i koja su sve značenja tog imena.

*Gaže. Gadže govore ostale skupine, a gaže je pravi izgovor, lovarski. A, u prijevodu to znači **bijeli**. Drugačiji, ne. Službeno je **neromi**. Na nekakvim javnim skupovima gdje je manjinsko i većinsko stanovništvo zajedno služben naziv su neromi i Romi, ali unutar romske zajednice Romi nerome nazivaju gažama.*

U nastavku kazivačica objašnjava postoji li nekakvo pozadinsko značenje tog naziva.

*Kao što neromi za Rome kažu da su Romi i automatski se povlači sve ono što je vezano uz Rome – znači kako oni percipiraju Rome, tako i Romi kad kažu za nekoga da je gažo, on je pripadnik te druge skupine i sve ono što je vezano uz te pripadnike vezano je za tu riječ. **Ako razumijete što vam hoću reći**. Dakle, kad imate ne znam, društvo neroma, sad on je Rom. To je ciljano rečeno zbog nečega i sve ono što ide uz to je vezano uz to. I cijelo društvo vjerojatno dobije percepciju tko je i zašto i tko je on tu. E sad, ovisi o tom društvu da li će ga prihvatiti, da li će ga respektirati, ili će ga stalno zadržavati sa tom zadržkom. E sad, tako je i kod Roma. Tu je najbitnija stvar kod Roma, a to je **osobnost**. Dakle osobnost i intuitivnost. Kad ulazite u romsku zajednicu, ako želite ući u romsku zajednicu, morate biti **prirodni**, morate biti **iskreni**. Iskrenost je najbitnija komponenta, iskrenost, riječ, poštenje, **čast**. Dakle, čast je ono što sam rekla, nema tu pisanih dokumenata, nema pisanih pravila ponašanja, ali se respektira i postoje određeni nepisani načini ponašanja.*

12.5.2.2. Naziv Lovari

Kazivačica je objasnila kako je nastalo ime Lovari – ime je vezano za zanimanjem kojim su se bavili, jer mađarska riječ ló znači konj, a Lovari su se bavili trgovinom konja. Ipak, kazivačica navodi i teoriju kako je naziv preuzet iz izraza za novac većinskog naroda.

Za Lovare se kaže da su uvijek bili dobro prihvaćeni, uvijek su bili trgovci, dakle, konjima, uvijek su bili dobri s većinskim narodom, što znači da su bili relativno dobro pozicionirani i uvijek su bili oni koji su bili možda malo bolje situirani. To znači oni nikad nisu imali problema s novcem, i otuda to love, tradicijski lov kao, po nekakvom mađarskom korijenu vuče lov kao konj, pa kao vezano za njihovo tradicijsko zanimanje, a u novija vremena, oni su novac koji su zarađivali međusobno nazivali lova, i taj je izraz uzet od većinskog naroda za novac, a ujedno je to postao i njihov nadimak, jer su Lovari oni koji su uvijek bili u doticaju s novcem malo bolje situirani i oni koji su bili imućniji pa su sami sebe zvali kao lovaši, Lovari, malo bolje pozicionirani i taj naziv ostaje za skupinu na ovim područjima.

12.5.3. Deklariranje

Kao što je u prethodnom dijelu rada prikazano, Romi su tijekom povijesti imali težak životni put sa neprestanim migracijama, stradanjima i borbom za preživljavanjem. Zbog toga smo vidjeli kako nije poznat točan broj pripadnika Roma, a i kada imamo nekakav službeni broj, nije poznato kojoj skupini on pripada. U cijeloj ovoj kompliciranoj situaciji, kazivačica je objasnila svoje viđenje. Autora zanima kako se Romi deklariraju u životu, tijekom političkih izbora i u svakodnevnom životu.

*U službenoj statistici svi Romi bi se trebali deklarirati kao Romi. Dakle, to je jedinstveni naziv. A unutar romske zajednice vi se **ne morate posebno deklarirati jer se tu točno zna tko je pripadnik koje skupine** i oni se međusobno respektiraju. I ovo nejedinstvo koje sam ja napomenula to je nešto što vidi vanjski svijet, što vide neromi. A unutar romske zajednice to nejedinstvo ne počinje na osobnom iskazivanju već to nejedinstvo je jer Lovari su uvijek bili superiorniji, Bajaši su bili manje superiorniji, Kalderaši su posebna skupina i točno se zna koje je njihovo osnovno zanimanje, koja je tradicijska kultura, i oni međusobno sebe respektiraju i svako štiti svoju skupinu i na taj način komuniciraju. Vrlo rijetko je bilo miješanje izvan skupina, svako gleda da je pri stupanju u zajednicu da je to pripadnik iz skupine. Na taj način štite identitet i kulturu.*

Zaključujemo kako međusobno u svakidašnjem životu ne inzistiraju na skupinskoj pripadnosti, ali u nastavku razgovora kazivačica objašnjava kako ipak postoje situacije kada se to događa.

U principu o ovakvim situacijama – kad se više popije, kad je nekakva fešta, onda se zna desit, pojedinci znaju inzistirat na skupinskoj pripadnosti, ali inače nema toga. To su teme koje se ne dodiruju. Osim ako tu nije nekakva, vi ste čuli za romski sud?

12.5.4. Ulazak u romsku zajednicu i pogled iznutra

Tijekom razgovora o kulturi Roma, kazivačica je prvo opisala svoje vlastito iskustvo kako se kao neromkinja udala za Roma Lovara i ušla u romsku zajednicu. Svojim iskustvom opisala je i objasnila situaciju pozadinu odnosa Roma i neroma.

Ja nisam Romkinja po porijeklu, već po opredjeljenju.

Sva tradicijska kultura unutar romske zajednice se isključivo prenosi usmenom predajom. Sa starijih na mlađe.

*Kad sam ušla, kad sam se udala, onda vam je velika stvar, ja kao neromkinja sam ušla u njihovu zajednicu, ali vjerujte mi, koliko mi imamo predrasuda prema njima, toliko imaju i oni prema nama. Koliko god je sramota recimo za pripadnika većinskog naroda da uđe u romsku zajednicu jer je izdao da ne pričam što je sve negativno što okolina priča, tako isto u romskoj zajednici: ono najgore je došlo kod njih i sad to treba uništiti, upropastiti, i sad treba procjena, i sad ako vas procjene da ste stvarno iskreno – **prvo i osnovno oni ne mogu prihvatit da netko tko je kakti superiorniji, dakle neka druga zajednica, njih prihvaća ravnopravnim. To je ta frustracija s kojom oni žive. I uvijek misle da ste licemjerni, da ste došli sa određenim interesom i da sigurno ima neka pozadina kojom ih mi želimo uništiti, ponizit, učinit drugačijima.** I sad prvo ide procjena, ja sam prvo ušla u tu obitelj, prvo upoznala tu rodbinu, i onda, kažem, moj svekar je bio jedan od utjecajnijih na ovom području, dakle netko koga su i ostale skupine respektirale. Tako da je imao kumova i u jednoj skupini i u drugoj skupini, trećoj skupini, i kad su veliki nekakvi blagdani nešto onda se oni međusobno posjećuju. I dakle ja sam onda kao snaja, snaha išla u te posjete i onda vam je naravno onaj prvi kontakt ono i onda pokušavaju – ja sam u roku tri mjeseca naučila jezik, ali naravno da nisam odmah pokazala da znam, jer morate prvo proučit, ne zato jer nisam htjela nego jednostavno fama stranog jezika, vi ga razumijete, ali ga ne možete progovoriti. Dakle, i*

kad sam kretala među ono upoznavanje, ulazite jedna skupina, druga skupina. Dakle, ulazite, upoznajte i sad normalno ako znate osnovne riječi, osnovne pozdrave, pozdrav je uvijek isti, možda malo je drugačiji naglasak, ali je svuda isti, i prvo i osnovna je stvar da te doživljavaju kao stranca sve dok ne progovoriš, i onda kad si progovorio onda te respektiraju kao nekoga tko prihvaća, koga mogu prihvatiti u zajednicu, ali si ti uvijek drugačiji. Kao što Rom dođe u društvo među većinski narod i on je drugačiji, tako si ti u njihovoj zajednici isto drugačiji.

Nadalje, kazivačica objašnjava kako svoje viđenje kulturnih razlika te kako se prilagodila i je li bilo teška ta prilagodba.

Dakle, ja kad sam došla u romsku obitelj, to je bilo ono početak demokracije, mi smo svi živjeli u onom starom sistemu bratstva i jedinstva i ja sam odgajana na način da ljude ne percipiram po vjeri, materijalnom statusu, po boji kože, nego svi smo mi prvo ljudi, a onda smo nešto drugo, što pokažemo što smo. Tako da ja sam došla relativno otvorenog uma, smatrala da smo svi isti, i onda uđete u obitelj gdje nakon niza godina shvatite da imamo različite tradicijske kulture, ali ovisno o tome kako se postavite. Ili to doživljavate isključivo kao predrasudu kao blokadu ili ste otvorenog uma i sve vam je to iskustvo bilo i na taj način upoznajte ljude i u principu živite život. Jer ne možete vi imati knjigu pred sobom i pročitati što će se desiti sutra. Ja sam se sa suprugom upoznala u srednjoj školi, dakle normalnom sistemu, nije to bio šator, ušla sam u kuću koja je bila isto normalna i opremljena, bila je kuća, ono, iz jedne kuće u drugu kuću koja nema nekakvih razlika, kulturoloških – naravno, da ja kao jedinica došla sam u obitelj gdje su bila brat i sestra – dakle nije to bila zajednica od njih 15 – 18, ne znam koliko generacija zajedno – ali je to bila normalna obitelj, i ja sam na taj način njih percipirala kao normalnu obitelj – ja nisam baš rasla s onim što ljudi kažu i predrasudama – ja sam bila otvorenog uma i tako funkcionirate i mi smo bili prvi poznati miješani brak na tom području – oni su bili relativno dobro prihvaćeni od okoline – njihova tradicijska kultura je, oni su iz okolnog, djed i baka od mog muža su iz Kapele, mjesto nedaleko od Bjelovara, dakle oni su tako, njihovi roditelji su bili tamo, sve nekako oni su tu već stoljeće i nema nekakve razlike, uvijek su bili dobri sa suseljanim, nisu njegovali nekakvu strogo tradicijsku kulturu romsku, već su živjeli kao većinsko stanovništvo i nije bilo većih razlika. No međutim, najveća vam je razlika kad uđete u tu jednu zajednicu i onda gledate reakcije okoline. Prvo smo bili atrakcija, jer smo bili crno-bijeli par, onda je najveće iščekivanje bilo kakva će biti djeca, i onda kad smo dobili djecu, kad smo išli normalno s

*djecom šetat, razgovaraju svi s vama i onda dobro proučavaju, mi smo bili komunikativni, nemate tu fobiju niti predrasude prema drugima, i onda su nam otvoreno rekli da su očekivali kakva će to biti kombinacija djece i naša djeca su s tim rasla. To je to. Nikakvih posebnih razlika. Činjenice postoje – što je tradicijska kultura – ne znam, što se odnosi na odnose unutar obitelji, poštivanje starijih, ali to je sve recimo sukladno našoj kulturi. To ne znate dok ne uđete u obitelj, a činjenica je da su o nekim stvarima Romi još uvijek zatvorena zajednica. **Dakle o nekim stvarima javnost odnosno većinski narod nikad neće saznati ako si ne da truda da uđe u tu zajednicu, da vidi, da si dozvoli da upozna, da o tome priča. I to je razlog zašto nigdje nema ništa o tradicijskoj kulturi Roma, jer su uvijek neromi pisali o Romima, i rijetko kad ćete naći da je netko ušao u romsku zajednicu, da je on zadobio povjerenje i da bi on na osnovu njihovog iskaza napisao, jer sa njima trebate živjeti, da bi živjeli njihovu kulturu i tradiciju, ne možete doći, čuti pa onda reći da sve znate.***

S obzirom da je kazivačica udata za Roma Lovara i živi sa njime, ona je ušla u romsku zajednicu i predstavlja ekskluzivni izvor informacija koje je prenijela u nastavku rada.

12.5.5. Jezik

Na svjetskoj razini, najbrojnija romska skupina su Romi Lovari koji govore autohtoni romski jezik homani chib i taj jezik je na prvom svjetskom kongresu Roma u Londonu 1971. godine proglašen standardnim jezikom Roma u svijetu. Kazivačica je govorila o jeziku kojim govore Lovari i ostale romske skupine u Hrvatskoj.

Sve romske skupine govore isti jezik, ali se dijalekti malo razlikuju, taj lovarski jest temelj svim romskim dijalektima. na svjetskoj razini imate 42 romska dijalekta, temelj je lovarski, taj homani chib. Isto tako u Hrvatskoj imate osam skupina koje žive ovdje, 7 govore razne dijalekte, a temelj je lovarski, jedino skupina Roma Bajaša ne govori apsolutno lovarski, oni govore jedan dijalekt ljmba d bajaš. To je ustvari dijalekt starorumunjskog kojeg su oni donijeli sa sobom iz područja Rumunjske gdje su boravili u robovlasničkom sustavu nekih pet stoljeća i njima je bilo zabranjeno govoriti materinji jezik.

Nadalje kazivačica govori o korištenju romskog jezika u svakodnevnoj komunikaciji u obitelji, ali i problemu standardizacije jezika u Hrvatskoj.

Kod kuće se govori romski jezik, normalno da je to sad u manjem opsegu jer djeca su vam uključena u školu, ja kao pripadnica većinskog naroda, ali koristimo i pogotovo se on koristi recimo u situacijama kad vi kao zajednica, odnosno kao obitelj ste negdje na nekakvom događanju i sad trebate nešto iskomunicirati, ne neverbalnom komunikacijom nego verbalnom, ali bilo je potrebno da bude na nekom drugom jeziku, da baš ne čuju svi. Dakle, koristite, i djeca normalno razumiju, govore. I ono što sam htjela spomenuti, upravo zbog tog što su Lovari manjina u Hrvatskoj, nemamo još standardiziran romski jezik u Hrvatskoj. Zato što taj službeni, lovarski, homani chib, koji je službeni jezik u svijetu, s obzirom da smo ovdje manjina, ne može se standardizirati jer je većina Roma u Hrvatskoj ili bajaške ili muslimanske, dakle arlijske pripadnosti i oni govore drugi – dakle Bajaši uopće ne govore romski jezik nego govore ljm̃ba d bajaš, a Arlije govore svoj dijalekt i svaki od njih tvrde da je to upravo autohtoni romski jezik u Hrvatskoj i to je rezultiralo time da još uvijek nemamo standardiziran jezik u Hrvatskoj, ali polako se radi na tome tako da je izdan romsko-hrvatski rječnik gdje smo bili suradnici, ali opet su tu povezane i riječi iz dijalekta muslimanskih Roma i paralelno je rađen Bajaško-hrvatski rječnik jer problem je ta dvojezičnost. Dakle, u Hrvatskoj bi u principu, da bi se mogao standardizirati, trebao biti dvojezični romski jezik – odnosno Bajaški i Homani chib. E sad kada će to biti, kako će to biti ne znam, jer kaŃem imamo problem što nemamo autohtonog Lovara u saboru nego imamo Roma muslimanske vjeroispovijesti koji pokušava standardizirati svoj dijalekt koji nije standardni jezik Roma u svijetu jer kad dođete na svjetski kongres oni govore jezik Roma Lovara i oni se normalno sporazumijevaju bez obzira dolaze li iz Australije, Kanade, Irske, Islanda, on govori isti jezik kojim govore Lovari, ne govori niti arlijski niti govori bajaški, a bajaški apsolutno, niti jedna romska skupina ne razumije, osim njih samih. Bajaški ne možete razumjeti, niti oni razumiju ovaj jezik, a sve ostale romske skupine međusobne se razumiju, razlikuje se određena riječ, nastavci, morate imati cijelu konfiguraciju cijele rečenice da bi razumjeli, ali se razumijemo.

NaŃalost, kazivačica primjećuje kako romski jezik izumire.

Mlade generacije doslovce ne govore romski. Dakle, problem je očuvanje jezika jer mladi ne Ńele, unutar četiri zida uvijek se desi, znaju oni, kad se desi konfliktna situacija progovoriti, ali da ga koriste u svakodnevnoj komunikaciji, ne, vrlo rijetko, tako da imate jako puno onih koji uopće ne govore romski. Tako da je bogatstvo, ako ga naučite, ako ga znate, jer to je nešto što odumire. Zato su i svi ovi sadržaji samo poticaj da porade da zadrŃe ono što je dobro, a ono što je loše trebaju izbjegavati. Izumire polako, da... pogotovo ovako kad su u

obitelji. Kad je zajednica, više se komunicira. Znači pojedinačno u obitelji manje, i normalno, kako idu civilizacijski standardi, polako se gubi identitet, gubi se jezik.

Niti obrazovni sustav ne može pomoći u tom problemu.

Ne može se pričati (u školi) jer nije standardiziran, dakle nemamo kriterij, nemamo standard romskog jezika u Hrvatskoj, imamo taj rječnik romsko-hrvatski, no kažem tu je zastupljen i dijalekt muslimanskih Roma i ova katedra romskog jezika koja je otvorena u sklopu Filozofskog fakulteta rezultat vam je da je predavač došao s područja Makedonije koji je pripadnik Roma muslimanske vjeroispovijesti i normalno da preferira romani čib, to je njihov izgovor, ali to nije jezik koji je standard u svijetu. To je jezik jedne od skupina u Hrvatskoj. I to je ono što nama ne odgovara, razumijete, vi morate prvo standardizirati jezik da bi mogli otvoriti katedru na romskom jeziku u sklopu jednog sveučilišnog studija. I zato nas ne podržavaju.

12.5.6. Običaji

U nastavku rada opisuju se neki životni običaji koji su dio lovarske tradicije. Kazivačica je pokušala govoriti o običajima iz povijesne, ali i sadašnje perspektive, kako je bilo nekada, te da li se običaji poštuju i danas.

12.5.6.1. Vjenčanje

Kazivačica prvo definira ovaj običaj i što on znači u romskom svijetu, a u nastavku objašnjava kako se običaj polako mijenja.

Romi nemaju vjenčanje, kod njih je sjedinjavanje ili vezivanje. Jer ritualno spaja se desna ruka od mladoženje sa lijevom ruke od mlade, povezuje se crvenom vrpcom, i to je u principu simbolika stupanja u zajedništvo. I onda to zajedništvo je pod patronatom, odnosno nadzorom roditelja, djedova, baka, dakle cijele zajednice. I to je način vezivanja, sjedinjavanja, to je vjenčanje prema romskoj tradiciji.

Isto tako jabuka kao simbol života, kao simbol zdravlja, čak se koristila kao i osim što su se, mmm, zajednički život je počinjao pod stablom jabuke, tako i jabuka simbolički, upravo na tom obredu vezivanja, dukati i zlato su se pikali u jabuku i to je bio dar mladencima, tako da i

samo zlato i crvena boja i jabuka opet ima simboliku. Dakle, kad se dolazilo u prošnju nosila se jabuka, kad se blagoslivljalo donosile su se, to je bilo nešto što je bilo praktično, jabuka je inače zdrava, imate i logično objašnjenje nekakve tradicijske vrijednosti.

Obično obitelj mladića, ako podržavaju i ako se slažu s tim, onda ide u prošnju kod obitelji djevojke i gleda se naravno, porijeklo, gleda se mišljenje okoline, rodbine, tako da sad je to puno fleksibilnije nego što je bilo ranije, prije su bili neki obavezni kriteriji, zabranjene zone, ono što kažu skupine i sve ostalo, danas puno blaže, ali svi pribjegavaju da bi izbjegli te procedure, protokole, jer ako se ide regularnim putem, to puno duže traje, i vrlo često onda kreće ucjenjivanje. Jer ako ide obitelj mladića dolazi kod djevojke, ako je ona ispravna, ako je sve onako kako oni tvrde onda se tu dogovara svadba koja je obično o trošku mladoženje, određeni rituali koji se poštuju, vrlo često se zna desiti da zbog ponosa, zbog nekakvih razmirica odraslih, dođe do problema kod mladih. I da bi se to sve izbjeglo onda pribjegava se bježanju. Da mladi se jednostavno nađu i pobjegnu od kuće. Ako je sve pozitivno vrlo često se desi da roditelji čak znaju da će se to dogoditi.

Kao što je u prethodnom dijelu navedeno ritualno bježanje mladenaca običaj kod Roma, a kazivačica opisuje u kojim okolnostima se ono javlja.

Sve se vrti oko ženidbe. Kada odaberu voljenu onda u principu što brže ih zajednica mora podupirati inače će oni pobjeći, uvijek su to strke oko toga, taj kris se obično, sad se vraćamo obično na to, obično kad se desi takva situacija, u nekim skupinama još uvijek postoje nekakvi interni dogovori da se romske obitelji dogovaraju za buduće mladence i onda se zna desiti kako se ti mladenci, kako ta djeca rastu da se dese neke simpatije ili veze koje nisu baš u skladu s tim dogovorima, pa se dogodi bježanje. Dakle da mlada pobjegne sa mladoženjom, pa cijela zajednica mora znati jer je to jedini način da oni kasnije zajedno žive jer onda cijela zajednica ode po njih, pa se vraćaju, i sad, ako se uspije dogovoriti dakle, obitelji ako se dogovore oni mogu nastaviti živjeti zajedno, ali zna se desiti da su obitelji strogo protiv toga i onda se plaća čast, u današnje vrijeme je to novcem, nekad je to bilo ili isključenjem iz zajednice, odredi se tko je krivac, tko je koga nagovorio na bijeg, obično je to dečko koji je nagovorio i onda je taj dečko izopćen iz zajednice jer nije poštivao nekakve dogovore koji su bili obznanjeni ranije.

A u današnje vrijeme nema više toga da se rastavljaju, dakle da ih obitelji rastavljaju već jednostavno obitelji onda prihvate i onda oni nastave živjeti zajedno, ali da bi došli, da bi obavili svoju želju moraju pobjeći, jer inače mirno se oni neće dogovoriti. Nego oni kad

pobjegnu, onda je to svršeni, gotovi čin i naravno ona više nije za udaju, više nije čista, nego se onda dozvoli život u tim uvjetima, ali onda nema velike svadbe, nema velike pompe, i ona jednostavno nastavi živjet.

12.5.6.2. Trudnoća

U literaturi se spominje mnogo običaja koje Romi poštuju tijekom trudnoće, a kazivačica objašnjava kako to ovisi od obitelji do obitelji, ali i kako se ti običaji ne razlikuju od običaja neroma. Ali ipak postoje običaji kojih se skoro svi pridržavaju, u dječji krevetić se stavljaju česina bijelog luka, komadić kruha i mrvica soli.

Stvari nisu nužne, a izbjegavaju se – da trudnica mazi dlakavu životinju, smatra se da će dijete biti predlakavo, onda ako nešto poželi naravno da joj se ispunjavaju želje da ne bi negdje se dodirnula po tijelu, pa da ne ostane obilježje na djetetu, isto tako izbjegava se da trudnica hoda po noći jer po noći su nečastive sile, negativne energije, da ne bi pokupila nekakvu prikazu. Mislim, kad gledate realno, ako malo dalje pogrebete po tradicijskim vrijednostima većinskog naroda, sve je to manje-više isto. Isto tako nosi se crvena vezica ili crvena narukvica za sreću i protiv uroka. Crvena vezica se veže odmah djetetu nakon rođenja da bi se spriječila ona zla sudbina ili dolazak vile koja određuje kao sudbinu, ona koja je zločesta – ako je crvena vezica ona će izostati, neće doći. I tako neke stvari. Ono što je najbitnije što je i dandanas se radi, kad se dijete donese kući, stavlja u krevetić, u taj krevetić se obavezno stavlja jedna česina bijelog luka, komadić kruha i mrvica soli - smatra se da je to blagoslov i da je to kao prevencija za negativnu energiju i nečiste jer ako osjete miris češnjaka neće doći, sol je blagoslov, i komadić kruha također za blagoslov, a ujedno i za hranu pozitivnog duha koji će doći koji će zaštititi dijete. I to je ono što je uvijek negdje u krevetiću.

12.5.7. Jurjevdansko umivanje i krijesovi

Kao najvažniji lovarski obiteljski običaj kazivačica navodi Jurjevdansko umivanje i krijesove na Jurjevo i detaljno objašnjava kako ono izgleda.

Znači kod njih je najvažniji obiteljski tradicijski običaj bilo Jurjevdansko umivanje. Dakle to je kod Lovara u Hrvatskoj, to je 23. travnja. To se manje-više veže uz vjeroispovijest. Znači

katolici slave svetog Jurja 23. travnja. Sveti Juraj je zaštitnik stoke, recimo i na ovom području za Trojstvo (selo) je isto tako karakteristično, on je zaštitnik pastira, stočara, seljaka, i stoke. Prvenstveno konja pa su ga i Lovari doživljavali kao svog zaštitnika. I u doba kad su živjeli još nomadskim načinom života upravo to Jurjevdansko umivanje koje je tradicijski običaj odvija se na taj način da je večer uoči Jurjeva, Đurđeva, su se palile jurjevski krijesovi. Simbolički to je označavalo istjerivanje sveg onog lošeg – ispraćaj zime, mračnog turobnog razdoblja, i početak radne plodne godine. Kod Roma Lovara to je ujedno, za vrijeme nomadskog načina života – to je ujedno bio i datum, period kada su ponovno kretali na svoja putovanja, dakle izlazili iz svojih kuća i kretali na putovanja. Kako su se odlučili na sjedilački način života onda je taj datum označavao buđenje prirode, intenzivniji rad na otvorenom, dakle kreće se u trgovinu, na sajmove, žene počinju radit vanjske radove, dakle sa svojim biljem, dakle nešto što je obilježavalo kao prvo kupanje koje je slavilo život i početak nove radne godine. Kod Lovara recimo tradicijski obično muškarac to jutro odlazi u crkvu gdje nosi kruh i ide tamo po, nosi svijeću na blagoslov, tamo prisustvuje misi i onda taj blagoslov iz crkve, blagoslovljeni kruh i svijeću donosi u obitelj. Zajedno sa blagoslovljenom, svetom vodom. U rano jutro ili večer prije, najmlađi članovi obitelji su sakupili poljsko cvijeće koje se stavlja u korito, zaljeva se izvorskom vodom i on (muškarac) kad dolazi iz crkve dio svete vode ulijeva u to korito i na taj način poziva najmlađe članove, dakle prvo djecu onda žene i na kraju i oni, gdje se ritualno umivaju. Dakle u toj cvjetnoj vodi koja treba donijet zdravlje, sreću, blagoslov za cijelu godinu i ujedno je to kao prvo ritualno umivanje sa tom svetom vodom, poslije blagoslove i kuću, stoku i polje i onda tu vodu bacaju u izvorsku tekuću vodu gdje sve ono loše su isprali odlazi i počinje nova plodna godina, radna godina u kojoj očekuju puno zdravlja, sreće, blagostanja i blagoslova. I poslije toga ide jurjevdanski zajuttrak. Dakle, bitno je da se oko stola okupi cijela obitelj, da se iznosi sve ono najbolje što se ima, i obično kažu da za sam zajuttrak ide sve ono najbogatije što donosi sreću, dakle i voće i povrće i meso i kruh, a sve započinje ritualnim rezanjem upravo te pogače koja je blagoslovljena, koja se donosi iz crkve, i svaki član obitelji, gosti, prolaznici, svi koji su tu trebaju dobiti komadić te pogače koja će im donijeti blagoslov za cijelu godinu. Dakle, to je ono čisto, pročišćenje, jer sami ti krijesovi, vatra donosi pročišćenje, pa preko tog pepela skaču najmlađi članovi obitelji, stoka se prevozi da bi se istjerale bolesti, sve zločesto, nečisti duhovi, zla kob, slijedi prvo ritualno umivanje i poslije toga zajedničko blagovanje dakle svega onoga – prvo blagoslovljene pogače koja treba donijeti blagostanje za cijelu godinu i što je bogatiji stol, očekuje se da će biti bogata i cijela godina. Neke skupine preferiraju da mora biti mlada janjetina, jer upravo mlado janje je simbol opet života, ono što se povezuje

uz Krista, uz Isusa, opet je to nekakav blagoslov i upravo ta janjeća krv blagoslovljena, koja se prolijeva, je žrtva bogu Isusu, janjeće meso koje svi blaguju je opet blagoslov i sreća, boljitak za cijelu obitelj. Dakle, to je ono ritualno i poanta je u tome da se poštuju ti nekakvi kriteriji dakle, pred ulaz se donosi prokuhano lišće hrasta, pa se kiti sve zelenilom, jer kako je sve okićeno, kako je sve zeleno tako će probujati cijela godina, i to šarenilo, cvijeće kojim se umivalo, svaka boja cvijeta ima svoju simboliku. Crveno da budu svi zdravi, sretni, zaštićeni, žuto da bude bogato i ta amajlija žuta boja, dakle puno zlata, puno bogatstva. Dakle svaka travka, sve to ima svoju simboliku. A sve je u principu pročišćenje i tim ritualnim paljenjem vatre, ritualnim umivanjem se smatra upravo pročišćenje i donošenje kao blagoslova za cijelu obitelj za cijelu godinu i to je nešto što se poštuje kroz cijelu godinu. A kažem, kod Lovara je poanta u tome da se pazi na te neke stvari, da žena apsolutno ne dira muškarčev šešir, recimo, jer diranje njegovog šešira koji je statusni simbol i koji je nekakav njegov kult, žena ga onečišćuje i na taj način sprječava uspješnu trgovinu. Dakle, tu se oni vežu na to nečisto-čisto i naravno uvijek se melo, čistilo, metlom se skupljalo smeće od stražnjeg zida uvijek prema izlazu. To su ti neki rituali. Koji su vezani uz čisto i nečisto.

Običaji za Jurjevo održavaju se i danas.

Da, to je recimo nešto što je ta tradicijska vrijednost i to je nešto što posebno veseli članove obitelji, ne znam je li vam rekao Goran, mi smo ovdje imali Jurjevdansko umivanje i kad smo došli, kad smo se ovdje preselili, 2010. godine je ovo službeno počelo s radom, i onda smo tek saznali da je na području Bilogore to jedna od tradicijskih vrijednosti i osnovana je udruga Bilogorski-turistički put s jednim ciljem, to je promocija Bilogore, tradicije Bilogore, bilogorskog kraja, u smislu stvaranja nekakve turističke destinacije i onda smo našli tu poveznicu tako da je to postala zajednička manifestacija. Prvi dio manifestacije je do podne, jurjevdansko umivanje, jurjevdanski zajuttrak, pa negdje do pola 12 odvija se na području Romske kuće gdje prikazujemo manjinske tradicijske običaje Roma Lovara vezane upravo uz Svetog Jurja i onda svi zajedno, gosti odavde idemo gore na vidikovac, to vam je, ne znam jeste li bili u Trojstvu, vidikovac vam je kao obnovljeni stari turski čardak, koji je bio na ovom mjestu, a služio je kao obrana ovog kraja od turskih hordi. I on je sad isto obnovljen u sklopu tog projekta Bilogorskog turističkog puta i onda se gore 2010. godine organizirana prva posveta konja. Dakle opet obnova tradicijskog običaja ovog kraja što se poklopilo s ovim tako da ispada jedna jako interesantna manifestacija jer osim obnavljanja tog starog tradicijskog običaja posvete konja, opet su se obnovile i one tradicijske seoske igre – povlačenje užeta, pa ne znam, guranje koluta, onako, nešto što njeguje tradiciju ovoga kraja i što se povezalo sa

manjinskom tradicijom. Tako da ispada jako interesantno i sve više potičemo. Ove godine je bila sedma po redu, ali zbog vremena nije bilo posvete konja, pa je samo održan ovaj prvi dio ovdje kod nas. Ali ono, zgodno je.

12.5.8. Glazba

U prethodnom dijelu rada prikazano je kako znanstvenici smatraju glazbu specifičnim elementom romske kulture. Kazivačica je objasnila koje mjesto glazba nosi u životu Roma Lovara.

*Za Lovare je tradicijski da se muškarci bave uzgojem konja i trgovinom, a onda sam ja rekla oni koji su bili manje uspješni u trgovini, oni su bili muzičari. Dakle, zabavljači. Onda su mi rekli da ne mogu tako govoriti jer onda ispada da su ovi lijeni, neradnici. Ali činjenica je da je bilo tako. Naravno oni koji su bili uspješni u trgovini su bili dobro situirani i njih su drugi zabavljali, a oni koji nisu, možda je to bila krivnja i u samoj podlozi, od samog starta, obitelj, ali oni su vrlo vrsni muzičari. Ne muzički obrazovani. Nitko od njih nema glazbenu školu. Dobro, sad već njihova djeca pojedinci završavaju glazbene škole, ali poanta je u tome da su uvijek prepoznati kao posebni talenti. To je nešto što nose genetski. Dakle, oni su s tim **rođeni**. I oni imaju toliko virtualne sposobnosti i muzički su toliko nadareni da onaj tko svira obično se to tradicijski prenosilo u obiteljima i ovdje kod nas kad dolaze na manifestacije dolaze obitelji gdje vam i djed, i sin, i unuk, i praunuk, u principu cijela obitelj dolazi i sviraju.*

Ovisno o romskoj skupini, postoje razlike u glazbi i instrumentima, a neke od njih kazivačica je objasnila, a čak postoji vjerovanje kako su Romi izradili prvu violinu. Nadalje, objasnila je taj element kulture u glazbi, kako je glazba ekspresija osjećaja i kako žive kroz glazbu.

Za Lovare je tradicijsko žičani instrumenti, za Arlije, za muslimane su tarabuka i ono što ide s tim, a za pravoslavne Rome većinom su to puhački instrumenti, i to je područje dolje, južna Srbija, Kosovo, Makedonija, oni su virtuozi u tome i to su te nekakve razlike. Ja uvijek kažem kad se organizira neki romski skup bilo bi dobro da jedni drugima gostuju jer onda je to fenomenalno. Što se tiče tarabuke muslimanskih Roma, oni imaju svoju specifičnu glazbu, specifičan način izvođenja, i to je nešto što je tradicionalno i vjerojatno je poveznica s Islamom, Turskom i sa svim onim što je tradicijski na područjima kojima su prolazili i ono što su ponijeli sa sobom. Lovari, s obzirom da su duže na ovim prostorima, mislim da su se isto

tako prilagodili većinskoj kulturi, i odlučili se za ta žičana glazbala, ali oni opet imaju nešto tradicijski vuku i ne znam da li ste znali, smatra se da su upravo Romi izradili prvu violinu i kažu da Mađarska nikada ne bi imala narodnu glazbu da nije bilo Roma. To je nešto što je ono, tradicijski nose sa sobom, a kažu da isto tako jedan dio tih žičanih instrumenata se u principu vuku iz doba budizma ono sa Tibeta, iz Indije pa prostora kroz koji su prolazili, to je bilo nešto što su sami izrađivali i na čemu su muzicirali. Znači nije nešto što su preuzeli od nekoga nego je nešto što su opet iz prirode izvukli i napravili te cimbule, ne znam, nešto što su sami proizveli i od toga napravili glazbu. I ono najbitnije, ono što javnost ne zna, svi mi uživamo uz romsku glazbu, ali romska glazba vam je u principu ekspresija njihovih **unutarnjih borbi, strahova i načina preživljavanja**. Dakle, čak i ova romska himna Gelem, gelem se ona pravilno izgovara, a svi znaju Ćelem, Ćelem, to je pjesma koja u originalu traje 7 minuta i 20 sekundi, ustvari je **žalopojka**, samo što ustvari oni na taj način izražavaju svu svoju tugu, jad, čemer, ono teško što prolaze u životu to oni ispoljavaju, bore se protiv toga pjevanjem, plesom, ono mučenjem organizma i borbom kao, i tu njihovu borbu, ekspresiju mi doživljavamo kao veselice, nešto čemu se mi veselimo zato što ne razumijemo, a u principu kada sa ide prevoditi svaka njihova pjesma, niti jedna njihova pjesma nije veselica. Svaka je žalopojka i svaka opisuje jedan segment njihovog života. Obično su to tragične situacije, ali **na taj način oni preživljavaju**.

Kazivačica opisuje kako je glazba dio romskog identiteta i kako je ona puno više od pjesme.

Oni na taj način preživljavaju. Dakle kad je najteže, kad je najgore onda krene muziciranje, ono što kažu „Cigani sviraju za dušu“. Dakle prvo i osnovno svira za sebe. To sviranje za sebe drugi doživljavaju na sasvim drugačiji način, a u principu on svira za sebe, liječi svoju dušu, a u principu naplaćuje većinskom narodu, naplaćuje svoju patnju. Razumijete? Prvo i osnovno, svi oni sviraju za sebe. Dakle, njihova egzistencija, njihov život, njihovo razmišljanje, to je glazba. **On se budi ujutro s glazbom, on zaspi sa glazbom, on je pijan kroz glazbu, on je budan kroz glazbu, on je zdrav, on je bolestan, dakle sve njegove ekspresije, sve izražava kroz glazbu**. Zato je to toliko autentično, toliko ritmično, toliko drugačije od svega ostalog. **Oni ne sviraju da bi svirali. Oni žive da bi svirali**. Razumijete? Dakle, to je njihov identitet, jer nitko ne može svirati kao oni. To je ono na što su izuzetno ponosni jer su svjesni svoje kvalitete. Naravno, komercijalizirali jesu, žive od toga, ali to je opet nekakva, što kažu, duševna hrana. Ako jesam drugačiji, i pljučeš me i ponižavaš me, ali ja ti sviram, a ti plaćaš. Razumijete?

12.5.9. Romski sud – kris

Romski sud se temelji na zajedničkoj želji da se reguliraju sporovi koji bi mogli ugroziti društveni poredak i potkopati temelje društva. Kazivačica je objasnila kako romski sud djeluje i što on znači.

Romski sud, ili kako ga zovu kris, je nešto što je specijalizirano većinom za pripadnike Roma Lovara. Dakle oni (krisari) su bili najutjecajniji članovi zajednice i kad se dogodi nekakva situacija, dakle nije tu bilo sudova, institucija, koji su donosili nekakve odluke, razrješivali situacije, već to rade utjecajni članovi Roma koji se sastaju, to obično najstariji članovi zajednice, ali oni iza sebe moraju imat tradiciju, kulturu, respekt, ugled, i njihov sud je taj koji razrješuje situaciju. Najgora stvar kod Roma je isključenje iz zajednice. Bio. Isključenje iz zajednice je bila najgora kazna, jer oni upravo zbog toga što su nisko obrazovani, što žive u skladu s tom tradicijskom kulturom, oni kao pojedinci jako teško opstaju. Dakle, ti si sam i nemaš potporu od nikoga. Ako te ne podupire vlastita zajednica, još manje će te poduprijeti većinska zajednica. I obično su takve situacije završavale vrlo kritično, odnosno, obično su počinili samoubojstvo. Jer jednostavno nisu vidjeli izlaza ili su prihvatili to pokajanja jer to izganstvo iz zajednice obično o težini čina ili je bilo kratkotrajno, ili dugotrajno ili trajno. Neki su si dali truda i prihvatili to kao vlastitu kaznu i nakon određenog perioda dolazili pred to vijeće i tražili prijem natrag u zajednicu i to bi bilo pokajanje i onda su oni postajali uzorni članovi zajednice.

U prethodnom dijelu rada objašnjen je kris, a kazivačica je dodatno pojasnila tko su bili krisari, jesu li oni bili iz ostalih skupina i tko je mogao uopće biti krisar.

Dakle, većinom su tu bili pozivani Lovari jer su se smatrali najspособnijima, najuspješnijima i onima koji mogu kao pošteno donijet odluku koja je dobra za zajednicu. Bitno je da je krisar poštovan u zajednici, dakle, onaj koji je krisar on mora imati iznimnu povijest, tradiciju, ne smije biti nekakvih problema u njegovoj obitelji, dakle to su oni koji su tradicijski uzor cijeloj zajednici. I naravno, njihov sud je bio taj koji se poštivao i to je upravo zbog čega su pozivani na tu poziciju i odgovornost. Tako da, upravo te razlike među skupinama, koliko god bilo u tim situacijama kada su se družili pa je tu bilo predbacivanja, u principu to vam je ono, kao šala. Ti si onaj, ti si ovaj, ti si ovakav, jer obično te karakteristike koje se ističu kao kad se jednima drugima rugaju, to je u principu ono o čemu zavide. Dakle, kako su Lovari u toj zajednici, oni se uvijek drže zajedno, pa drže se malo superiornije, pa su bolje obučeni, imaju malo drugačiju kulturu ponašanja, pa onda normalno da pripadnici drugih skupina lagano

provociraju ili pokušavaju se dodvoriti, ali je činjenica da ih uvijek respektiraju, pa je ovaj kris gdje su oni pokazali tu najveću čast jer su respektirali ono što su oni donijeli kao završno razrješenje, odluku.

Kazivačica je dala ekskluzivnu informaciju kako romski sud postoji i danas, iako u manjem opsegu.

Da postoji, pogotovo na mjestima gdje su veće romske zajednice, naravno da to nije u onom obliku kako je to bilo nekada, i većinom je to danas, oni su svi dovoljno materijalno osigurani da mogu određenu pogrešku platiti na korist zajednici. Nije to više tradicijski koliko je bilo prije, ali je činjenica da i dan danas u neakvoj trgovini, u neakvim međusobnim poslovima ili pogotovo ako se radi, najbitnija je čast, časti i poštenje ono što je okvir svega. Kod njih nema pisanih ugovora, riječ je ono što se poštuje i ukoliko dođe do gaženja riječi onda je i onaj tko je to napravio bezvrijedan i netko s kim se više nikada ne treba ulaziti u neakav poslovni odnos. A upravo su to te odluke koje se donose. Dakle, ako je tu bila nekakva riječ obično je to čast ne znam recimo, kad se dvoje mladih stupaju u brak, čast nevinost mlade djevojke koja ulazi u brak je vrlo bitna stavka. Dakle, ako otac garantira da je djevojka bila časna, desi se da nije, e onda se događaju situacije gdje se saziva to vijeće i gdje se donosi odluka na koji način će se nadoknaditi šteta i sramota. Onda je to većinom u novcu ili u zlatu, u neakvom odrađivanju, neakvih usluga, ali poanta je u tome da javnost mora saznati da nije bilo časno, da nije bilo kako je dogovoreno i onda ta obitelj nema onaj ugled koji je imala, poanta je u tome da je uvijek ugled ono nešto najbitnije, najgora stvar – nisu oni izopćeni iz zajednice, ali im je ugled snižen i ona više nije u poziciji da može birat ženika niti da se udaje onako kako je ona htjela i obično to onda su svadbe manjeg opsega ili jednostavno nešto što ne zaslužuje pažnju javnosti. Dakle, zajednice. Dakle to su te neakve situacije. Ili ako prevara je – obično se radi o prevarama. Dakle ono, jedno je dogovoreno, jedno je rečeno, a rezultat je bio drugačiji. E tu se onda poziva i saziva taj sud koji donosi odluku koja se tiče cijele zajednice. Jer na taj način se srozava ugled zajednice.

Na području Bjelovara dugo nije bilo romskog suda, ali bio je jedan koji je ukratko kazivačica opisala.

Pa dobro na ovom području se to već jako dugo nije desilo, ali znam da je bila jedna poslovna situacija i tada su došli krisari, ali to su bili utjecajni Romi Lovari i to iz država svijeta, znači nisu bili oдавde jer uvijek se pozivaju sa drugog područja.

Ovdje je jedan koji je interni i koji treba prezentirati cijeli slučaj, a oni koji donose odluku naravno da nisu članovi te zajednice nego članovi koji su došli s drugog područja i koji su dakle neutralni i koji trebaju donijet krajnji sud, ishod. Kao kad pozovete, ne znam, kriminalno događanje na području Bjelovara, ali se sudi u Zagrebu koji donosi krajnju odluku.

To su stvari o kojima se ne priča, ovo je tek interno da imate informaciju da to još uvijek postoji.

Kao što je u prethodnom dijelu rada opisano, zajednica može prisustvovati romskom sudu jer se to izravno tiče nje i časti cijele zajednice.

Da, to je predviđeno što ih je više, u principu, na taj način cijela zajednica je upućena u slučaj. Ako se radi o slučaju koji je bitan za cijelu zajednicu. Ja nisam nikada bila. Obično vam tamo idu muškarci, žene rijetko, ali uvijek su negdje prisutne i u principu uvijek je žena negdje u pozadini. Manje-više uvijek zbog žena dolazi do kriza.

12.5.10. Obitelj

U prethodnom dijelu rada prikazano je kako se znanstvenici slažu kako je obitelj u romskoj kulturi svetinja i važan element kulture, pogotovo što se kultura prenosi upravo u obitelji, jer je to jedino mjesto gdje se ona njeguje s obzirom da su svugdje drugdje oni drugi i drugačiji.

Obitelj ima najbitniju ulogu, obitelj je tradicijska vrijednost i to je nešto što je svetinja, u što se ne dira. Glavni lik obitelji je muškarac, prezentiran u javnosti. Dakle on je glava obitelji, na osnovu njegovog vanjskog izgleda, odjeći nakita, šešira, cipela, određuje se status cijele obitelji i cijele zajednice i njegov osobni status, ali u principu žena je ta koja je hraniteljica, koja je čuvarica obitelji, koja pazi na djecu, koja stvara kult svog muškarca, dakle glave obitelji, i ona je ta koja u principu pozadina cijele obitelji. Ali obitelj je svetinja i obitelj je nešto što je zaštićeno i što je smisao života u romskoj tradiciji. Jer ako nemaš obitelj, ako nemaš djecu, onda si ti bezvrijedan, ako nemaš nasljednika. To je ono što je osnova.

12.5.11. Uloga djece

Obitelj je svetinja, a djeca su nasljednici i na njih se prenosi kultura. Također, kazivačica objašnjava kako je odgoj u romskim skupinama različit, i kako neke skupine imaju drugačije viđenje odgoja od većinskog naroda, što se onda često drugačije tumači.

*Svaka skupina ima svoje tradicijske vrijednosti, i tu se razlikuje i odgoj i stav prema djeci. Kod Lovara, djeca su bogatstvo, djeca su nasljednici, djeca su ono što ostaje iza gazde i sve svoje znanje, sve svoje sposobnosti, sve svoje bogatstvo je nešto što će oni naslijediti. Tako ako ste primijetili na slici (u Romskoj kući), žena udovica, odnosno udata žena vrlo rijetko ima zlato na sebi ima zlato na sebi. Ona ima bisere ili neki plemeniti kamen jer sve zlato, sav nakit ostavlja nasljednicima, daruje djecu. Ili daruje svoju djecu prilikom udaje, ili daruje snahu kad dolazi u obitelj, ili daruje sina kao statusnog nasljednika, dakle, u lovarskoj tradiciji je malo drugačiji odnos u odnosu na ostale skupine. Djeca se ne izrabljuju nego participiraju u obiteljskim aktivnostima, u obiteljskoj tradiciji, sve ono dobro pozitivno bogato, ostavlja se djeci. Ali od njih se očekuje poštenje, očekuje se poštivanje, tu se točno zna, određeni su odnosi, dakle ono, mlađi poštuju starije, mlađi slušaju starije, doživljavaju ih kao uzor i jednostavno stasaju i danas sutra svojim načinom života njeguju obiteljsku tradiciju. A imate romskih skupina koje se bave raznoraznim poslovima i naravno da je nenamjerno, ali očekuju od djece isto da doprinose, da zarađuju, da participiraju i nekad se zna desiti da to ode i u izrabljivanje, i **tako to drugi doživljavaju**, a oni to smatraju normalnim, i smatraju da je to dobro za njih i na taj način ih odgajaju da oni već od malih nogu razmišljaju sami o sebi, skrbe sami za sebe i u neakvoj dobi što je za većinski narod još uvijek doba djetinjstva, kod njih je to već doba zrelosti gdje oni moraju sasvim drugačije razmišljati i njegovati nekakvu obiteljsku tradiciju što znači i participirati u svim poslovima odnosno zarađivati i donositi u obitelj.*

U obitelji je žena zadužena je generacijski prijenos kulture.

Uvijek je ženski dio obitelji onaj koji je vezan uz djecu. Znači, one su zadužene za prenošenje tradicijske kulture, ali i muškarac je taj koji mora prenijeti čast, poštenje, ugled, dakle onaj dio koji je njegova dužnost, naravno da on prenosi na potomke i uvijek se, uvijek je bilo u principu da je muškarac više privržen muškoj djeci jer ih smatra svojim nasljednicima, a ženska djeca je nešto što će dati u drugu obitelj i tu je žena zadužena za čast, za poštenje, za moral i on je tu samo support (podrška), dakle ona ima odlučujuću ulogu.

S obzirom da su se Romi Lovari asimilirali sa stanovništvom s kojim žive na određenom području, kazivačica primjećuje poistovjećivanje sa kulturom većinskog naroda i gubitak nekih elemenata romske kulture.

To je ono što smo rekli na početku, u principu Romi Lovari na ovom području žive stoljeće, dva stoljeća i normalno da se poistovjećuju. Vanjski dakle oni se žele prilagoditi, i prihvaćaju kulturu, običaje, tradiciju, a svoju tradicijsku kulturu njeguju unutar svoja četiri zida to je ono što sam rekla. I naravno da na taj način polako gube identitet, gube tradicijske vrijednosti, ostaje nešto od toga, ali to je znatno manje od onoga kako bi to izgledalo da je to većinska zajednica koja je okupljena na jednom mjestu i koja normalno može živjeti svoju tradiciju, svoju povijest i svoju kulturu jer ako ste vi, zbog toga što ste drugačiji, zato što pjevate, zato što plešete, zato što imate drugu boju kože ubijeni, onda normalno da ćete sa skepsom ubuduće upravo to prikazivati javnosti ili tako se ponašati jer se uvijek bojite za vlastiti život.

12.6. Religija i vjerovanja Roma

S obzirom da se Romi asimiliraju sa većinskim stanovništvom prostora na kojem žive, tako i preuzimaju i religiju i zbog toga različite romske skupine imaju drugačiju vjeroispovijest. Kazivačica objašnjava kako su Romi Lovari u Hrvatskoj većinom katolici.

Lovari u Hrvatskoj su većinom katolici, u Srbiji su pravoslavni jer kažem, oni se manje-više identificiraju s većinskim narodom područja na kojem žive i polako preuzimaju svoje osnovne karakteristike, a svoje tradicije njeguju unutar svoje obitelji.

U nastavku kazivačica objašnjava koje svece i blagdane Romi slave i štuju.

U principu svaka obitelj ima nekakve svoje svece. Obično se uzima za nekakvog sveca zaštitnika nekakav bitan događaj unutar obiteljske tradicije, ili rođenje djeteta ili nekakva tragedija, ili nešto jako pozitivno ili nešto jako negativno se uzima kao sudbina, kao nekakvo predskazanje svetac koji treba štititi. Tako da vrlo često unutar lovarskih skupina na ovom području slavi vam se ili Sveti Antun ili Sveti Vid. Recimo Sveti Vid je karakterističan za područje Pitomače za Kalderaše zato što oni su ti koji su često na putu, bave se trgovinom i kod njih je Vid vrlo bitan i Sveti Vid je njihov zaštitnik jer uz pomoć vida, dalekovidnosti, i njega kao zaštitnika mogu bolje prodati, mogu bolje trgovati i taj dan je kad se svi okupljaju u

Pitomači, znači svi dolaze u svoje kuće, iznose sve bogatstvo, čišćenje, u principu ono što ste rekli čisto-nečisto, prije svakog velikog blagdana, prije svakog velikog događanja unutar obitelji obavezno je čišćenje kompletnog doma čišćenje stvari, čišćenje osoba, jer na taj način možete proslaviti nešto veliko, veličanstveno, jedino ako ste čisti. Dakle, to je ono što je tradicijski. A, dakle, blagdan Svetog Antuna, Svetog Vida, naravno Božić, Nova Godina, i najpoznatiji, najčešće kojeg poštuju svi Romi, Lovari posebno, ali i svi Romi, je blagdan Velike Gospe. Dakle, Veliku Gospu kao majku Isusa doživljavaju kao vlastitu majku, kao zagovornicu, kao zaštitnicu, i neovisno o tome na kojem mjestu i gdje se nalaze, oni u Hrvatskoj dolaze na Mariju Bistricu poklonit se, donose velike svijeće na blagoslov koje onda odnose svojim kućama i koje koriste prilikom svake velike obiteljske svečanosti, pale ritualno i to im služi kao zaštita kroz cijelu godinu. To su neki najvažniji blagdani. Inače romske skupine u Hrvatskoj vam slave Erdelezi, ili Đurđevdan je ustvari pravoslavno Đurđevo, koje je obično 6. maja svake godine i ono je internacionalni praznik svih Roma. Zato što je on općenito uzet kao praznik, taj Erdelezi/Đurđevdan je nešto što je većinski narod opet obilježio kao tradicijski vezano uz Rome.

Dakle Lovari u Hrvatskoj slave s obzirom da su većinom katoličke vjeroispovijesti, slave Jurjevo, dakle Đurđevo, ali katoličko 23. travnja. A sve ostale skupine slave Erdelezi ili Đurđevdan koji je poveznica i sa islamom i sa pravoslavljem vjeroispovijesti 6. maja.

U razgovoru sa kazivačicom autor je saznao i za romskog sveca Ceferina Gimenez Malla kojeg je kazivačica objasnila.

Sv. Ceferino Gimenez Malla je prvi romski svetac i to je u principu dokaz da je već tradicijski u povijesti da su Romi bili bliski vjeri i da su poštivali Boga, tako da je on proglašen prvim svecem i u varaždinskoj županiji mislim da je ove godine obilježena prva proslava upravo dana njegove smrti.

Taj svetac je španjolskog porijekla i kažu da je živio, u principu je umro mučeničkom smrću zato što se nije želio odreći Boga, i onda je kasnije proglašen svecem jer je svojim načinom života pokazao da je odan vjeri. Romi ga poštuju i doživljavaju ga kao svog zaštitnika i ponosni su na to što imaju svog sveca.

12.6.1. Talismani, amajlije, zlato

Kao što je navedeno u prethodnim dijelovima rada kako postoje mnoge legende o porijeklu Roma, a pogotovo legenda da su potomci stanovnika Atlantide gdje se štovao bog Sunce, i zbog toga nose mnogo zlata, kazivačica je objasnila kakva vjerovanja kod Roma Lovara postoje vezana za talismane, amajlije, zlato i ostale stvari.

Vrlo često nose danas. Sve je povezano uz vjerovanja, uz praznovjerje, uz sreću, i sve ono što može doprinijeti da bude bolje, da bude zdravo, da bude zaštićeno - to je psihološki fenomen, ne – ono što vjeruješ, to ti se na kraju desi. Tako da vrlo često imaju pored sebe amajlije za zaštite, ili doživljavaju određeni predmet.

Obično je zlato, i obično imate nasljedni efekt – ono dakle, baka djed uvijek daju kao poklon unuku, sinu ili ne znam, ljubimcu u obitelji, prenose kao svoju zaštitu ili mu daju određeni predmet koji mu poklanjaju kao zaštitu koju treba čuvati i koja će ga pratiti, želi mu sreću, blagoslov, zdravlje u životu uz taj predmet i onda to ovaj nosi uz sebe kao neku zaštitu, što mu donosi sreću. Tako npr. fenomen potkove isto tako – kod muškarca Lovara vrlo često ćete naći kao broš, kao amajliju, kao zaštitu, ili broš ili bilo kakav predmet u obliku potkove koju nosi kao amajliju za sreću. Kod muškarca Lovara isto tako imate džepni sat. To je bio statusni simbol. Džepni sat je uvijek na zlatnom lancu i nosio se na prsluku koji je bio donji dio odjeće i to je nešto što je nasljedno, ono što su svom sinu ili onome koga su smatrali da je njegov nasljednik poklanjali i ovaj je to onda čuvao kao amajliju. Dakle, postoji taj fenomen. Oni imaju i neke druge stvari – ili nose crvenu trakicu, ili neke koralje, uglavnom ili je crveno ili je zlatno, mora biti plemeniti metal, i mora biti nešto što je u skladu s tradicijom.

12.6.2. Homanipe / Romanipe

Homanipe znanstvenici opisuju tradicionalni romski zakon i romski sistem pravila i vrijednosti za obrazac nacionalnog identiteta. Osim što je kazivačica objasnila pravi izgovor za taj pojam, objasnila je i homanipe u stvarnom životu.

To su nekakva nepisana pravila ponašanja koja su tradicijska vrijednost unutar romske zajednice. Samo, romanipe je opet na muslimanskom ili arlijskom odnosno pravoslavnom, a na lovarskom je to homanipe. Jer kod Lovara je hom di je rom, i nije romanipe jer je to pojednostavljen, nego je homanipe. Nepisani zakoni unutar romske zajednice. To su nekakve

tradicijske vrijednosti koje se njeguju. U odijevanju, u načinu ponašanja, u odnosu prema starijima, u odnosima prema vjeri, prema bogu, sve ono što žive.

Kult starih

Dakle, naravno da se vremena mijenjaju, ali inače u romskoj tradiciji nikad djeca nisu napuštali roditelje, dakle prepustili ih sudbini. Ono u stilu ako je bolestan, ako je star neće ga sigurno smjestiti u dom nego će se brinut o njemu kao što se on brinuo o njemu dok je bio dijete. Dakle to su te nekakve tradicijske vrijednosti i ono što sam rekla u principu neovisno o tome koliko su daleko, koliko su stariji, roditelj je roditelj, baka je baka, djed je djed, njihovo mišljenje se cijeni, naravno u današnje vrijeme naravno da neće postupiti onako kako oni kažu, ali će ga saslušati i neće ništa napraviti bez da se konzultira, savjetuje, i nešto je do čega se drži. To su određene uloge – najmlađi-najstariji.

Pralipen

E sad, imate ono što je strogo rodbinski, a imate ono što je jednostavno stečeno. Znači zna se desiti da unutar zajednice imaju rođena braća koja se ne podudaraju ili se ne slažu, ali zato ima nekoga iz zajednice koga je prepoznao, s kojim je istomišljenik, pa čak njega poštuje poput rođenog brata. Što znači da svi pripadnici zajednice sebe doživljavaju kao braću, kao zajednicu, nema izdvajanja, nema pojedinaca i jedni drugima su korekcija, jedne druge odgajaju, jedni druge uče i žive povezano. I čak neke skupine sebe nazivaju pralipen, bratstvo. Ne nazivaju se kao zajednica nego bratstvo. To je to. U principu to je ono što vam govorim, u principu sve se svodi na tu nekakvu intuiciju, na osjećaje na poštenje, na iskrenost i naravno oni koji su iskreni drže se zajedno, oni koji su neiskreni koji su nepošteni nisu u toj zajednici.

Na kraju kazivačica objašnjava kako je homanipe način na koji Romi žive i gledaju na svijet.

Poanta u tome je da se sve svodi na osobnost i na stav prema životu i na kraju stav prema životu, osobnost je ono što definira i sudbinu. Ako ste vi neiskreni, nepošteni, ne poštujuete starije, ne komunicirate ne poštujuete brata i sestru, normalno da skupljate neku negativnu energiju, kod njih se to kaže prokletstvo. Ako ne poštuješ svoga, ne voliš svoga, kako ćeš drugoga? Dakle, sve to na kraju si izopćen, na kraju si poseban, na kraju si drugačiji, na kraju si jadan jer si sam. Tako da to je to.

12.6.3. Pojam čistoće – mahrima

U prethodnom dijelu rada spomenut je skup pravila i zabrana od kojih se mnoga odnose na čistoću i pojam čistoće. Većina pravila temelji se na dihotomiji između čistih i nečistih osoba i predmeta i između načina ponašanja koji omogućuju održavanje stanja čistoće i načina ponašanja koje nosi opasnost da će ih uprljati i učiniti nečistim. Niz tih pravila temeljno je načelo podjela i distinkcija u zajednici, a primarna distinkcija je ona između romskog i neromskog svijeta. Kazivačica opisuje pojam čistoće u lovarskoj tradiciji.

Kod Lovara imate laši i bilaši ring. Laši ring je dobra strana. Bilaši ring je loša strana. Obično se sve vezano za desnu stranu naziva laši ring. Sve vezano za lijevu stranu bilaši ring. Odnosno čisto-nečisto. Ovisno kako koja skupina prezentira. Sve što je s desne strane, sve što je laši ring, je od Boga. A sve što je nepoznato, što je drugačije, smatra se s one strane na lijevoj strani, bilaši ring. E sad, tu možete konkretno, recimo nekakve banalne situacije – žena uvijek ide s lijeve strane jer se smatra u romskoj tradiciji da je zločesta, došla od vraga. Hahaha. Mislim, to je šala, poštapalica i zato recimo ono što je po meni najsimpatičnije je – mlada neudata djevojka vam nosi maramu prebačenu preko desne strane što označava njenu nevinost, čistoću, spremnost za brak. A kad se uda, onda nosi ili svezanu maramu oko vrata ili nosi maramu preko oba ramena, a kad je udovica onda je vrlo često marama na lijevoj strani. Ako razumijete, s desne strane kao mlada neudata djevojka dok je čista, nevina, dok je još kao časna, marama je na desnoj strani. To je laši ring. I stoji ocu s desne strane. A kad se uda, odnosno kad ima svog muškarca, onda se obično nalazi s lijeve strane muškarca, i ocu stoji s lijeve strane, jer je sad drugačija, sad je svoja i sad je već ono što kažu onečišćena i onda je s lijeve strane. Isto tako i marama na njenom ramenu je s lijeve strane što označava da je ona udata, zauzeta, i da je zabranjena za druženje. Jer po romskoj tradiciji žene su se uvijek držale ženskog društva, a muškarci muškog društva i bilo je nečasno da sama žena bude u društvu muškaraca. Druga stvar je ako je skupina žena pa se zajedno druže i kod Lovara nemate podijeljeno muško žensko, nego kad je druženje ili slično tu su obitelji zajedno. U nekim romskim skupinama imate strogo odvojeno da su muškarci na jednoj strani, žene na drugoj strani i nema međusobne komunikacije. Tako to su te neke posebnosti.

Pojam čistoće kod prehrane razlikuje se od skupine do skupine, a kazivačica objašnjava situaciju kod Roma Lovara.

Ne znam kako kod drugih skupina, to su tradicijske vrijednosti koje su izraženije kod nekih drugih skupina. Recimo ovo je kod muslimanskih Roma, oni imaju određene, oni ne jedu

svinjetinu, piletina je manje zastupljena, ali u nekim segmentima obiteljskih okupljanja ne jede se piletina, jede se samo posna hrana, dakle, to je nešto što je više izraženo kod pripadnika muslimanskih ili pravoslavnih Roma. Pravoslavni opet imaju tradicijske vrijednosti koje su vezane uz pravoslavlje. Kod Lovara nema toliko izraženo čisto nečisto što se tiče hrane. Jedino što je kod Lovara bilo zabranjeno to je konjsko meso. Mislim, što je bilo logički zato što je to bila njihova tradicija. Oni su mogli prodavati konje drugima za meso, ali unutar svoje obitelji nikad nisu konzumirali konjsko meso, konjsku salamu i slično, osim ako im nisu podvalili, ali tradicijski osim što je konj bio sredstvo za trgovinu, on je bio i kult obiteljski. Uvijek je bio jedan konj ljubimac, koji se generacijski prenosio, koji se nasljeđivao, dakle to je cijela priča, kult konja je kod Lovara nešto ekstra, i čistoća se kod njih odnosila više na unutrašnjost kuće, na odjeću, na nakit i na način na koji su živjeli.

12.6.4. Sudbina

Kazivačica objašnjava kako je sve u romskom životu povezano, ne možemo razgovarati o jednom običaju bez drugog, sve se isprepliće.

Osnovna komponenta romske tradicije je sreća. Sreća je usko povezana uz sudbinu. Otuda i crvena boja kao tradicijska boja u romskoj nošnji, tradicijskoj kulturi. Dakle, sudbina je usko povezana sa svim ovim komponentama koje sam nabrojala, i zlato, i crvena boja, i vjerovanja, i predrasude, sve je to nešto što je podređeno nekakvoj sreći, uspjehu i tradicijskoj kulturi. To na kraju rezultira sudbinom. Naravno da, s obzirom da su bili nisko obrazovani, da su živjeli u skladu s prirodom, da su poštivali prirodne mijene i ono što kažu da su bogobojažni. Ono što kažu da su Romi nevjernici, da ne idu u crkvu, to je apsolutno, to jest ispravno teorijski, no međutim nije ispravno da su nevjernici, da ne poštuju Boga, da su ne znam, krivovjernici, jer oni žive jako bogobojažno. Ali boga oca doživljavaju kao svoga praoca, kao nekoga tko je stalno prisutan, tko je uvijek uz nas, i koji sve vidi i sve zna i njima ne treba posrednik da bi razgovarao s svojim bogom ocem. Dakle tu je institucija crkve malo isključena. Dakle, oni ne smatraju da njima treba velečasni koji bi ih ispovjedio i njima ne treba crkva da bi otišli tamo i molili se jer bog je sveprisutan, sve vidi sve zna, sve kažnjava ili nagrađuje, ovisno o tome kako se u životu postaviš i kako se ponašaš. Tako da, sudbina je nešto što sam sebi krojiš, nešto su ti priskrbili drugi, tvoji preci su živjeli na određeni način pa su nešto zaradili što ti odrađuješ, i sam si si najviše odgovoran zbog svog odnosa prema bogu, prema životu, prema prirodi, prema ljudima, što rezultira tvojom sudbinom na kraju.

Dakle, strašno vjeruju u sudbinu, vjeruju u sreću, crvena boja, zlato su stvari koje doživljavaju kao amajliju, kao zaštitu od zlih sila, od nečastivoga, od predrasuda, od svega onog lošeg. Zato vrlo često crvene uzice, crvena odjeća, šarenilo, tradicijski kroz povijest Romi čak ni na sahranama nisu nosili crno, danas se stvari mijenjaju, ali u tradicijskoj kulturi crna boja je bila zabranjena. Mislim, zabranjena, to je nešto što se totalno izbjegavalo. Čak i na sahranama, to su bile ugasle boje, ali vedre boje. Dakle nešto, jer oni smrt ne doživljavaju kao kraj. Oni smrt doživljavaju kao susret s bogom ocem, ti konačno ideš na sud koji će te ili će te nagraditi ili će te kazniti, ovisno o tome kako si živio.

12.7. Odijevanje

S obzirom da među romskim skupinama postoje mnoge razlike, kazivačica je objasnila na koji način se Romi Lovari odijevaju i je li to dio romske kulture i načina života.

Postoje razlike među skupinama. Dobro tradicijska se naravno polako gubi, ali nekakve tradicijske vrijednosti kod Lovara su ove. Žena Romkinja nikad nije bila u hlačama i nikad nije bila u kratkoj suknji jer je tradicijski žena kod Roma je prvo majka, a onda žena. Tradicijski se smatra gornji dio ženskog tijela nema veze sa seksipilom, sa erotikom – to je majčinski dio. I zato je u doba Dubrovačke Republike ako je bilo nekakvih netrepeljivosti to su bile zato što su Romkinje hodale relativno otvorene, znači veliki dekoltei, bez problema su se prale na javnim česmama, dojile dijete na javnoj površini, što je recimo za većinski narod bilo malo nepristojno, odnosno neprihvatljivo, ali poanta je bila u tome što oni na taj način to doživljavaju. U gornjem dijelu žena je isključivo majka, hraniteljica i tu ništa nije sporno jer je to sve prirodno i normalno. Ali donji dio tijela – dakle od pasa na dolje, uvijek je bilo pokriveno i to je bilo nekoliko slojeva – ima to svoju i logičku podlogu, ali poanta je da je tradicijski donji dio tijela ono što je erotično, što je seksipil i ono što je predviđeno samo za svog muškarca. Dakle, prema romskoj tradiciji, kad je žena pokazivala gležanj, to je bio način zavodjenja, to je bio dio seksipila. Ako je podizala suknju iznad koljena, ona je to bilo prilično nemoralno i nisko, a da ne pričamo o ostalom. Ako je to bilo poslovno, što kažu da bi se zavela većinski narod, onda je to bilo tolerirano, jer je to bio način zarade, ali prema romskoj tradiciji zadizanje suknje iznad gležnja je seksipil, erotizam, a iznad koljena je bilo bezobrazlog, dakle nemoral jer je donji dio tijela isključivo ono što ženu čini časnom, poštenom i to je bio u principu zaštićeni dio što je bilo nešto što se nije pokazivalo javnosti. Romkinje su većinom bile bose, vrlo rijetko su imale obuće, najčešće se to bile pripadnice

Roma Lovara, a radilo se o obući koja je bila visoke kvalitete i koja je bila statusni simbol što znači da su se ručno izrađivale, da su se ukrašavale zlatom, plemenitim kamenjem i bile su statusni simbol. Koliko je bila bogata obuća, odjeća, toliko je bila bogata obitelj i koliko je bilo dukata u pletenicama, dukata u remenju, dukata u nakitu sve to je bilo u principu znak položaja, znak imućnosti, i naravno pripreme za udaju, odnosno za ulazak u drugu obitelj. Za pripadnike muslimanskih Roma, tradicionalno su dimije, žene ne nose haljine nego dimije što je opet poveznica sa neakvom muslimanskom vjeroispovijesti sa Turskim hordama. Oni se kreću srednjim dijelom, dolaze sa Turskim hordama na ovo područje i zadržavaju tu tradicijsku kulturu islama, dimije, nekakve prozirne svilene papučice, obično su to bile natikače, i uvijek je bio otvoren srednji dio tijela. Dakle vidljiv trbuh. Kod Lovara, apsolutno nije bio vidljiv trbuh kod žene jer je to već jedan dio koji pripada donjem dijelu tijela i on se ne pokazuje. Znači može biti dekoltirano, prozirno, ali ne može biti ništa od tijela vidljivom.

13. ZAKLJUČAK

Ragib Seferović, Rom koji je napisao knjigu *Prošlost, sadašnjost i budućnost Roma*, kaže kako se „*Romi diljem svijeta žele izboriti za život dostojan čovjeka, smatrajući da su to i zaslužili. Iako nikad nisu imali političke interese, uvijek su bili izloženi političkoj nesnošljivosti. To dokazuje povijest kroz koju su Romi sustavno proganjani, a nerijetko i životno ugrožavani. Česti bjegovi u njima su razvili strah i nepovjerenje prema neromima i osjećaj vlastite različitosti koji je potpuno onemogućio praćenje i sudjelovanje u suvremenim tokovima života. O njima se u javnim medijima ne raspravlja, a njihovo postojanje vjerojatno se ne bi niti primijetilo da nisu prosjaci na ulicama svjetskih metropola*“¹²⁹.

S obzirom da su vjekovima živjeli u različitim državama, tijekom neprestanog prilagođavanja i brige za preživljavanje stvorili su raznoliku kulturu i jezik koja predstavlja bogatstvo koje se treba njegovati, ali i prikazati u pravom svjetlu kako bi svi mogli u njemu uživati, i Romi i neromi.

Ovaj rad želio je upravo to – prikazati dio romske kulture znanstvenoj i ostaloj populaciji kako bi bolje upoznali tu kulturu i uživali u njoj. Prvi dio rada bavio se teorijskim prikazom Roma iz literature koja je istražena. Prikazana je opća povijest Roma i selidbe, legende, romska populacija, kultura i običaji Roma, religija, socijalni i gospodarski ustroj te kulturni i etnički identitet. S obzirom na migracije i život u različitim zemljama, postoje brojne romske skupine, a u istraživačkom dijelu rada prikazan je život, kultura i identitet Roma Lovara u Hrvatskoj, koji se smatraju autohtonim hrvatskim Romima jer su se prvi doselili na područje današnje Hrvatske u 14. stoljeću što dokazuju arhivski spisi Dubrovačke Republike. Danas, Romi Lovari su jedna od osam skupina koje žive na prostoru Republike Hrvatske, a koje se međusobno razlikuju po kulturi, jeziku i religiji. Prikazana je povijest Roma Lovara od njihova doseljavanja na prostor današnje Hrvatske, stradanja za vrijeme Drugog svjetskog rata, osnivanje političke stranke nakon Domovinskog rata kako bi se pozicionirali među ostalim stanovništvom u Hrvatskoj te osnivanje udruge kojom prezentiraju svoju kulturu i identitet s obzirom da nakon Domovinskog rata i doseljavanjem drugih romskih skupina prelaze u manjinu jer se njihova kultura razlikuje od novodoseljenih skupina zbog asimilacije s većinskim stanovništvom, a sada postaju *manjina u manjini* jer su Lovari u svijetu najbrojnija skupina, te je lovarski jezik standardni romski jezik, a u Hrvatskoj su najmanja

¹²⁹ Usp. Seferović, Ragib: *Prošlost, sadašnjost i budućnost Roma*. Zagreb, Unija Roma Hrvatske, 1999, str. 1-3

skupina što dovodi do toga da se ostale skupine koje su brojčano jače nameću kao nositelji kulture Roma u Hrvatskoj, ali i vidljivosti i značenja u društvenom, političkom i javnom okviru. Osim toga, zbog stradanja i malobrojnosti, događa se da Romi Lovari pomalo gube svoj identitet čime postaju još manje vidljiviji. S obzirom na ovu situaciju, Romi Lovari osnovali su udrugu s ciljem očuvanja tradicije, jezika i običaja Roma Lovara te je u radu naveden rad te udruge sa najvećim projektom – Romska kuća. Za ovaj projekt i ideju zaslužna je obitelj Đurđević koja se generacijama bavi očuvanjem i održavanjem identiteta Roma Lovara u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji, te ovaj rad donosi pogled i osjećaje osoba koje sudjeluju u tim projektima. Na kraju rada nalazi se prikaz kulture Roma Lovara iz usta kazivačice, pripadnice romske zajednice, što predstavlja ekskluzivne podatke o životu, kulturi i običajima Roma Lovara u Hrvatskoj.

Kao što je napomenuto na početku rada, autor je započeo pisati ovaj rada sa pitanjem što to znači biti Rom. Na kraju rada i istraživanja, autor je osim znanstvene, došao do osobne satisfakcije. Jer, što znači biti Rom?

Biti čovjek. Najkraće. Oni sebe tako doživljavaju. Ako si Rom, prvo si čovjek. A sve ostalo je ono što je nadodano ili ono što je društvo napravilo od tebe. Ili te doživljavaju sa predrasudama ili te ponižavaju ili te uzdižu, kod njih je biti Rom znači biti čovjek. Jer oni sebe tako nazivaju. E sad svatko sebi tumači što znači biti čovjek. Jer prvo i osnovno je zato što oni, oni što pokušavaju, ništa drugo ne traže, samo da ih se doživljava ravnopravno. Prvo smo ljudi, a onda smo sve ostalo. A njih nikako da prihvate kao ljude, već kao nešto drugo, drugačije. Ili si čovjek ili nisi čovjek¹³⁰.

¹³⁰ Kazivačica

LITERATURA

DEMIR, Ljatif. 2010. „Romski jezik“. U *Jezik, historija i kultura Roma*, Sarajevo, Udruženje Kali Sara - Romski informativni centar.

DRAGANIĆ, Dragica. 1991. „Mi nismo Cigani, ali oni drugi jesu gadže“. U *Simboli identiteta (studije, eseji, građa)*, Zagreb, Hrvatsko etnološko društvo

DRAGUN, Maja. 2000. *Podrijetlo, mitologija i vjerovanja Roma*, Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

ĐURĐEVIĆ, Goran. 2009. *Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma – Lovara*. Bjelovar, Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma.

ĐURIĆ, Rajko. 1987. *Seobe Roma : Krugovi pakla i venac sreće*, Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod.

FONESCA, Isabel. 2005. *Sahranite me uspravno : Cigani i njihov put*, Zagreb, Naklada Fonesco.

HRVATIĆ, Neven. 1998. „Kultura i izobrazba Roma“. U: *Romi u Hrvatskoj danas : Zbornik izlaganja i rasprava : okrugli stol održav 26. i 27. lipnja 1997. godine*, ur. Dušanka Pribičević-Gelb. Zagreb, Centar za direktnu zaštitu ljudskih prava.

LIÉGOIS, Jean-Pierre. 2009. *Romi u Europi*. Zagreb, Ibis grafika.

MIŠETIĆ, Anka. 2005. „Sociokulturna obilježja romskoga stanovništva“. U *Kako žive hrvatski Romi = How do Croatian Roma live*. Ur. Maja Štambuk, Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Narodi Europe. 1997. Priredio Felipe Fernández-Armesto, Zagreb, Naklada Zadro.

Nacionalne manjine u Hrvatskoj, dostupno na: <http://www.nacionalne-manjine.info/manjine.php> (5.5.2016.)

PETROVSKI, Trajko. 1997. *Etničke i kulturne značajke Roma u Makedoniji*, doktorski rad, Zagreb.

POKOS, Nenad. 2005. „Demografska analiza Roma na temelju statističkih podataka“. U *Kako žive hrvatski Romi = How do Croatian Roma live*. Ur. Maja Štambuk, Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

POSAVEC, Koraljka. 2000. *Sociokulturna obilježja i položaj Roma u Europi – od izгона do integracije*, Filozofski fakultet, Zagreb.

Romi Lovari – izvorni hrvatski Romi, dostupno na: <https://robertinacuhnil.wordpress.com/tag/romska-etno-kuca/>, (13.6.2016.)

Romska kuća, Bilogorski turistički put, dostupno na: http://bilogorski-turisticki-put.hr/?page_id=134 (27.6.2015.)

Romska kuća, Turistička zajednica Bjelovarsko-bilogorske županije, dostupno na: <http://www.tzbbz.hr/turisticka-ponuda/bjelovar/romska-kua> (27.6.2015.)

SEFEROVIĆ, Ragib. 1999. *Prošlost, sadašnjost i budućnost Roma*, Zagreb, Unija Roma Hrvatske.

ŠAKAJA, L. & Šlezak, H. 2013. The romani ("gypsies") in the social space of post-socialist countries: the example of Croatia // The overarching issues of the European space : Strategies for Spatial (Re)planning based on Innovation, Sustainability and Change = Grandes problemáticas do espaço europeu : Estratégias de (Re)ordenamento Territorial num Quadro de Inovação, Sustentabilidade e Mudança / Pina, Helena ; Martins, Felisbela ; Ferreira, Cármen (ur.). Bucarest : Milena Press.

ŠTAMBUK, Maja. 2005. „Naseliti se i ostati svoj“. U *Kako žive hrvatski Romi = How do Croatian Roma live*. Ur. Maja Štambuk, Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

ŠTAMBUK, Maja. 2005. „Obilježja romskih obitelji – kućanstava“. U: *Kako žive hrvatski Romi = How do Croatian Roma live*. Ur. Maja Štambuk, Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

ŠUĆUR, Zoran. 2000. *Romi kao marginalna skupina*, Zagreb.

TODOROVIĆ, Dragan: *Kulturni identitet Roma*, Univerzitet u Nišu

VANTIĆ-TANJIĆ, Medina. 2008. *Istorija, kultura i tradicija Roma*, Tuzla, Bospo.

KULTURA I IDENTITET ROMA LOVARA U HRVATSKOJ

SAŽETAK

Ovaj rad obrađuje temu života, kulture i identiteta Roma Lovara u Hrvatskoj. Prvi dio bavi se teorijskim prikazom Roma temeljenim na dostupnoj literaturi. Prikazana je opća povijest Roma i selidbe, legende, romska populacija, kultura i običaji Roma, religija, socijalni i gospodarski ustroj te kulturni i etnički identitet. Drugi, istraživački dio rada bavi se Romima Lovarima u Hrvatskoj. Prikazano je originalno i ekskluzivno autorovo istraživanje sa subetničkom romskom populacijom Roma Lovara u selu Maglenča pokraj Bjelovara, koji sebe smatraju autohtonim hrvatskim Romima. Istraživanje prikazuje život, kulturu i identitet Roma Lovara u Hrvatskoj – od njihova doseljavanja na prostor današnje Hrvatske, stradanje za vrijeme Drugog svjetskog rata, osnivanje političke stranke nakon Domovinskog rata te osnivanje udruge kojom prezentiraju svoju kulturu i identitet s obzirom da nakon Domovinskog rata i doseljavanjem drugih romskih skupina prelaze u manjinu. Kazivačica, rodom i porijeklom neromkinja, ali osoba koja je udajom ušla u romsku zajednicu i postala njezinim punopravnim članom, govori o životu, kulturi i običajima Roma Lovara. Njezini iskazi su istodobno insajderski i autsajderski, što predstavlja ekskluzivnost u istraživanju.

CULTURE AND IDENTITY OF ROMA LOVARI IN CROATIA

SUMMARY

This article discusses the topic of life, culture and identity of Roma Lovari in Croatia. First part of article presents teoretical view of Roma based on available literature. It shows general history and migrations of Roma, legends, population, culture and customs, religion, social and economic organization and cultural and ethnic identity. Second, research part discusses Roma Lovari in Croatia. It shows oroginal and exclusive research of Roma Lovari in village Maglenča near Bjelovar, which consider themselves authentic Croatian Roma. Research shows life, culture and identity of Roma Lovari in Croatia – since their migration to Croatia, suffering during Second World War, starting of political party after The Homeland War and organization with which they present their culture and identity since that after The Homeland War and settlement of other Roma subethnic gropus, Lovari became minority. Narrator, non-Roma by birth, but person who entered in Roma community by marriage and became it's full member, speaks about life, culture and customs of Roma Lovari. Her statements are at the same time insiders and outsiders, which represents exclusivity in research.